

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Π.Μ.Σ:
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

ΘΕΜΑ:

**«Οι σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την Εκκλησία της Βουλγαρίας
τον 19^ο και 20^ο αιώνα»**

Φοιτήτρια: ΓΩΝΙΑΤΗ ΜΑΝΙΩ ΑΜ:150158
Επιβλέπων Καθηγητής: κ. ΛΟΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ
Συνεπιβλέπων καθηγητής: κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΦΛΩΡΙΝΑ 2024

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την ολοκλήρωση της έρευνας και του κειμένου της παρούσας εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά καταρχάς, τον καθηγητή Γεώργιο Νεκτάριο Λόη ο οποίος, ως επιβλέπων καθηγητής παρακολούθησε όλα τα στάδια της παρούσας εργασίας με αληθινό ενδιαφέρον, ενθάρρυνε τις προσπάθειές μου, άσκησε ευεργετική κριτική ως προς το περιεχόμενο, τη γενικότερη διάταξη του υλικού, τη βιβλιογραφία και γενικότερα συνέβαλε στην πραγμάτωση αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ, επίσης, το συνεπότη καθηγητή Παπαστάθη Κωνσταντίνο για την πολύτιμη βοήθεια και την υποστήριξή του.

Τέλος, πρέπει να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στο σύζυγό μου Βάιο Λαμπρόπουλο και στους γιους μας Θανάση και Αλέξανδρο για την κατανόηση που έδειχναν καθώς τους στερούσα πολυτιμότατο χρόνο όλο το διάστημα που διήρκησε αυτή η προσπάθεια, αλλά και για την ατελείωτη αγάπη τους, η οποία μου έδωσε τη δύναμη να συνεχίσω και να ολοκληρώσω την προσπάθεια αυτή. Ακόμη, ευχαριστώ ολόψυχα τους γονείς μου Χρήστο και Αλεξάνδρα και όσα αγαπημένα μου πρόσωπα με στήριξαν στις δύσκολες στιγμές μου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
Κεφάλαιο 1.....	5
1.1. Έθνος, εθνικισμός και εθνοφυλετισμός	5
1.1.1. Ορισμοί και βασικά χαρακτηριστικά	5
1.1.2. Αίτια του εθνικισμού/ εθνοφυλετισμού	12
1.1.3. Ο εθνικισμός στην Ευρώπη.....	13
1.2. Βουλγαρικός εθνικισμός και σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο αρχές του 19 ^ο αιώνα.....	15
1.2.1 Το ζήτημα του << Πανσλαβισμού>>	15
1.2.2. Εθνική αφύπνιση.....	16
1.2.3. Βουλγαρικός εθνικισμός στην Μακεδονία.....	19
1.3. Τα αιτήματα των Βουλγάρων	20
1.4. Το «Τελικόν Σχέδιον» και οι διαπραγματεύσεις	27
Κεφάλαιο 2.....	29
2.1. Το φερμάνι της 11 ^{ης} Μαρτίου 1870 και η ρήξη στις σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο	29
2.2. Οι αντιδράσεις στην ίδρυση της Εξαρχίας.....	32
2.3. Πορεία προς την οριστική ρήξη	35
2.4. Η Σύνοδος του 1872. Το Σχίσμα.	38
2.5. Βουλγαρική Εξαρχία.....	41
2.5.1. Η Εξαρχία.....	41
2.5.2. Η άρση του Σχίσματος και η σημερινή εποχή	44
Κεφάλαιο 3.....	48
3.1. Οι εκκλησιαστικές συνέπειες του Σχίσματος.....	48
3.2. Οι πολιτικές συνέπειες.....	50
Κεφάλαιο 4.....	62
4.1. Συμπεράσματα	62
Επίλογος	66
Βιβλιογραφία	69
A. Πηγές.....	69
B. Βοηθήματα.....	72

Εισαγωγή

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι συνυφασμένο με τις σχέσεις μεταξύ Οικουμενικού Πατριαρχείου και Βουλγαρικής Εκκλησίας. Αρχικά, θα δοθεί ορισμός και εν συνεχεία θα γίνει αναφορά στα βασικά χαρακτηριστικά των λέξεων «έθνος», «εθνικισμός» και τέλος «εθνοφυλετισμός». Φυσικά, θα παρατεθούν τα αίτια του εθνικισμού και εν συνεχεία θα επιχειρηθεί μία ιστορική αναδρομή ως προς τα φαινόμενα εθνικισμού στην δυτική Ευρώπη. Επίσης, στο πρώτο κεφάλαιο, παρατίθενται στοιχεία σχετικά με τους παράγοντες, οι οποίοι οδήγησαν στην προσπάθεια της βουλγαρικής εθνογένεσης κατά τον 19^ο αιώνα. Στο ίδιο υποκεφάλαιο θα γίνει λόγος για την δράση Βουλγάρων πρακτόρων στην- υπό οθωμανική κυριαρχία- Μακεδονία. Ακόμη, θα αναφερθούν τα εκκλησιαστικής φύσης αιτήματα των Βουλγάρων και τέλος οι άκαρπες διαπραγματεύσεις, οι οποίες οδήγησαν στην ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, το 1870.

Το δεύτερο κεφάλαιο αρχίζει με την παράθεση στοιχείων για την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Εν συνεχεία, θα γίνει αναφορά στην αναγνώριση της Εξαρχίας και την δεκαμελή επιτροπή. Επίσης, στο περιεχόμενο του δεύτερου κεφαλαίου ανήκει και η αναφορά στις ενέργειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, με αποκορύφωμα την απόφαση του 1872. Το δεύτερο τμήμα της εργασίας θα ολοκληρωθεί με τις απόπειρες άρσης του Σχίσματος, οι οποίες ολοκληρώθηκαν επιτυχώς με το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ακόμη, στο τρίτο κατά σειρά μέρος της εργασίας θα παρατεθούν τα αποτελέσματα του σχίσματος. Εν πρώτοις, θα γίνει λόγος σχετικά με τις εκκλησιαστικές συνέπειές του. Έπειτα, θα αναφερθούν οι πολιτικές, αλλά και θρησκευτικές συνέπειες, τις οποίες είχε το Σχίσμα του 1872.

Στο επόμενο κατά σειρά κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί η έκθεση συμπερασμάτων, έχοντας ως βάση όσα προαναφέρθηκαν. Η εργασία, ως είθισται, θα ολοκληρωθεί με έναν επίλογο στον οποίο θα συνοψιστούν εν τάχει όσα προαναφέρθηκαν στα προηγούμενα τμήματα της εργασίας.

Κεφάλαιο 1

1.1. Έθνος, εθνικισμός και εθνοφυλετισμός

1.1.1. Ορισμοί και βασικά χαρακτηριστικά

Η λέξη «έθνος» έχει μία πολυετή ιστορία, διότι οι ρίζες της ανάγονται στην αρχαιότητα. Συγκεκριμένα, στον Ηρόδοτο η λέξη διαθέτει σημασία η οποία είναι ανάλογη με την σημερινή. Ακόμη, σήμαινε το ένα βιολογικό φύλο ή έναν αριθμό προσώπων. Στην Παλαιά Διαθήκη, ο ενικός «έθνος» αφενός διαθέτει έννοια φυλετικής καταγωγής και αφετέρου δηλώνει το έθνος των Ιουδαίων, το οποίο έχει επιλεγεί για να προετοιμάσει τον καινούργιο κόσμο Του Θεού. Αντίθετα, στον πληθυντικό αριθμό, δηλώνονται τα υπόλοιπα έθνη, με τις ειδωλολατρικές πεποιθήσεις, κατ' αντίθεση προς τον «περιούσιο λαό» του Ισραήλ. Η προαναφερθείσα σημασία του όρου «έθνη» είναι η ίδια και στην Καινή Διαθήκη. Κλείνοντας, στην Καινή Διαθήκη, η λέξη «έθνος» δεν είναι συνυφασμένη με την φυλετική καταγωγή, αλλά, αντίθετα, δηλώνει τον λαό Του Θεού, ο οποίος δεν έχει καταγωγή ή εθνικότητα¹.

Υποδιαίρεση του «έθνους» αποτελεί το «γένος». Κατά την πρωτοχριστιανική περίοδο, οι οπαδοί της νέας θρησκείας θεωρούσαν ότι ανήκαν στο «τρίτο γένος». Αναλυτικά, πίστευαν ότι δεν ήταν ούτε Ιουδαίοι ούτε εθνικοί. Φυσικά, συνιστούσαν έναν νέο λαό. Τα μέλη του νέου αυτού λαού διαθέτουν- μέσω της μύησης στον Χριστιανισμό- μία πνευματική σχέση, η οποία υπερβαίνει τον κάθε εδαφικό και φυλετικό διαχωρισμό².

Στην Δύση, η λέξη «έθνος» εκφραζόταν με τα ονόματα “natio”, το οποίο προέρχεται από το λατινικό ρήμα “nascor”, που σημαίνει «γεννιέμαι» και “gens”, από το ρήμα “gignio”, το οποίο σημαίνει «γεννώ».³ Ωστόσο, ο πληθυντικός “nationes” δήλωνε, κατά την μεσαιωνική περίοδο, την περιοχή προελεύσεως ενός ατόμου. Την εποχή της Μεταρρύθμισης, ο Λούθηρος ονόμαζε “natio” την τάξη των ευγενών, διαχωρίζοντάς την από τον λαό. Αργότερα, κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, ο όρος “natio” είχε την σημασία του κοινωνικού στρώματος, το οποίο διοικούσε μία περιοχή⁴.

Στην εποχή μας, η λέξη «έθνος» δηλώνει ένα σύνολο ανθρώπων, το οποίο γίνεται αντιληπτό από τους εαυτούς τους αλλά και από τους άλλους ανθρώπους ως ένα ομοιογενές σύνολο, επειδή συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς κοινής καταγωγής και ιστορικό παρελθόν, κοινά στοιχεία πολιτισμού και κοινή γλώσσα και θρησκεία⁵.

Το «έθνος» προέρχεται από την «εθνοτική ομάδα». Με τον όρο αυτό, εννοούμε το είδος πληθυσμού, το οποίο είναι διαιωνιζόμενο. Ακόμη, ο πληθυσμός αυτός μοιράζεται βασικές πολιτιστικές αξίες και, συγχρόνως, καθορίζει ένα πεδίο επικοινωνίας. Με την ιδιότητα του ανήκειν σε μια «εθνοτική ομάδα», παρέχεται σε ένα

¹ Μητρ. Βλάχου 2002, 121-122.

² Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, κεφ. ΚΑ', 42-43.

³ Τσακαλώτος 1910, 119.

⁴ Γεωργούλης 1956, 55.

⁵ Μπαμπινιώτης 1999, 558.

άτομο η δυνατότητα του μέλους, το οποίο αναγνωρίζεται ως μέλος ενός συνόλου, το οποίο είναι διαχωρίσιμο από τα υπόλοιπα⁶.

Ένας παρεμφερής ορισμός αναφέρει ότι ο όρος «εθνοτική ομάδα» είναι συνυφασμένος με μία συλλογικότητα εντός της ευρύτερης κοινωνίας, η οποία διαθέτει μία κοινή καταγωγή, μνήμη του ιστορικού παρελθόντος και ένα σαφές πολιτισμικό επίκεντρο. Το επίκεντρο αυτό έχει ως συνιστώσες ένα ή περισσότερα συμβολικά στοιχεία, τα οποία απαρτίζονται από ένα ή περισσότερα επιμέρους στοιχεία που μπορούν να εκληφθούν ως επιτομή της ομαδικής ταυτότητας⁷.

Στα πλαίσια της εθνοτικής ομάδας, αναπτύσσεται η «εθνοτικότητα». Εθνοτικότητα ονομάζεται το μέρος της κουλτούρας μίας ομάδας η οποία αναφέρεται στην καταγωγή και τον χαρακτήρα της. Η εθνοτικότητα απαρτίζεται από την ταυτοποίηση, την κατηγοριοποίηση και την υπονοούμενη αντίθεση ανάμεσα σε μία ομάδα η οποία έχει υποστεί ταυτοποίηση και μία άλλη κατηγορία ανθρώπων. Για να εφαρμοστεί η έννοια της εθνοτικότητας, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί ένα είδος διχοτόμησης ανάμεσα στο «εμείς» και το «αυτοί». Ο διαχωρισμός αυτός διαθέτει υποχρεωτικό χαρακτήρα και, αποσκοπεί στο να διαμορφωθεί η «εθνοτική ταυτότητα». Συγκεκριμένα, ο διαχωρισμός αυτός μπορεί να εκληφθεί ως απαραίτητος, διότι το «εγώ» δεν έχει νόημα, αν δεν υπάρχει το «εσύ»⁸. Το συμπέρασμα το οποίο εξάγεται δηλώνει ότι η εθνοτική ταυτότητα προέρχεται από την αλληλεπίδραση η οποία υπάρχει ανάμεσα στην εσωτερική αντίληψη και την εξωτερική ανταπόκριση. Η πρώτη είναι μία κατηγορία δυνάμεων οι οποίες δρουν στο άτομο εκ των έσω. Η δεύτερη από τις προαναφερθείσες αποτελεί ένα σύνολο δυνάμεων, το οποίο προσκρούει στις πρώτες⁹.

Συνδυατικό κρίκο ανάμεσα στις έννοιες «έθνος» και «εθνοτική ομάδα» αποτελεί ο «εθνισμός». Ένας ορισμός του εθνισμού αναφέρει ότι ο εθνισμός είναι ένα φαινόμενο, το οποίο είναι συνυφασμένο με την συγγένεια. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μία συγγενική σχέση εντός του εαυτού και εντός εκείνων οι οποίοι μοιράζονται έναν δεσμό μεταξύ των γενεών με κοινούς προγόνους. Συμπερασματικά, ο εθνισμός αποτελεί μία πραγματικότητα, η οποία καθιστά κάθε άτομο έναν κρίκο σε έναν δεσμό ο οποίος περνά από γενιά σε γενιά. Ένας άλλος ορισμός λέει ότι ο εθνισμός είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο έχει εμπεδωθεί πάνω σε κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές, οι οποίες αποτελούν το κύριο πλαίσιο ως προς τον τρόπο έκφρασής του¹⁰. Σε γενικές γραμμές, ο εθνισμός είναι μία θετική έννοια, διότι ταυτίζεται με την έννοια του πατριωτισμού. Ωστόσο, οι έννοιες του εθνισμού και του πατριωτισμού μπορούν να εκληφθούν, στην εποχή μας, ως παρωχημένες. Κλείνοντας, ο εθνισμός συγγέεται με τον εθνικισμό. Ο εθνικισμός ως έννοια είναι συνδεδεμένος με την προσκόλληση στα εθνικά ιδεώδη. Όμως, η έννοια αυτή αποτελεί συνώνυμο του σωβινισμού, ο οποίος έχει διχαστικό χαρακτήρα.

Ο εθνικισμός αποτελεί μία έννοια, η οποία δεν επιδέχεται κάποιον μοναδικό ορισμό. Ο Gellner μας δίνει έναν ορισμό. Αναφέρει ότι πρόκειται για μία πολιτική

⁶ Barth 1970, 11.

⁷ Μιχαήλ 2014, 16.

⁸ Esman 1979, 212.

⁹ Κλάψης 2006, 270- 271.

¹⁰ Fenton 1999,22.

αρχή, η οποία υποστηρίζει την εναρμόνιση μεταξύ πολιτικής και εθνικής οντότητας. Όταν η εναρμόνιση αυτή διαταράσσεται, δημιουργείται ένα αίσθημα, το οποίο είναι συνυφασμένο με την οργή, αλλά και την ικανοποίηση. Το αίσθημα αυτό ονομάζεται εθνικιστικό και αποτελεί την πηγή του εθνικιστικού κινήματος. Άρα, οι έννοιες του αισθήματος και του κινήματος μπορούν να ορίσουν τον εθνικισμό¹¹.

Ακόμη, ο εθνικισμός μπορεί να οριστεί ως μία θεωρία πολιτικής νομιμότητας, η οποία στοχεύει στο να μην υπάρχουν όρια τα οποία διαφοροποιούν τους κυβερνώντες από τους κυβερνώμενους¹². Βέβαια, ο ορισμός αυτός προϋποθέτει την ύπαρξη κράτους, δηλαδή ενός συστήματος κατανομής της εξουσίας.

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν, η έννοια του εθνικισμού είναι στενά συνδεδεμένη με το «έθνος- κράτος». Το «έθνος- κράτος» απαρτίζεται από τρία στοιχεία. Πιο αναλυτικά, το πρώτο είναι το έθνος, ως συλλογική ταυτότητα. Το δεύτερο από τα στοιχεία αποτελεί το κράτος, το οποίο μπορεί να εκληφθεί ως έκφραση πολιτικής ανεξαρτησίας, ενώ τρίτο και τελευταίο στοιχείο θεωρείται το έδαφος. Το έδαφος είναι μία γεωγραφική περιοχή, η οποία διαθέτει σύνορα. Τα σύνορα ορίζουν την συνύπαρξη έθνους και κράτους¹³. Κλείνοντας, όλοι οι άνθρωποι ανήκουν σε κάποιο κράτος.

Ο Gellner υποστηρίζει ότι ο πλανήτης μας διαθέτει περισσότερα έθνη σε σχέση με τα υπάρχουσα κράτη. Για την υποστήριξη της θέσης του, επικαλείται τον Kant, ο οποίος αναφέρει ότι η μεροληψία υπέρ του εαυτού μας είναι η κύρια ανθρώπινη αδυναμία¹⁴. Βέβαια, ο ίδιος φιλόσοφος μας πληροφορεί ότι το τι κάνουμε, προέρχεται από την βούληση. Η μεροληψία και- εν μέρει- η βούλησή μας μολύνουν το εθνικό αίσθημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η Ιταλία του Mussolini. Στην χώρα αυτή, το φασιστικό καθεστώς ονομάστηκε “sacro egoismo”, δηλαδή «ιερός εγωϊσμός»¹⁵.

Έναν ορισμό του εθνικισμού επιχείρησε να δώσει και ο Έλληνας πολιτικός, Αλέξανδρος Παπαναστασίου, κατά την ταραγμένη περίοδο του «Εθνικού Διχασμού». Συγκεκριμένα, γράφει ότι εθνικισμός ονομάζεται η προσπάθεια ενός έθνους προς επιβολή του εντός των ορίων του¹⁶. Με βάση όσα προαναφέρθηκαν, καθίσταται σαφές ότι ο Παπαναστασίου μιλά για πολιτικό εθνικισμό. Ο πολιτικός εθνικισμός χωρίζεται σε αμυντικό εθνικισμό, ο οποίος στοχεύει στην διατήρηση της ανεξαρτησίας, σε επαναστατικό εθνικισμό, ο οποίος αποσκοπεί στην αποτίναξη ενός ξένου ζυγού, σε ενωτικό εθνικισμό, για ένωση με ελεύθερους ομοεθνείς και, τέλος, σε αποχωριστικό εθνικισμό. Ο αποχωριστικός εθνικισμός έχει ως στόχο τον αποχωρισμό ενός έθνους από κάποιο άλλο, με στόχο την επίτευξη αυθύπαρκτης διαβίωσης.

Φυσικά, ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι ο εθνικισμός διαιρείται και σε άλλες επιμέρους κατηγορίες. Αναλυτικά, μιλά για πνευματικό εθνικισμό, ο οποίος έχει ως βασική του έκφραση τον γλωσσικό εθνικισμό. Με τον όρο «γλωσσικός εθνικισμός»

¹¹ Gellner 1983, 14-16.

¹² Gellner 1983, 20.

¹³ Woolf 1997, 16.

¹⁴ Πελεγρίνης 2010, 219.

¹⁵ Gellner 1983, 24.

¹⁶ Παπαναστασίου 1916, 41.

εννοούμε την τάση, την οποία παρουσιάζει ένα έθνος ως προς το να επιβάλλει την γλώσσα του εντός των γεωγραφικών του ορίων. Ο γλωσσικός εθνικισμός αναπτύσσεται στην περίπτωση κατά την οποία η εισβολή ξένων γλωσσικών στοιχείων τείνει να μεταβάλει τον χαρακτήρα του έθνους. Ένα δεύτερο κατά σειρά είδος αποτελεί ο κοινωνικός εθνικισμός. Πρόκειται για ένα είδος εθνικισμού, το οποίο αποκλείει τους αλλοεθνείς από δεσμούς και κοινωνικές σχέσεις. Ολοκληρώνοντας, υπάρχει ο θρησκευτικός εθνικισμός, ο οποίος είναι συνυφασμένος με την σύμπτωση μεταξύ έθνους και θρησκείας. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει, μας αναφέρει ότι σημαντικότερος όλων είναι ο πολιτικός εθνικισμός, επειδή διαθέτει αμυντικό χαρακτήρα, αναγνωρίζει τους υπόλοιπους εθνικισμούς και μπορεί να αποτελέσει τον θεμέλιο λίθο για τις ειρηνικές σχέσεις ενός λαού¹⁷.

Βαθμιαία, ο όρος «εθνικισμός», στην εποχή μας, ταυτίστηκε με τον ακραίο εθνικισμό, ο οποίος διαθέτει επιθετικό χαρακτήρα. Άρα, πρόκειται για μία αρνητική έννοια. Ένα από τα γνωστότερα είδη εθνικισμού, αποτελεί ο μισαλλόδοξος εθνικισμός, ο οποίος είναι γνωστός ως «εθνοφυλετισμός».

Οι ρίζες του εθνοφυλετισμού μπορούν να εντοπιστούν στην πτώση του δυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα, το 476 μ.Χ, ο γοτθικός καταγωγής ηγέτης Οδόακρος, αφού εισήλθε στο Καπιτώλιο, καθαίρεσε τον τελευταίο αυτοκράτορα του δυτικού τμήματος, ο οποίος ονομάστηκε Ρωμύλος Αυγουστύλος¹⁸. Η πτώση του δυτικού τμήματος είχε ως αποτέλεσμα την διαίρεση σε φεουδάρχες και λαό. Ακόμη, αποτέλεσμα υπήρξε το ότι, κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα, δημιουργήθηκε η «Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους». Η λέξη «έθνος» απέκτησε φυλετική και, συνεπώς, ρατσιστική σημασία.

Ο θεωρητικός της Γαλλικής Επανάστασης, Sieyes, στο περίφημο φυλλάδιό του για την «Τρίτη τάξη» διακήρυξε ότι ο βασικός εκπρόσωπος του “nation”, δηλαδή του «έθνους» είναι, αναντίρρητα, η «Τρίτη τάξη». Λίγο πριν την Γαλλική Επανάσταση, «Τρίτη τάξη» ονομαζόταν η συντριπτική πλειοψηφία του γαλλικού πληθυσμού, η οποία δεν είχε ιδιαίτερα προνόμια¹⁹. Επίσης, ο Sieyes έθεσε και τρεις ερωταπαντήσεις. Πιο αναλυτικά, η πρώτη ανέφερε «Τι είναι η Τρίτη τάξη; Τα πάντα». Η δεύτερη έλεγε «Τι ήταν μέχρι σήμερα; Τίποτα». Τέλος, στην τελευταία ερώτηση- απάντηση είχε διατυπωθεί το ερώτημα «Τι ζητάει; Να γίνει κάτι»²⁰. Στο όνομα των ιδεωδών αυτών ξεκίνησε η Γαλλική Επανάσταση. Το “nation” ταυτίστηκε με την φυλετική νοοτροπία.

Η ταύτιση του έθνους με την φυλή επικράτησε, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ο εθνοφυλετισμός. Μία συνέπεια του εθνοφυλετισμού υπήρξε το γεγονός ότι η ζωή της Εκκλησίας μετατράπηκε από υπερεθνική σε εθνοφυλετική. Η τακτική αυτή εφαρμόστηκε και στην Δύση, μετά την Γαλλική Επανάσταση, αλλά και στην χερσόνησο του Αίμου, με την συνδρομή της τσαρικής Ρωσίας. Συνεπώς, η εθνοφυλετική νοοτροπία κυριαρχεί στις Ορθόδοξες Εκκλησίες.

Στην εποχή μας, η μελέτη του εθνικισμού/ εθνοφυλετισμού διακρίνεται από μία πολωτική διάκριση μεταξύ δύο προσεγγίσεων. Οι προσεγγίσεις αυτές ανάγονται στην

¹⁷ Παπαναστασίου 1916, 52-53.

¹⁸ Σαββίδης & Δεριζιώτης 2000, 100-101.

¹⁹ Burns 1983, 713.

²⁰ Furet & Ozouf 1989, 47.

σχολή των νεωτεριστών, οι οποίοι είναι γνωστοί με τον διεθνή όρο “Modernists”. Επίσης, οι προσεγγίσεις αυτές μπορούν να χρονολογηθούν στις δεκαετίες του 1940 και του 1950. Στην εποχή μας, κατέχουν εξέχουσα θέση στην προσπάθεια ορισμού ως προς το τι είναι εθνικισμός και, χαρακτηρίζονται από την πίστη στην θέση η οποία αναφέρει ότι αφενός ο εθνικισμός αποτελεί δημιούργημα του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα και αφετέρου, ότι η έννοια του εθνικισμού προηγείται από την αντίστοιχη του έθνους, ως η γενεσιουργός αιτία του.

Η πρώτη προσέγγιση, η οποία ονομάζεται «πολιτική», αντιμετωπίζει τα εθνικά κινήματα και τον εθνοφυλετισμό ως ενέργειες, οι οποίες πραγματοποιούνται από την πολιτική εξουσία. Στην πολιτική εξουσία εντάσσονται κοινωνικές, οικονομικές και, πολιτισμικές παράμετροι. Η δεύτερη προσέγγιση, η οποία διαθέτει τους επιθετικούς προσδιορισμούς «κοινωνιολογική» και «πολιτισμική», μελετά την εθνική ταυτότητα ως πολιτισμική κατασκευή και, ως μία διαδικασία, η οποία είναι συνεχής και, συγχρόνως, υπόκειται σε αλλαγές. Ακόμη, επειδή προκύπτει από κοινωνικές σχέσεις, δεν αποκλείει τις άλλες ταυτότητες. Ολοκληρώνοντας, η συσχέτιση των προσεγγίσεων αυτών αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, τον παράγοντα κατανόησης του διττού φαινομένου των εθνικών κινήματων και του εθνικισμού²¹.

Ο εθνικισμός και η δημιουργία εθνικών κρατών διέθεταν κοινά στοιχεία με τον φιλελευθερισμό. Ακριβέστερα, υπήρξαν περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο εθνικισμός τιμούσε τα επιτεύγματα των κατώτερων στρωμάτων του λαού ως ανώτερα, σε σύγκριση με εκείνα τα οποία είχαν γίνει από κάποια αριστοκρατική τάξη. Ο φιλελευθερισμός εξέφραζε την απέχθειά του προς τα παραδοσιακά προνόμια. Όμως, στην προθυμία του φιλελευθερισμού να αποδεχθεί το καινούργιο, ο εθνικισμός απαντούσε με την εκτίμηση του παρελθόντος. Επίσης, στην προσήλωση των φιλελεύθερων στην αξία και την σημασία του ατομικισμού, οι δημιουργοί των εθνικών κρατών απαντούσαν ότι κάθε έργο απαιτεί την θυσία ενός μέρους από την ελευθερία κάθε πολίτη²².

Ο εθνικισμός υπήρξε συνδεδεμένος και με τον ρομαντισμό. Ο ρομαντισμός υπήρξε ένα πνευματικό κίνημα, το οποίο μπορεί να εκληφθεί ως η αντίδραση στον ορθολογισμό, τον οποίο προωθούσαν οι διαφωτιστές κατά τον 18^ο αιώνα. Πιο αναλυτικά, οι ρομαντικοί πρόβαλαν ως αντιπρόταση της λογικής το συναίσθημα. Ακόμη, ο ρομαντισμός έδινε ιδιαίτερη έμφαση στον ατομικισμό και την ατομική δημιουργικότητα, η οποία υπήρξε απόρροια της αλληλεπίδρασης την οποία έχει η μοναδική προσωπικότητα με την εξωτερική εμπειρία. Επιπροσθέτως, ο ρομαντισμός υπογράμμισε την κληρονομικότητα στις νοοτροπίες, αποδίδοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο φόρο τιμής στο παρελθόν²³.

Ο φόρος τιμής στο παρελθόν ήταν το κοινό στοιχείο του ρομαντισμού με τον εθνικισμό. Πιο αναλυτικά, ο ρομαντισμός και ο εθνικισμός συνδέονταν μεταξύ τους αφού μοιράζονταν την πεποίθηση ότι το παρελθόν θα έπρεπε να λειτουργεί αφενός ως

²¹ Woolf 1997, 26.

²² Hayes 1968, 42-43.

²³ Hobsbawm 1962, 150.

μηχανισμός κατανόησης του παρόντος και αφετέρου ως εργαλείο σχεδιασμού του μέλλοντος.

Η άποψη αυτή βρήκε πρόσφορο έδαφος στην Γερμανία και βασικός εκφραστής υπήρξε ο πάστορας και διανοούμενος von Herder. Αρχικά, ο von Herder είδε ότι η χώρα του ήταν διαιρεμένη σε κρατίδια. Τα κρατίδια αυτά συσπειρώνονταν με κριτήριο την κοινή γλώσσα, υπακούοντας στις αρχές της γλωσσικής συνοχής, η οποία ήταν διαδεδομένη στην Γερμανία. Το αποτέλεσμα υπήρξε ότι ο Herder μίλησε για «εθνοπολιτισμικό έθνος». Αναλυτικά, η θεωρία αυτή εξέφραζε την θέση ότι το έθνος αποτελεί κάτι φυσικό, όσο και ένα δέντρο. Το «φυσικό» έθνος κατέχει νομιμότητα ανώτερη από κάθε άλλη, υπερσχύει του κράτους και ταυτίζεται με την γλώσσα. Η γλώσσα αντανακλά την ιδιοφυΐα του και ρυθμίζει τα έθιμά του. Επίσης, ο Herder αποδέχεται και την αρχή της εκτίμησης για όλους τους λαούς, απορρίπτοντας τις φυλετικές προκαταλήψεις. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η λέξη «φυλή» αναφέρεται σε μία διαφορά, η οποία, όμως, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Επιπροσθέτως, ο Herder υπήρξε ο πρόδρομος του «πολιτισμικού σχετικισμού» της εποχής μας, η οποία δηλώνει την άρνηση ότι οποιαδήποτε αξία έχει οικουμενική ισχύ²⁴. Τέλος, ο Herder απέρριψε την αρχή του Διαφωτισμού, σύμφωνα με την οποία όλοι οι άνθρωποι αντιδρούν στις διάφορες συνθήκες με τον ίδιο τρόπο.

Την εθνοπολιτισμική αντίληψη εξέφρασε και ένας άλλος Γερμανός διανοητής, ο Fichte. Ο Fichte, αν και αρχικά υποστήριξε την Γαλλική Επανάσταση, άλλαξε τις απόψεις του κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, ο Fichte αναφέρει ότι η κοινότητα- έθνος υπερέχει του κράτους και, συγχρόνως, πρωτοτυπεί με το να δηλώσει ότι ο δεσμός της υπηκοότητας, ο οποίος ενώνει κάθε λαό, πρέπει να είναι ακούσιος. Συμπερασματικά, η εθνοπολιτισμική θεώρηση συνέβαλε αποφασιστικά στην εθνική αφύπνιση και ενοποίηση της Γερμανίας. Ολοκληρώνοντας, ο εθνικισμός δεν εκφράστηκε μόνο στο επίπεδο της διανόησης, αλλά και στις τέχνες.

Οι συνέπειες του εθνοπολιτισμικού εθνικισμού κατέστησαν εμφανείς με τον γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870 και την προσάρτηση της Αλσατίας και της Λωρραίνης στην Γερμανία. Ως αντίδραση στα ανωτέρω, εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε από τον Renan η θεωρία του επιλεκτικού έθνους. Πιο αναλυτικά, ο Renan υποστηρίζει ότι η έννοια του έθνους πρέπει να προκύπτει από την δυναστική νομιμότητα και όχι από την λαϊκή κυριαρχία. Η προσάρτηση της Αλσατίας και της Λωρραίνης τον οδήγησε σε θέσεις οι οποίες εμφορούνται από πατριωτική έξαρση και σε παράλληλη αναθεώρηση των ηθικών, φιλοσοφικών και, τέλος, πατριωτικών του θέσεων²⁵.

Σύμφωνα με τον Renan, το επιλεκτικό έθνος νομιμοποιείται από μία βαθιά συγκατάθεση, η οποία είναι καθορισμένη και μόνιμη. Μάλιστα, σε διάλεξή του, το 1882, ο Renan ορίζει το έθνος ως «μία μεγάλη αλληλεγγύη, η οποία συνιστάται από το αίσθημα των θυσιών, τις οποίες είναι διατεθειμένοι να υποστούν όσοι ανήκουν σε μία συγκεκριμένη κοινότητα. Προϋπόθεση αποτελεί ένα παρελθόν, αλλά συνοψίζεται και στο παρόν χάρη σε ένα απτό γεγονός: την συγκατάθεση, την καθαρά εκπεφρασμένη

²⁴ Hermet 2007, 189-190.

²⁵ Hermet 2007, 207.

επιθυμία συνέχισης της κοινής ζωής. Η ύπαρξη του Έθνους είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα»²⁶.

Στο λόγο του Renan για το επιλεκτικό έθνος, η έννοια του δημοψηφίσματος υποκρύπτει την σκοπιμότητα του τερματισμού της εξάπλωσης της αρχής των εθνότητων, επειδή μετά την ένωση της Γερμανίας και της Ιταλίας, οι ευρωπαϊκές χώρες έχουν ενωθεί σε έθνη- κράτη, αποτρέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους μικροεθνικισμούς να διαταράσσουν την κεκτημένη άνεσή τους. Συνοπτικά, το επιλεκτικό έθνος του Renan συμπεκνώνει τις προσδοκίες των ευρωπαίων ηγετών.

Κλείνοντας, εκτός από τις προσεγγίσεις των μοντερνιστών, ο εθνικισμός διαθέτει και εναλλακτικές προσεγγίσεις, οι οποίες ονομάζονται «μεταμοντερνικές». Αναλυτικά, δύο αντίθετες με την νεωτεριστική θεώρηση σχολές αποτελούν οι προσεγγίσεις των «Αρχεγονιστών» και των «Παλλαϊστών»²⁷. Οι Αρχεγονιστές αντιλαμβάνονται το έθνος ως μέρος μίας αρχέγονης, φυσικής πραγματικότητας και, συνεπώς, ένα φυσικό μόρφωμα. Από την πλευρά τους, οι Παλλαϊστές εκφράζουν την θέση ότι το έθνος είναι μία παλαιότατη οντότητα, η οποία έχει υπάρξει σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Μία συνθετική θεώρηση των προαναφερθεισών προσεγγίσεων αποτελεί η «Εθνοσυμβολιστική» προσέγγιση. Αναλυτικότερα, η προσέγγιση αυτή, αρχικά, ενστερνίζεται την άποψη ότι ο εθνικισμός είναι ο γονέας της λέξης «Έθνος». Όμως, η γέννηση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εκ του μηδενός. Για την ακρίβεια, οι εκπρόσωποι της Εθνοσυμβολιστικής προσέγγισης εστιάζουν στις μνήμες, τις αξίες και τις παραδόσεις ενός λαού, στοιχεία τα οποία συγκροτούν μία προ-εθνική ταυτότητα, η οποία συγκροτεί την αντίστοιχη κοινότητα. Μετά την επιρροή του εθνικισμού, η εθνοτική κοινότητα μετατρέπεται σε «εθνική».

Επιπλέον, κατηγορία εναλλακτικών προσεγγίσεων αποτελεί το σύνολο των προσεγγίσεων, το οποίο είναι γνωστό ως «φεμινιστικές». Οι φεμινιστικές θεωρίες εξετάζουν την συνεισφορά της γυναίκας στην διαμόρφωση του εθνικιστικού λόγου και στην επινόηση συμβόλων. Επιπλέον, ορισμένες από τις προσεγγίσεις αυτές έχουν αναλύσει το ρόλο της σεξουαλικής βίας, στα πλαίσια των διαφόρων ειδών συγκρούσεων²⁸. Τέλος, υπάρχουν εναλλακτικές προσεγγίσεις οι οποίες αναλύουν «αντι-αφηγήσεις». Τις περισσότερες φορές, οι προσεγγίσεις αυτές είναι ευρέως διαδεδομένες ανάμεσα στις περιθωριακές ομάδες. Εκτός από την ανάλυση των «αντι-αφηγήσεων», η εναλλακτική αυτή προσέγγιση καταρρίπτει το αφήγημα περί ομοιογενούς εθνικής ταυτότητας.

Σε γενικές γραμμές, η συμβολή των μεταμοντέρνων αυτών προσεγγίσεων συνίσταται στην διερεύνηση αφανών πτυχών του θέματος. Ακόμη, οι ερμηνείες τους είναι αποσπασματικές. Λόγω της αποσπασματικότητας, την οποία παρουσιάζουν οι θεωρίες αυτές, δεν μπορεί να γίνει δεκτό το ότι αποτελούν ένα ολοκληρωμένο σχήμα, το οποίο είναι ικανό να προάγει την γνώση επί του θέματος του εθνικισμού.

²⁶ Renan 1992, 100.

²⁷ Χατζόπουλος 2002, 114.

²⁸ Χατζόπουλος 2002, 118.

1.1.2. Αίτια του εθνικισμού/ εθνοφυλετισμού

Οι περισσότεροι ιστορικοί αναφέρουν ότι ο εθνικισμός- και, ο εθνοφυλετισμός- γεννήθηκε στην Δυτική Ευρώπη από ορισμένα αίτια. Αρχικά, σημαίνουν αίτιο για την δημιουργία του εθνικισμού υπήρξε η ανάπτυξη ενός εθνικού πατριωτισμού, ο οποίος υπήρξε σημείο συνοχής για την οικοδόμηση κρατών. Ο πατριωτισμός αυτός αφενός εμφανίζεται εναντίον της απειλής από άλλα κράτη και αφετέρου υποθάλπεται από θεσμούς, όπως οι συγκεντρωτικές κυβερνήσεις, το Κοινοβούλιο, η Αυλή και η θρησκεία. Οι προαναφερθέντες θεσμοί εξυπηρετούν την ύπαρξη προτεραιότητας ως προς την αφοσίωση και την υπακοή στο έθνος. Ακόμη, είναι συχνό το φαινόμενο, κατά το οποίο η εθνική και δυναστική νομιμοφροσύνη εξισώνονται²⁹. Βέβαια, και σε μη δυναστικά κράτη, όπως η Αγγλία του Cromwell, εμφανίζεται πάλι ο εθνικός πατριωτισμός. Ο λόγος της εμφάνισης του πατριωτισμού αποτελεί το ότι στην δυτική Ευρώπη υπάρχουν εθνικά κράτη, παρά το γεγονός ότι το μόνο ενοποιητικό στοιχείο αποτελεί η γλώσσα.

Από την πλευρά του, ο Hermet αναφέρει ότι ο κατακερματισμός της ευρωπαϊκής Δύσης λόγω της φεουδαρχίας, διευκολύνει την άνθηση της ελευθερίας και της κοινωνικής φαντασίας. Η δυτική Ευρώπη έρχεται σε αντίθεση με την ανατολική, στην οποία κυριαρχούσαν μεγάλες- αν και με παρωχημένες πρακτικές- αυτοκρατορίες, αλλά και το φαινόμενο της δουλοπαροικίας³⁰.

Επιπλέον, κύριο αίτιο για την εμφάνιση του εθνοφυλετισμού αποτελεί ο επαναπροσδιορισμός της λέξης «έθνος» από τους πιονιέρους της Γαλλικής Επανάστασης του 1789. Συγκεκριμένα, η έννοια «έθνος» ταυτίζεται με την έννοια «κράτος» και, συγχρόνως, αποκτά μία εδαφικά οριοθετημένη υπόσταση. Με άλλα λόγια, ο εθνικισμός αποτελεί απότοκο της Γαλλικής Επανάστασης³¹. Επιπροσθέτως, ένας άλλος παράγοντας υπήρξε η παρακμή των μεγάλων δυναστειών, η οποία συνετελέσθη στην δυτική Ευρώπη υπό την επίδραση του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Συν τοις άλλοις, ως κύριος παράγοντας, μπορεί να εκληφθεί η εξάπλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης, η οποία ξεκίνησε από την Μ. Βρετανία και, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση αποκεντρωμένων τρόπων διοίκησης³². Εκτός από την εμφάνιση νέων τρόπων διοίκησης, δημιουργήθηκε η ανάγκη επαγγελματικής εξειδίκευσης και γενίκευσης στην βασική εκπαίδευση. Η εκπαίδευση αποτελεί το όχημα και παράλληλα, το εργαλείο εμπέδωσης της εθνικής ιδεολογίας. Ο λόγος, για τον οποίο η εκπαίδευση εκλαμβάνεται ως εργαλείο εμπέδωσης της ιδεολογίας έγκειται στο ότι συνιστά το κύριο μέσο ενοποίησης των κατοίκων μίας χώρας, αλλά και νομιμοποίησης των ηγετών της.

Άλλοι σημαίνοντες παράγοντες, οι οποίοι οδήγησαν στην εμφάνιση και ανάπτυξη του εθνικισμού στην Ευρώπη, υπήρξαν η άνοδος της τυπογραφίας, ο ενοποιητικός χαρακτήρας της γλώσσας και οι μακροχρόνιοι πόλεμοι³³. Κλείνοντας, ο ρόλος των

²⁹ Woolf 1997, 35.

³⁰ Hermet 2007, 55.

³¹ Burns 1983, 602.

³² Χαντζαρούλα 2008, 24.

³³ Hamerow 1966, 44.

διανοουμένων στην διαμόρφωση του εθνικισμού/ εθνοφυλετισμού δεν πρέπει να εκληφθεί ως αμελητέος.

1.1.3. Ο εθνικισμός στην Ευρώπη

Οι επιστήμονες δεν συμφωνούν για το πότε ξεκίνησε ο εθνικισμός στην Ευρώπη. Συγκεκριμένα, οι κοινωνιολόγοι και οι πολιτικοί επιστήμονες θεωρούν ότι οι πρώτες-χρονολογικά- εκδηλώσεις του εθνικισμού ανάγονται στην εποχή του Διαφωτισμού. Από την πλευρά τους, η πλειοψηφία των ιστορικών αναζητεί τα πρώτα ίχνη του εθνικισμού στον Μεσαίωνα. Μία άποψη, η οποία έχει καταστεί ευρέως αποδεκτή, αναφέρει ότι οι πρώτες ταυτότητες των Ευρωπαίων ανάγονται στην εποχή διαίρεσης της Ευρώπης σε τρία μέρη. Πρόκειται για την Ευρώπη της Δύσης, την Ευρώπη της Ανατολής και, την Κεντρική Ευρώπη.

Οι παράγοντες, οι οποίοι οδήγησαν στην διάσπαση της Ευρώπης, ήταν τέσσερις. Αρχικά, ο πρώτος παράγοντας υπήρξε η πτώση του δυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το 476 μ.Χ. Το έτος εκείνο, ο Γότθος αρχηγός Οδόακρος εκθρόνισε τον τελευταίο αυτοκράτορα του δυτικού τμήματος, Ρωμόλο Αυγουστύλο³⁴. Ο δεύτερος κατά σειρά παράγοντας υπήρξε το Σχίσμα του 1054, το οποίο οδήγησε σε χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Έπειτα, ως παράγοντας πρέπει να εκληφθεί και το γεγονός ότι, από τον 15^ο αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κυριάρχησε στα Βαλκάνια. Ο τελευταίος παράγοντας είναι η κοινωνική και οικονομική διαίρεση, με την επιβολή στους χωρικούς μίας σκληρής μορφής υποτελείας³⁵.

Τα όρια της Κεντρικής Ευρώπης παρέμεναν για μεγάλο χρονικό διάστημα ακαθόριστα. Ωστόσο, ανάμεσα στα όρια των δύο Εκκλησιών- Ορθόδοξη και Καθολική- σχηματίζεται η ζώνη της Κεντρικής Ευρώπης. Στις μέρες μας, στην ζώνη αυτή ανήκουν χώρες, όπως για παράδειγμα η Ουγγαρία, η Κροατία και η Πολωνία.

Οι πρώτες χρονολογικά εκφάνσεις του εθνικισμού στην νεότερη Ευρώπη συνιστούν το φαινόμενο, το οποίο έμεινε γνωστό με την ονομασία «πρωτοεθνικισμοί». Χαρακτηριστικό παράδειγμα του πρωτοεθνικισμού αποτέλεσε η εξέγερση των Γάλλων χωρικών, η οποία έμεινε στην ιστορία ως «Ζακερί». Η εξέγερση αυτή σημειώθηκε στην Ιλ ντε Φρανς, τον Μάιο του 1358. Οι αιτίες, οι οποίες οδήγησαν τους χωρικούς σε εξέγερση, υπήρξαν το μίσος κατά των αριστοκρατών και, οι στερήσεις στις οποίες είχαν υποβληθεί κατά την διάρκεια του πολέμου με τους Βρετανούς.³⁶ Η εξέγερση των «Ζακερί» αποδεικνύει ότι στα τέλη του Μεσαίωνα εμφανίστηκε μία περίπτωση πρωτοεθνικισμού.

Μία ακόμη περίπτωση πρωτοεθνικισμού αποτελεί η περίοδος της Μεταρρύθμισης, στην Γερμανία. Η περίοδος της Μεταρρύθμισης ξεκίνησε στις 31 Οκτωβρίου 1517, όταν ο Γερμανός θεολόγος, Μαρτίνος Λούθηρος, τοιχοκόλλησε στην εκκλησία της Βιτεμβέργης τις περίφημες «Ενεήντα Πέντε Θέσεις» με τις οποίες καταδικαζόταν η πώληση συγχωροχαρτίων από το Βατικανό³⁷. Κατόπιν, ο Λούθηρος τύπωσε το κείμενό του και, εν συνεχεία, το έστειλε σε φίλους του, οι οποίοι κατοικούσαν σε άλλες περιοχές. Συνέπεια των κινήσεων του Λούθηρου υπήρξε η

³⁴ Vasiliev 1972, 137-138.

³⁵ Hermet 2007, 62.

³⁶ Συντακτική ομάδα 1996 «Ζακερί», σελ. 35

³⁷ Elliott 1971, 91.

εξέγερση των Γερμανών ιπποτών το 1522-1523. Οι ιππότες έβλεπαν την θέση τους να υπονομεύεται από τους γαιοκτήμονες. Κύρια αιτία της εξέγερσής τους υπήρξε η συγκέντρωση της έγγειας ιδιοκτησίας στα χέρια των ισχυρών ευγενών και της Παπικής Εκκλησίας. Επίσης, οι ιππότες, εμφορούμενοι από εθνικιστικά αισθήματα, ονειρεύονταν μία Γερμανία ενωμένη, χωρίς την κυριαρχία των ισχυρών γαιοκτημόνων και των φιλοχρήματων κληρικών. Τέλος, το 1524-1525 ξέσπασε μία ακόμη εξέγερση, αυτή τη φορά από την κατώτερη τάξη. Τα αιτήματα των αγροτών και των εργατών ήταν παρεμφερή με τα αντίστοιχα των ιπποτών και χρωματισμένα με εθνικιστικά αισθήματα³⁸.

Ο ρόλος της Μεταρρύθμισης στην διαμόρφωση του εθνικισμού υπήρξε σημαντικός, διότι αποθεώνει την αυτενέργεια διά της επαγγελίας της σωτηρίας του κάθε ατόμου, δημιουργώντας την αδήριτη ανάγκη για επανένταξη σε ένα κοινωνικό σύνολο. Η ανάγκη αυτή μπορούσε να καλυφθεί μόνο μέσω του εθνικισμού.

Η τελευταία κατά σειρά περίπτωση του πρωτοεθνικισμού αποτελεί η σύγκρουση ανάμεσα σε χριστιανικούς και μουσουλμανικούς τόπους στην Ιβηρική χερσόνησο, κατά την διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Βέβαια, κατά την εποχή εκείνη, το σύνορο δεν έχει την σημερινή έννοια, αλλά αντιστοιχεί σε κινούμενες ζώνες, οι οποίες αφενός παρεμβάλλονται μεταξύ περιοχών και, αφετέρου, θεωρούνται ότι ανήκουν σε διαφορετικούς κόσμους.

Ο εθνικισμός, κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αναπτύχθηκε στην δυτική Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Αγγλία και την Γαλλία. Οι άνθρωποι στην Βρετανία και την Γαλλία εμφορούνταν τόσο από εθνικιστικές, όσο και φιλελεύθερες απόψεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του βρετανικού εθνικισμού υπήρξε η διακήρυξη του Βρετανού πρωθυπουργού, λόρδου Πάλμερστον, το 1850. Συγκεκριμένα, ο Πάλμερστον διακήρυξε ότι, αν ένας πολίτης φωνάζει ότι είναι Άγγλος υπήκοος, κατά τα πρότυπα του υπηκόου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι απαραίτητες δυνάμεις πρέπει να συνδράμουν σε βοήθειά του³⁹. Επίσης, στην Γαλλία όταν το 1840, τα οστά του Ναπολέοντα μεταφέρθηκαν από το νησί της Αγίας Ελένης σε ένα μασωλείο του Παρισιού, οι Γάλλοι ένιωσαν ότι ξαναζούσαν τους θριάμβους του παρελθόντος.

Σε γενικές γραμμές, η διακήρυξη του Πάλμερστον και η μεταφορά των οστών του Ναπολέοντα υπήρξαν χαρακτηριστικές εκφράσεις των εθνικών παραδόσεων και συναισθημάτων, τα οποία ήταν δεμένα με το παρελθόν, αλλά και με την ζωή των Βρετανών και των Γάλλων⁴⁰.

Σε άλλες περιοχές, οι παραδόσεις και οι αξίες ήταν διατυπωμένες με λιγότερη σαφήνεια, επειδή δεν υπήρχε μία πολιτική ενότητα, η οποία θα συντελούσε στον καθορισμό τους. Για παράδειγμα, οι Πρώσοι και οι Βενετοί δεν δυσκολεύονταν να αντιληφθούν τους εαυτούς τους ως Πρώσους ή Βενετούς. Όμως, η Ιστορία δεν τους είχε δώσει ταυτότητες Γερμανών και Ιταλών, αντίστοιχα. Συνεπώς, έπρεπε να προβούν σε μία απόπειρα αυτοπροσδιορισμού, πριν ο προσδιορισμός αυτός αποκτήσει μία πολιτική υπόσταση.

³⁸ Elliott 1971, 125 & Hermet 2007, 89

³⁹ Hamerow 1966, 86-87.

⁴⁰ Burns 1983, 599.

Το αποτέλεσμα της ανάπτυξης του εθνικισμού στην δυτική Ευρώπη ήταν η δημιουργία εθνικών κρατών. Η εμφάνιση των εθνικών αυτών κρατών θα απαιτούσε αναπροσαρμογές της ισορροπίας, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί. Ο συμβιβασμός παρέμενε για καιρό εφικτός και μόνο κάποιες ασήμαντες αψιμαχίες διατάρασαν την σταθερότητα της διευθέτησης, όπως αυτή είχε επιτευχθεί στο Συνέδριο της Βιέννης, το 1815.

Ολοκληρώνοντας, στην Βαλκανική, ο εθνικισμός και ο εθνοφυλετισμός διαμορφώθηκαν υπό την επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί της Δύσης επιδρούν καταλυτικά και, συγχρόνως, απομακρύνουν τους βαλκανικούς λαούς από την παράδοση της μεταβυζαντινής Ορθοδοξίας. Η νοτιοανατολική Ευρώπη, ως ενότητα, παύει να υπάρχει. Βαθμιαία, εμφανίστηκαν επιμέρους εθνικές ταυτότητες και, εθνικισμοί⁴¹.

Το αποτέλεσμα της εμφάνισης του εθνικισμού στην χερσόνησο του Αίμου υπήρξε η διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναλυτικά, μετά από μία επιτυχημένη επανάσταση κατά τα έτη 1821-1827 και, με το πρωτόκολλο της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830, δημιουργήθηκε ένα νέο και ανεξάρτητο κράτος, η Ελλάδα. Το 1832, η Σερβία κηρύσσεται ανεξάρτητη⁴². Στον βαλκανικό χώρο, το ζήτημα της ανεξαρτησίας των ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας επιλύεται το 1859, όταν οι κάτοικοι των δύο περιοχών κηρύττουν την ένωσή τους, συναινώντας στην εκλογή ενός κοινού ηγεμόνα. Το 1861, οι δύο ηγεμονίες ανάγκασαν τις Μ. Δυνάμεις να αποδεχθούν την ίδρυση ενός νέου κράτους, με το όνομα Ρουμανία. Το κράτος αυτό προήλθε από την ένωση των δύο παραδουνάβιων ηγεμονιών. Τέλος, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, εθνικιστικές τάσεις εξέφρασαν και οι Αλβανοί. Ακριβέστερα, οι Αλβανοί επιθυμούσαν την ανεξαρτησία τους και την δημιουργία ενός βιλαετίου, το οποίο θα περιλάμβανε όλους τους αλβανόφωνους πληθυσμούς.

1.2. Βουλγαρικός εθνικισμός και σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα

1.2.1 Το ζήτημα του <<Πανσλαβισμού>>

Ο βουλγαρικός εθνικισμός εκκινεί με τον Πανσλαβισμό και ακολούθως οι αντιπαραβαλλόμενες σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Με τον όρο «πανσλαβισμός» εννοούμε ένα σύνολο θεωριών και απόψεων, οι οποίες εμφανίστηκαν στην Ρωσία και, χαρακτηριζόταν από εθνικιστική φιλολογία. Προσηλωμένοι στην Ρωσία, οι πανσλαβιστές ήταν επιφορτισμένοι με την οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας. Πίστευαν ότι μόνο μία ισχυρή Ρωσία θα μπορούσε να βοηθήσει τους υπόδουλους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία λαούς⁴³.

Ο πανσλαβισμός ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1840 και, βασίστηκε στο τρίπτυχο «Ορθοδοξία, Απολυταρχία και Έθνος». Το τρίπτυχο αυτό τέθηκε θυρεός της τσαρικής αυλής. Το 1845, ιδρύθηκε στην Μόσχα το «Κεντρικό Σλαβικό Κομιτάτο». Το 1848, στην Πράγα, χάρη σε ενέργειες του «Κομιτάτου», διοργανώθηκε το «Α΄ Πανσλαβιστικό Συνέδριο». Ο στόχος του συνεδρίου ήταν αφενός να αφυπνίσει το

⁴¹ Κιτρομηλίδης 2000, 47.

⁴² Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου 1990, 85

⁴³ Σ. Παπαδόπουλος 1977, 168 και Αγγελοπούλου 2018, 52

σλαβικό στοιχείο της ανατολικής Ευρώπης και, αφετέρου, να ενώσει τους υπόδουλους χριστιανικούς λαούς των Βαλκανίων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁴.

Ο πανσλαβισμός αναπτύχθηκε στην διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, ο οποίος διήρκεσε από το 1853 ως το 1856. Την περίοδο αυτή, οι Ρώσοι πολέμησαν κατά των Οθωμανών και των δυτικοευρωπαίων, έχοντας ως σύνθημα την απελευθέρωση όλων των υπόδουλων Χριστιανών και, ιδιαίτερα, των Σλάβων. Μαζί με τους Ρώσους πολέμησαν εθελοντές από διάφορα υπόδουλα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εδάφη, ανάμεσα στους οποίους ήταν και Έλληνες.

Η ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο προκάλεσε την βαθμιαία αναθεώρηση των σχέσεων της Ρωσίας με τους άλλους σλαβικούς λαούς. Το 1858, με έγκριση του τσάρου ιδρύθηκε στην Μόσχα η «Σλαβική Φιλανθρωπική Επιτροπή». Κατά τα επόμενα χρόνια, ανάλογες επιτροπές ιδρύθηκαν στην Πετρούπολη, στην Οδησό και στο Κίεβο. Ο στόχος τους υπήρξε η ανάπτυξη της θρησκευτικής πίστης και της εθνικής συνείδησης των υπόδουλων Σλάβων⁴⁵.

Τα προστάγματα της ρωσικής διπλωματίας σε σχέση με τον πανσλαβισμό ήταν τρία. Πρώτον, ενίσχυε την ανάπτυξη εθνικής συνείδησης στους σλαβικούς λαούς. Δεύτερον, στήριζε, όπως και η Αυστρία, τις βλέψεις των Σέρβων προς το νότο και, ιδίως, στα διαμφισβητούμενα εδάφη της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου. Το τρίτο και τελευταίο πρόσταγμα έγκειτο στο ότι η Ρωσία επιχείρησε να εντάξει στους πανσλαβιστικούς σχεδιασμούς τους σλαβόφωνους πληθυσμούς της βόρειας Μακεδονίας. Αυτοί είχαν απροσδιόριστη εθνική ταυτότητα, σλαβικής προέλευσης.

Οι ιδέες του πανσλαβισμού δεν υπήρξαν η επίσημη ρωσική πολιτική. Όμως, οι ιδέες αυτές αποκρυσταλλώθηκαν κατά τα έτη 1870-1875. Ακόμη, οι ιδέες του πανσλαβισμού αποκτούσαν, με την πάροδο του χρόνου, ολοένα και περισσότερη επιρροή στις τάξεις της ρωσικής κοινωνίας, στο στρατό, την κυβέρνηση και την τσαρική αυλή. Επίσης, η ανάπτυξη του πανσλαβισμού πυροδότησε αντιδράσεις μεταξύ των Μ. Δυνάμεων. Ιδιαίτερη ευαισθησία έδειξαν η Αυστρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, επειδή απειλούνταν άμεσα. Από την άλλη, η Μ. Βρετανία δεν επιθυμούσε την κάθοδο των Ρώσων στην Μεσόγειο.

1.2.2. Εθνική αφύπνιση

Κατά τον 19^ο αιώνα, οι Βούλγαροι επιχείρησαν να επιβληθούν και εν συνεχεία να εξελιχθούν ως ξεχωριστή και ισχυρή εθνότητα στην ανατολική Ευρώπη. Ως βασικός παράγοντας ο οποίος έδωσε ισχυρή ώθηση προς την κατεύθυνση αυτή, μπορεί να εκληφθεί ο πανσλαβισμός και η απομάκρυνση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Φυσικά, η εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων δεν εμφανίστηκε με την παγίωση του πανσλαβισμού, κατά την δεκαετία 1860-1870. Μεγάλη ώθηση στην κίνηση εθνικής αφύπνισης των Βουλγάρων έδωσε ο πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1828. Την εποχή εκείνη, οι Ρώσοι συνάντησαν έναν λαό, ο οποίος κατοικούσε βόρεια του Αίμου και, μιλούσε ένα είδος σλαβικής γλώσσας. Όταν

⁴⁴ Πανώτης 2020 «Το κράτος στην Ρωσία ελέγχει απόλυτα την Εκκλησία. Όπως στο παρελθόν, έτσι και στα χρόνια μας» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>

⁴⁵ Πανώτης 2020 «Το κράτος στην Ρωσία ελέγχει απόλυτα την Εκκλησία. Όπως στο παρελθόν, έτσι και στα χρόνια μας» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>

ρώτησαν τι λαός είναι αυτός, μέλη του λαού αυτού απάντησαν ότι είναι Ρωμιοί. Βέβαια, οι Ρώσοι, αφού μελέτησαν το θέμα, ανακάλυψαν ότι πρόκειται για απογόνους των παλαιών Βουλγάρων, οι οποίοι είχαν εκρωμαϊστεί⁴⁶. Συνεπώς, αποφάσισαν να τους αναπτύξουν την εθνική συνείδηση, αποσκοπώντας στην κάθοδο της τσαρικής Ρωσίας στο Αιγαίο.

Ωστόσο, η εθνική συνείδηση για γέννηση ενός ανεξάρτητου βουλγαρικού έθνους δεν ξεκίνησε κατά τον πόλεμο μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το 1828, αλλά παλαιότερα. Σημείο αναφοράς ως προς την προσπάθεια εθνογένεσης αποτέλεσε η «Σλαβο-βουλγαρική Ιστορία» του Παΐσιου Χιλανδαριανού, ενός Βούλγαρου μοναχού, ο οποίος ζούσε κατά τον 18^ο αιώνα στην Ι.Μ. Χιλανδαρίου του Αγίου Όρους. Ο Παΐσιος αντέδρασε αρνητικά στην διαδικασία «εξελληνισμού» των Βουλγάρων, καθώς και στην απαξίωση, στην οποία είχε περιέλθει, κατά την εποχή εκείνη, η βουλγαρική γλώσσα και παιδεία. Το 1762, ο Παΐσιος αποπεράτωσε την συγγραφή της «Σλαβο-βουλγαρικής Ιστορίας»⁴⁷. Το έργο, ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ιστορικό. Βασική επιδίωξη του συγγραφέα ήταν να υπενθυμίσει στους ομοεθνείς του το ένδοξο, αν και ξεχασμένο παρελθόν τους. Το κήρυγμα αυτό ήταν αναγκαίο, επειδή πολλοί Βούλγαροι έλκονταν από την ανώτερη πολιτιστική και κοινωνική θέση των Ελλήνων ομοθρήσκων τους, αποκτώντας ελληνική παιδεία και συνείδηση⁴⁸. Σταδιακά, άρχισαν να εντάσσονται στον ελληνικό κορμό, ο οποίος, ωστόσο, ζούσε εντός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η ιστορία του Παΐσιου διαδόθηκε στα αστικά κέντρα της Βουλγαρίας και της βουλγαρικής διασποράς με αργό ρυθμό. Ακριβέστερα, το έργο τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1844. Οι Βούλγαροι λόγιοι του 19^{ου} αιώνα εντόπισαν στο κήρυγμα του Παΐσιου όλα τα στοιχεία, τα οποία χρειαζόνταν για να ανασυστήσουν το έθνος τους. Η καταπίεση ήταν διττή. Ο βουλγαρικός λαός καταδυναστευόταν στο πνευματικό πεδίο από τους Έλληνες ενώ, πολιτικά και οικονομικά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Εκτός από τον Παΐσιο, σημαντικό ρόλο στην αφύπνιση των Βουλγάρων έπαιξε και μία άλλη εκκλησιαστική προσωπικότητα, ο Σωφρόνιος Βράτσης. Ο Σωφρόνιος έζησε λίγες δεκαετίες μετά τον Παΐσιο. Στο έργο του Σωφρονίου, η επιρροή από τις ιδέες του Διαφωτισμού, η άντληση υλικού από την ελληνική παιδεία και η δημόδης παράδοση, η οποία εκφραζόταν στην ελληνική, αλλά και σλαβική γλώσσα, αποτέλεσαν τα θεμέλια, πάνω στα οποία οικοδομήθηκε μία νεωτερική βουλγαρική ταυτότητα, η οποία βασίστηκε αφενός στην καλλιέργεια της βουλγαρικής γλώσσας και, αφετέρου, στην προβολή των ιδεών του «φωτισμού» του γένους⁴⁹. Κλείνοντας, το 1829, εμφανίστηκε ένα έργο, με τίτλο «Οι αρχαίοι και οι σημερινοί Βούλγαροι εν πολιτική, εθνική, ιστορική και θρησκευτική σχέσει προς τους Ρώσους». Το βιβλίο αυτό οδήγησε στην σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ Βουλγάρων και Ρώσων⁵⁰.

Σημαίνων παράγοντας υπήρξε, χωρίς αμφιβολία, η διαμόρφωση μίας ηγετικής τάξης μορφωμένων λαϊκών, οι οποίοι είχαν οικονομική επιφάνεια. Συνεπώς, μπορούν

⁴⁶ Μητρ. Βλάχου 2022 «Η παρασυναγωγή και το σχίσμα του φυλετισμού» διαθέσιμο στο <https://www.orthodoxtimes.gr/>

⁴⁷ Μαραγκός 2006, 19.

⁴⁸ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 258.

⁴⁹ Μαραγκός 2006, 20-21

⁵⁰ Γόνης 2012, 109.

να χαρακτηριστούν ως «αστοί». Πολλοί από αυτούς είχαν φοιτήσει σε σχολεία της Κωνσταντινούπολης ή άλλων σημαντικών πνευματικών κέντρων, τα οποία λειτουργούσαν υπό την σκέπη του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Κλείνοντας, ορισμένοι από αυτούς ήταν δίγλωσσοι ή πολύγλωσσοι.

Η κυκλοφορία των προαναφερθέντων εντύπων και η άνοδος της αστικής τάξης οδήγησαν στην ανάπτυξη των πρώτων χρονολογικά αποσχιστικών τάσεων των Βουλγάρων από τους κόλπους του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολεως. Σημαντικά κέντρα των αποσχιστικών τάσεων υπήρξαν το Τύρνοβο, το Λόβετς, το Βιδύνιο, το Σαμόκοβο, η Βράτσα, η Σόφια, η Αδριανούπολη και, η Αχρίδα. Με άλλα λόγια, οι αντιδράσεις των Βουλγάρων απέναντι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο εξαπλώθηκαν σε όλη την χώρα.

Εκτός από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο στόχαστρο του βουλγαρικού εθνικισμού τοποθετήθηκαν και οι Έλληνες. Αναλυτικά, οι κατηγορίες εις βάρος των Ελλήνων εντοπίστηκαν στην μονοπώληση των επισκοπικών θρόνων των βουλγαρικών επαρχιών από Έλληνες ιεράρχες, στην οικονομική καταπίεση των Βουλγάρων αγροτών από τους Έλληνες ιερωμένους, στην επιβολή της ελληνικής γλώσσας ως διδασκόμενης στα σχολεία και στην καταστροφή βουλγαρικών μνημείων και χειρογράφων. Βέβαια, ορισμένες από τις κατηγορίες ήταν αβάσιμες, διότι κατασκευάστηκαν σε μία εποχή εθνικού παροξυσμού. Ωστόσο, κάποιες άλλες κατηγορίες είχαν βάση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα βάσης για κατηγορία υπήρξε το γεγονός ότι ορισμένοι από τους φόρους εισπράττονταν, ορισμένες φορές, με την βοήθεια ένοπλων τμημάτων της οθωμανικής διοίκησης. Φυσικά, το φαινόμενο αυτό αποτελούσε μία έκφανση της διαφθοράς, στην οποία είχε περιέλθει το διοικητικό σύστημα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, του οποίου όργανα υπήρξαν οι αρχιερείς⁵¹.

Όλα τα παραπάνω οδήγησαν σε μία εποχή, η οποία έχει καθιερωθεί να ονομάζεται «Βουλγαρική Παλιγγενεσία». Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η περίοδος, η οποία προηγείται από την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, το 1870, ως την σύσταση της Ηγεμονίας της Βουλγαρίας, το 1878. Αυτή η περίοδος θεωρείται ως περίοδος εθνικής ανασύνταξης και «αφύπνισης» του βουλγαρικού έθνους. Ακόμη, ο όρος αυτός δημιουργήθηκε μέσα στα πλαίσια μίας διαδεδομένης αντίληψης των εθνικιστικών ιδεολογιών. Οι εθνικιστικές ιδεολογίες δεν δημιουργούν ούτε αναδεικνύουν ένα έθνος. Αντίθετα, το αφυπνίζουν από τον λήθαργο στον οποίο βρίσκεται⁵².

Η Παλιγγενεσία των Βουλγάρων είναι στενά συνυφασμένη με τον ιδεολογικό εθνικισμό. Ο ιδεολογικός εθνικισμός αναφέρει ότι Παλιγγενεσία είναι η εποχή, κατά την οποία το βουλγαρικό έθνος ξαναβρίσκει τα χαρακτηριστικά του, τα οποία είχε χάσει, διότι ύπνωτε μέχρι την εποχή εκείνη. Με άλλα λόγια, η Παλιγγενεσία αποτελεί την αποκατάσταση του έθνους στην προηγούμενη και φυσιολογική κατάσταση, με βάση την ψευδαίσθηση περί «αρχαιότητας» του έθνους⁵³. Τέλος, οι γνώμες σχετικά με την έναρξη της «Βουλγαρικής Παλιγγενεσίας» δίστανται. Συγκεκριμένα, ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η περίοδος αυτή ξεκίνησε στην αυγή του 19^{ου} αιώνα, ενώ

⁵¹Stavrianos 1958, 184.

⁵²Μαραγκός 2006, 23.

⁵³Gellner 1983, 50-51.

άλλοι τοποθετούν την έναρξή της κατά την περίοδο στην οποία γράφτηκε η «Σλαβοβουλγαρική Ιστορία» του μοναχού Παΐσιου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην απόπειρα εθνογένεσης των Βουλγάρων έδειχναν οι Ρώσοι. Το ενδιαφέρον των Ρώσων οφειλόταν στην ομοδοξία, αλλά και στην γλωσσική-φυλετική συγγένεια, την οποία είχαν με σλαβόφωνους Βούλγαρους⁵⁴. Ο σκοπός των Ρώσων ήταν να ιδρυθεί ένα κράτος, το οποίο θα ανήκε στη σφαίρα επιρροής του τσάρου και θα επέκτεινε την ρωσική ισχύ και έξω από την Κωνσταντινούπολη. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, σε όλη την χώρα εργάστηκαν δραστήριοι απεσταλμένοι του τσάρου, άνοιξαν ρωσικά σχολεία και χορηγήθηκαν χρήματα και βιβλία⁵⁵. Το αποτέλεσμα της ρωσικής δράσης στην Βουλγαρία ήταν ότι πολλοί νέοι Βούλγαροι προσκλήθηκαν για να σπουδάσουν στην Ρωσία. Εκτός από τους Ρώσους, οι Βούλγαροι βρήκαν, κατά την δεκαετία 1860-1870, συμπαράσταση από τους Σέρβους. Ακριβέστερα, οι Σέρβοι προωθούσαν την ιδέα ίδρυσης μίας νοτιοσλαβικής ομοσπονδίας, στην οποία εξέχουσα θέση θα είχαν οι Βούλγαροι⁵⁶.

Ολοκληρώνοντας, οι κινήσεις των Βουλγάρων προκάλεσαν ανησυχία στην ελληνική πλευρά, αλλά και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο λόγος δεν ήταν η κηδεμονία των Ρώσων πανσλαβιστών, αλλά- κυρίως- το ότι οι Βούλγαροι αφυπνισθέντες στρέφονταν προς τα διαμφισβητούμενα εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης. Η απειλή των Βουλγάρων εθνικιστών διευκόλυνε την εξομάλυνση και την σύσφιξη των σχέσεων της ελληνικής κυβέρνησης με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, οι οποίες είχαν διακοπεί για πάνω από δύο δεκαετίες μετά την ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της Ελληνικής Εκκλησίας.

1.2.3. Βουλγαρικός εθνικισμός στην Μακεδονία

Ο βουλγαρικός εθνικισμός εμφανίστηκε ως κίνδυνος για τον ελληνισμό στην Μακεδονία. Η έναρξη της εμφάνισής του είναι συνυφασμένη με την παρουσία του Ρώσου σλαβολόγου, V. Grigorovic, το 1845. Εκτός από τον Grigorovic, σημαντική δράση ανέπτυξαν και οι αδελφοί Δημήτριος και Κωνσταντίνος Μιλαδίνωφ, οι οποίοι αποσκοπούσαν στο να εμφυσήσουν βουλγαρική εθνική συνείδηση στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της περιοχής, μέσα από την ανακάλυψη παλιών βουλγαρικών χειρογράφων, την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων και, γενικά, την προετοιμασία για κινητοποίηση εναντίον του οθωμανικού ζυγού. Οι περιοχές δράσης των αδερφών Μιλαδίνωφ υπήρξαν η Αχρίδα, το Μοναστήρι, το Μεγάροβο, η Έδεσσα και το Κιλκίς. Στις περιοχές αυτές, συνάντησαν τις σφοδρές αντιδράσεις των εκπροσώπων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των ελληνόφωνων πληθυσμών, με αποτέλεσμα οι σχέσεις με το Φανάρι να κλονιστούν έτι περαιτέρω. Η εντονότερη- και περισσότερο βίαιη- αντίδραση στην προσπάθεια των αδερφών Μιλαδίνωφ για εκβουλγαρισμό του ελληνοβλαχικού πληθυσμού στην Μακεδονία ήλθε από το Μοναστήρι και το Μεγάροβο.

Όμως, τον Φεβρουάριο του 1861, ο Δημήτριος Μιλαδίνωφ συνελήφθη από τις οθωμανικές αρχές. Λίγο αργότερα, συνελήφθη ο αδερφός του, Κωνσταντίνος. Παρά τις εκκλήσεις του Ρώσου προξένου στο Μοναστήρι Χίτροβο προς τον σουλτάνο, οι

⁵⁴ Αγγελοπούλου 2018, 56.

⁵⁵ Α. Βακαλόπουλος 1969, 205-207.

⁵⁶ Stavrianos 1958, 179.

αδελφοί Μιλαδίνωφ πέθαναν φυλακισμένοι, στις αρχές του 1862⁵⁷. Ο θάνατός τους έδωσε το έναυσμα για την βουλγαρική διείσδυση στην Μακεδονία, με την αμέριστη στήριξη του πανσλαβισμού.

Στην Κεντρική Μακεδονία και, συγκεκριμένα, στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης, οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί αρχίζουν να εμφανίζουν βουλγαρική συνείδηση ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1850. Συγκεκριμένα, οι Βούλγαροι κάτοικοι της περιοχής εκδήλωσαν την επιθυμία να προσχωρήσουν στην Ουνία. Η επιθυμία αυτή σήμαινε ότι ήταν έτοιμοι να ασπαστούν τον καθολικισμό, ο οποίος αποτελούσε κατά την περίοδο εκείνη το μόνο μέσο για να απελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό. Όπως είναι ευρύτατα γνωστό, η δράση εκπροσώπων του καθολικισμού κατά την Τουρκοκρατία είχε σημαίνοντα αποτελέσματα στα νησιά του Αιγαίου, την Θεσσαλονίκη, την Κωνσταντινούπολη και την Σμύρνη. Στην Μακεδονία, η ουνιτική κίνηση είχε σημαντική συμβολή στην προώθηση των σχεδίων και επιδιώξεων του τοπικού πληθυσμού

Χάρη σε πρωτοβουλία του Δημητρίου Μιλαδίνωφ, αντιπροσωπεία των σλαβόφωνων κατοίκων της περιοχής Αβρέτ- Χισάρ εμφανίστηκε το 1859 μπροστά σε έναν καθολικό ιερέα και ζήτησε να προσχωρήσει στην Ουνία, να αναγνωρίσει τα πρωτεία του Βατικανού έναντι του Φαναρίου και να εκπροσωπηθεί από έναν Βούλγαρο επίσκοπο. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, οι Βούλγαροι κάτοικοι του Κιλκίς υπέβαλαν επίσημα προς τον Πάπα παρεμφερή αιτήματα, αποκηρύττοντας παράλληλα την παρουσία του ορθόδοξου μητροπολίτη Μελετίου. Επιπλέον, απαίτησαν να τους παραχωρηθεί μία ανεξάρτητη εκκλησιαστική εκπροσώπηση. Όλες αυτές οι κινήσεις προκάλεσαν την ανησυχία του Πατριαρχείου και της ρωσικής πλευράς⁵⁸.

Βέβαια, στον μακεδονικό χώρο, το ουνιτικό κίνημα είχε αποκτήσει ευρεία λαϊκά ερείσματα. Η ευρεία αυτή αποδοχή εκφράστηκε με τον διορισμό του φιλοβούλγαρου μητροπολίτη Κιλκίς Παρθενίου, το 1859 και με την εκλογή του Ουνίτη αρχιεπισκόπου, Ιωσήφ Σοκόλσκι, στην ίδια περιοχή, ένα χρόνο αργότερα⁵⁹. Στην πραγματικότητα, το βουλγαρικό κίνημα αναπτύχθηκε ραγδαία κατά την περίοδο στην οποία ήταν επίσκοπος Κιλκίς ο Νείλος Ιζβόρωφ. Ακριβέστερα, στην διετία 1876-1878.

Τέλος, πολύτιμοι αρωγοί στην διάδοση του πανσλαβισμού εντός του μακεδονικού χώρου, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, υπήρξαν οι Ρώσοι πρόξενοι της Θεσσαλονίκης Χίτροβο και Γιαστρέμποβ, οι οποίοι υπέβαλλαν δυναμικές ενέργειες Βουλγάρων σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας⁶⁰. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1880, οι Ρώσοι πρόξενοι άρχισαν να στρατολογούν νέους τους οποίους έστελναν να φοιτήσουν σε ρωσικές στρατιωτικές σχολές και εκπαιδευτικά ιδρύματα, με σκοπό να επιστρέψουν ως αξιωματικοί και εκπαιδευτικοί.

1.3. Τα αιτήματα των Βουλγάρων

Η εκκλησία της Βουλγαρίας επιθυμούσε την αποδέσμευσή της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο από την εποχή κατά την οποία η Κωνσταντινούπολη είχε καταληφθεί από τους Δυτικούς και έδρα ήταν η Νίκαια. Το 1235, ο Πατριάρχης

⁵⁷ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 256.

⁵⁸ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 50-51.

⁵⁹ Α. Βακαλόπουλος 1969, 211.

⁶⁰ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 92.

Κωνσταντινουπόλεως, Γερμανός Β΄, ανακήρυξε τον Βούλγαρο επίσκοπο Ιωακείμ, Πατριάρχη Τυρνόβου. Το νεοϊδρυθέν Πατριαρχείο Τυρνόβου διήρκεσε ως το 1393 και την πτώση της Βουλγαρίας στους Οθωμανούς Τούρκους⁶¹. Μετά την πτώση της Βουλγαρίας στους Οθωμανούς, η Βουλγαρική Εκκλησία παρήκμασε.

Κατά την διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, η Βουλγαρική Εκκλησία εξαρτιόταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και διέθετε αρχιερείς οι οποίοι- κατά βάση- ήταν ελληνικής καταγωγής. Η μακρόχρονη δουλεία στο οθωμανικό καθεστώς είχε αναπτύξει την εθνική συνείδηση των υπόδουλων Βουλγάρων. Φυσικά, η αφύπνιση αυτή υπήρξε αποτέλεσμα της διάδοσης του έργου «Σλαβοβουλγαρική Ιστορία», η οποία είχε γραφεί από τον μοναχό Παΐσιο.

Η έλλειψη μίας ξεχωριστής Βουλγαρικής Εκκλησίας ήταν, αναντίρρητα, σημαντικό μειονέκτημα για την συντήρηση και καλλιέργεια εθνικής συνειδήσεως. Όμως, η πιθανή δημιουργία μίας αυτοκέφαλης Εκκλησίας από τους Βουλγάρους θα είχε ως αποτέλεσμα ρήξη στις σχέσεις της χώρας με το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης και τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες.

Ως πρότυπο για την δημιουργία μίας ανεξάρτητης Εκκλησίας χρησιμοποιήθηκε το αυτοκέφαλο της Ελληνικής Εκκλησίας. Αναλυτικά, όταν έφθασε η Αντιβασιλεία στην Ελλάδα, αποφασίστηκε η οριστική διευθέτηση του θέματος. Η ευθύνη για τις λύσεις του εκκλησιαστικού ζητήματος ανατέθηκαν στον Μάουρερ. Ο τελευταίος, αφού μελέτησε το ζήτημα, στήριξε τις εισηγήσεις του σε προτάσεις του Θεόκλητου Φαρμακίδη⁶². Ο Φαρμακίδης γνώριζε τη διοίκηση της ρωσικής Εκκλησίας, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί από την εποχή του Μ. Πέτρου. Χάρη στις ενέργειες του Μάουρερ, εκδόθηκε το διάταγμα της 4^{ης} Αυγούστου 1833, το οποίο περιείχε δύο βασικά σημεία. Το πρώτο υπήρξε η ανακήρυξη της Ελληνικής Εκκλησίας ως αυτοκέφαλης, ενώ το δεύτερο ήταν η υπαγωγή της στην κρατική εξουσία. Φυσικά, υπήρχε και ένα τρίτο μέρος, το οποίο απέβλεπε στην μερική διάλυση των μοναστηριών. Τέλος, το αυτοκέφαλο απέβλεπε στην απόσπαση της Ελληνικής Εκκλησίας από την ρωσική επιρροή και θεωρήθηκε ως τρόπος διαφύλαξης της εθνικής ανεξαρτησίας⁶³.

Βέβαια, εκφράστηκαν αντιθέσεις ως προς τη ρύθμιση του εκκλησιαστικού ζητήματος κατά τα επόμενα χρόνια.⁶⁴ Επίσης, η κίνηση αυτή της Αντιβασιλείας μπορεί να εκληφθεί ως πραξικοπηματική. Το πραξικοπηματικό του χαρακτήρα της οφείλεται στο ότι η αναγνώριση του αυτοκεφάλου δεν έγινε σε συνεννόηση με τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Η αποφυγή του Σχίσματος οφείλεται στο γεγονός ότι πρυτάνευσε η σύνεση. Όσπου, το 1850, το Οικουμενικό Πατριαρχείο έδωσε το αυτοκέφαλο στην Εκκλησία της Ελλάδος και αποσοβήθηκε ο κίνδυνος σχίσματος.

Τα αιτήματα των Βουλγάρων, εν πρώτοις, ήταν περιορισμένα. Αναλυτικότερα, ζήτησαν να διορίσουν Βούλγαρους επισκόπους και, παράλληλα, παραχώρηση ναών

⁶¹ Γόνης 2012, 115.

⁶² Πετρόπουλος & Κουμαριανού 1978, 42-43.

⁶³ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 178.

⁶⁴ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 467:

«Η χαρακτηριστικότερη από τις αντιθέσεις υπήρξε αυτή του Κοσμά Φλαμιάτου της Κεφαλλονιάς. Ο Φλαμιάτος ζούσε στην Πάτρα και, συνωμότησε μαζί με άλλους ομοϊδεάτες του να αγωνιστούν κατά του δυτικού προσανατολισμού κυβέρνησης, με την υποστήριξη Ρώσων εκπροσώπων στην Ελλάδα».

αποκλειστικά για τους Βουλγάρους. Ένα ακόμη αίτημα ανέφερε ότι, κατά την διάρκεια των εκκλησιαστικών λειτουργιών, ήταν υποχρεωτικό να χρησιμοποιείται η βουλγαρική αντί της ελληνικής γλώσσας.

Με την πάροδο του χρόνου, αναπτύχθηκαν δύο τάσεις στους κόλπους του εκκλησιαστικού κινήματος. Αναλυτικά, η μία επεδίωκε την σταδιακή ίδρυση μίας αυτόνομης βουλγαρικής Εκκλησίας και με αμοιβαίους συμβιβασμούς. Η δεύτερη άποψη ήταν αδιάλλακτη. Πρόβαλλε μη παραδεκτές απόψεις, αδιαφορώντας για μία πιθανή ρήξη με το Πατριαρχείο⁶⁵.

Τον Φεβρουάριο του 1856, μετά την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο, υπεγράφη η Συνθήκη των Παρισίων. Την ίδια εποχή, ο σουλτάνος Αβδούλ Μετζζήτ δημοσίευσε μία σειρά κανονισμών, οι οποίοι καθιέρωναν την ισότητα των δικαιωμάτων για όλους τους Οθωμανούς υπηκόους. Οι κανονισμοί αυτό έμειναν στην ιστορία, με την ονομασία «Χάτι Χουμαγιούν»⁶⁶. Εκτός από την υπογραφή του «Χάτι Χουμαγιούν», το 1856 αποτελεί έτος- σταθμό στην βαλκανική ιστορία για έναν ακόμη λόγο. Από το έτος εκείνο άρχισε η ευρεία διάδοση του πανσλαβισμού.

Ειδικότερα, το Χάτι Χουμαγιούν καθόριζε την νομιμότητα των μιλλέτ, δηλαδή των πολιτικών και θρησκευτικών οργανώσεων των μη- μουσουλμάνων. Η νομιμότητα αυτή επιβεβαιωνόταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη συμμετοχή λαϊκών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Σε οτιδήποτε αφορά την εκπροσώπηση του Ορθόδοξου ή «Ρωμαϊκού» μιλλέτ, η Υψηλή Πύλη, μέσω διαταγμάτων, απέρριπτε τις προτάσεις της Βουλγαρίας για ανεξάρτητη εκκλησιαστική εκπροσώπηση του βουλγαρικού μιλλέτ. Αντίθετα, οριζόταν η συγκρότηση μίας «Εθνικής Συνέλευσης», η οποία θα στελεχωνόταν από επτά κληρικούς τους οποίους θα επέλεγε το Πατριαρχείο. Επίσης, η Πύλη θα επέλεγε δέκα εκπροσώπους της Ορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης, από τους οποίους οι πέντε θα ήταν πρόκριτοι, ενώ οι υπόλοιποι πέντε θα προέρχονταν από τις τάξεις των συντεχνιών. Η σύνθεση του συμβουλίου για το Ρωμαϊκό μιλλέτ θα ολοκληρωνόταν με έναν εκπρόσωπο από κάθε νομό, κατόπιν εκλογής μεταξύ των Ρωμαίων, δηλαδή των Χριστιανών. Επιπλέον, στην Εθνοσυνέλευση οι λαϊκοί θα πλειοψηφούσαν των κληρικών με αναλογία $\frac{3}{4}$. Τέλος, η σύνθεση αυτή εξασφάλιζε την πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου, το οποίο ήταν στην κεντρική διοίκηση το βασικότερο από τα αλλόθρησκα.

Από το 1857 ως το 1860, πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη μία Εθνοσυνέλευση εκκλησιαστικών και λαϊκών, με στόχο την σύνταξη των κανονισμών του Πατριαρχείου⁶⁷. Οι κανονισμοί αυτοί έμειναν γνωστοί με την ονομασία «Εθνικοί» ή «Γενικοί Κανονισμοί» και, επικυρώθηκαν το 1860. Η εφαρμογή τους ξεκίνησε το 1862. Στην τελική τους μορφή, προσδιόριζαν τις σχέσεις του εκάστοτε σουλτάνου με τους υπηκόους του και, συγχρόνως, προσδιόριζαν τις σχέσεις των υπόδουλων με την Πύλη. Επιπροσθέτως, προβλεπόταν η συγκρότηση δύο σωμάτων, της Ιεράς Συνόδου και του Διαρκούς μικτού Εθνικού Συμβουλίου. Οι Κανονισμοί αυτοί δεν προσδιόριζαν

⁶⁵ Κωφός 1978, 302.

⁶⁶ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 214.

⁶⁷ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 254.

μόνο τις σχέσεις των κατοίκων με την οθωμανική διοίκηση, δεν περιόριζαν απλώς τις επεμβάσεις του σουλτάνου, αλλά, παράλληλα, θεμελιώναν την σύμπραξη κληρικών και λαϊκών.

Κατά την διάρκεια της Εθνοσυνέλευσης αυτής, εκφράστηκαν διαμαρτυρίες και αιτήματα από την πλευρά των Βουλγάρων. Αναλυτικά, κατά την έναρξη εργασιών της Εθνοσυνέλευσης οι Βούλγαροι διαμαρτυρήθηκαν για το ότι η σύνθεση της Εθνοσυνέλευσης δεν αντικατόπτριζε την πληθυσμιακή αναλογία των διαφόρων εθνοτήτων. Τον Οκτώβριο του 1858, εμφανίστηκαν σοβαρές αντιθέσεις ανάμεσα στην μεταρρυθμιστική ομάδα και την παλιά εξουσία του Πατριαρχείου, οι οποίοι αποκαλούνταν «γέροντες». Οι αντιθέσεις αυτές οδήγησαν στην αποπομπή των τελευταίων από την Εθνοσυνέλευση, το καλοκαίρι του 1859⁶⁸.

Στις 2 Ιανουαρίου 1859, οι τέσσερις Βούλγαροι οι οποίοι συμμετείχαν στις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης, απαίτησαν εκλογή των αρχιερέων από τις επαρχίες. Με το αίτημά τους αυτό χρησιμοποίησαν την Εκκλησία ως όχημα για τον εκβουλγαρισμό περιοχών. Το αίτημα αυτό, αν και έγινε αποδεκτό από λαϊκούς, συνάντησε την έντονη αντίδραση των κληρικών⁶⁹. Έναν χρόνο μετά, τον Ιανουάριο του 1860, ο εκπρόσωπος του Τυρνόβου, Χατζή Νικόλαος Μίντζογλου υπέβαλε έξι αιτήσεις, οι οποίες εξέφραζαν τους πόθους όλων των ομοφύλων του. Με αυτές διαμαρτυρόταν για το ότι, κατά τις εκλογές των αντιπροσώπων της Εθνοσυνέλευσης, οι Έλληνες είχαν φροντίσει να παραγκωνιστούν οι Βούλγαροι υποψήφιοι, ακόμη και σε περιοχές, στις οποίες υπερίσχυε το βουλγαρικό πληθυσμιακό στοιχείο. Στις ίδιες αιτήσεις, αναφερόταν η κατάργηση των αυτοκέφαλων εκκλησιών σε Αχρίδα και Τύρνοβο και ότι οι Γραικοί επιβάλλουν την ελληνική παιδεία σε βουλγαρικούς πληθυσμούς. Εν τέλει, πρότεινε την εκλογή των επισκόπων από τις επαρχίες⁷⁰.

Οι Έλληνες, οι οποίοι αποτελούσαν την πλειοψηφία της Εθνοσυνέλευσης, αρνήθηκαν να δεχτούν τις βουλγαρικές αιτιάσεις για τυπικούς, αλλά και ουσιαστικούς λόγους. Η οθωμανική κυβέρνηση δεν αναγνώριζε εθνότητες, αλλά αρραγείς θρησκευτικές κοινότητες. Η συλλογιστική αυτή επαναλήφθηκε από το στέλεχος της Εθνοσυνέλευσης, Στέφανο Καραθεοδωρή. Ακριβέστερα, ο Καραθεοδωρής απέρριψε τις κατηγορίες εναντίον των ελληνικών μεθοδεύσεων. Η επιχειρηματολογία του Καραθεοδωρή αφενός ερχόταν σε αντίθεση με τον εθνικισμό των Βουλγάρων και αφετέρου αποσκοπούσε στην υποβάθμιση της Βουλγαρικής Εκκλησίας στο επίπεδο μίας απλής Ορθόδοξης επισκοπής, χωρίς να υπάρχει μία αυτόνομη εθνική συνείδηση.

Μετά την απόρριψη των αιτημάτων τους, οι Βούλγαροι αποχώρησαν από την συνέλευση και, στράφηκαν κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αναλυτικά, ζήτησαν να ιδρύσουν Βουλγαρική Εκκλησία, αφού ανασυστήσουν είτε το Πατριαρχείο Τυρνόβου είτε την «αυτοκέφαλη» επισκοπή Αχρίδος. Οι πιστοί της Αχρίδος υπήρξαν οι πρώτοι, οι οποίοι έπαψαν να μνημονεύουν το όνομα του πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, Ιωακείμ Β΄. Κατά την αναστάσιμη λειτουργία του 1860, ο Ιλαρίων της Μακαριούπολης αρνείται να αναφέρει το όνομα του Ιωακείμ. Ο Ιλαρίων ισχυρίστηκε ότι η πράξη του αυτή είναι σύμφωνη με τα αισθήματα του βουλγαρικού

⁶⁸ Καρπάθιος 1926, 121-122.

⁶⁹ Ματάλας 2002, 166.

⁷⁰ Ματάλας 2002, 168 και Καρπάθιος 1926, 128.

λαού. Με την ενέργεια αυτή, τον Απρίλιο του 1860, επισημοποιήθηκε η διάσταση μεταξύ Βουλγαρίας- Φαναρίου. Το παράδειγμα του Ιλαρίωνα ακολούθησαν ο Αυξέντιος των Βελεσών και ο Παΐσιος της Φιλιππούπολης⁷¹.

Το αποτέλεσμα της μη μνημόνευσης του Οικουμενικού Πατριάρχη από μέλη της Βουλγαρικής Εκκλησίας είχε ως αποτέλεσμα την καθαίρεσή τους από το Πατριαρχείο και, εν συνεχεία, το αίτημα προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία να τους εξορίσει. Ο σουλτάνος ανταποκρίθηκε στο αίτημα του Πατριάρχη. Η απόφαση αυτή οφείλεται στο ότι η Υψηλή Πύλη θεωρούσε ως κεντρική αρχή της Ορθοδοξίας το Οικουμενικό Πατριαρχείο και δεν είχε ταχθεί- ακόμη- υπέρ των βουλγαρικών αιτημάτων⁷². Βέβαια, η εικόνα της ρήξης ήταν ορατή.

Οι Βούλγαροι στράφηκαν προς την Υψηλή Πύλη, η οποία, αν και αρχικά δεν επιθυμούσε ανεξάρτητη Βουλγαρική Εκκλησία, ευνοούσε μία διένεξη μεταξύ Βουλγάρων και Ελλήνων. Συγκεκριμένα, το 1861 υπέβαλαν υπόμνημα στο σουλτάνο, με το οποίο ζητούσαν τις μισές έδρες από την Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου. Το δεύτερο αίτημά τους ανέφερε ότι η συμμετοχή των Βουλγάρων συνοδικών στην εκλογή του Πατριάρχη έπρεπε να γίνει με βάση την αναλογία του πληθυσμού. Σύμφωνα με το τρίτο αίτημα, ήταν υποχρεωτικό να συσταθεί ένα χωριστό βουλγαρικό Συμβούλιο. Το Συμβούλιο αυτό θα είχε την αρμοδιότητα να εκλέγει τους αρχιερείς των βουλγαρικών επαρχιών. Το τελευταίο κατά σειρά βουλγαρικό αίτημα σχετιζόταν με την εκλογή αρχιερέων στις μικτές επαρχίες. Από την πλευρά του, το Πατριαρχείο ικανοποίησε μόνο μερικά από τα αιτήματα αυτά. Η εν μέρει ικανοποίηση των βουλγαρικών αιτημάτων δυσαρέστησε την βουλγαρική πλευρά αλλά και τον Ρώσο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, Νοβίκοφ. Τέλος, Βούλγαροι εθνικιστές επιχείρησαν την εξουδετέρωση των πατριαρχικών αρχιερέων σε ορισμένες βουλγαρικές περιοχές⁷³.

Μετά την κατάθεση των αιτημάτων τους, διεξήχθησαν συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολη στις οποίες πρωταγωνίστησε ο Ρώσος στρατηγός και διπλωμάτης, Νικολάι Παύλοβιτς Ιγνάτιεφ. Από το 1864 ως το 1877, ο υπό εξέταση διπλωμάτης υπηρέτησε ως πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη⁷⁴. Υπέρμαχος του πανσλαβισμού και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, ο Ιγνάτιεφ ακολούθησε, σε γενικές γραμμές, μία πολιτική παραμερισμού των ακραίων στοιχείων, τα οποία ήταν δυτικόφιλα, απόσπασης συναινέσεων από την πλευρά της Υψηλής Πύλης και εξάντλησης των πιθανοτήτων συνδιαλλαγής με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι πρώτες διπλωματικές πρωτοβουλίες του Ιγνάτιεφ επικεντρώθηκαν στην επιστροφή εξόριστων Βούλγαρων εκκλησιαστικών παραγόντων και η πρόταση για συγκρότηση μίας μικτής ελληνοβουλγαρικής επιτροπής, η οποία θα εξέταζε το πρόβλημα, το οποίο είχε δημιουργηθεί εξαιτίας της βουλγαρικής Εκκλησίας.

⁷¹ Ταρνανίδης 1996, 105 και Κ. Βακαλόπουλος 1989, 49.

⁷² Γόνης 2012, 127

⁷³ Βαφείδης 1928, 169.

⁷⁴ Συντακτική ομάδα 1996, 203:

«Ο Ιγνάτιεφ (1832-1908) αφού αποφοίτησε από την Στρατιωτική Ακαδημία του Γενικού Επιτελείου, υπηρέτησε σε διπλωματική υπηρεσία. Το 1859 διορίστηκε επιτετραμμένος της Ρωσίας στο Πεκίνο. Στο διάστημα 1861-1864 χρημάτισε διευθυντής στο ασιατικό τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών και ως το 1877 υπήρξε πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη».

Ο λόγος της φίλα προσκείμενης στην Βουλγαρία πολιτικής του Ιγνάτιεφ έγκειτο στο ότι θεωρούσε τους Βουλγάρους ως το βασικότερο στοιχείο για την προώθηση των ρωσικών επιδιώξεων στην νοτιοανατολική Ευρώπη. Εξαιτίας της πεποίθησής του αυτής, προώθησε τις βουλγαρικές θέσεις και στην Πύλη, αλλά και στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Ακόμη, υποστήριζε ότι η δημιουργία μίας αυτοκέφαλης βουλγαρικής Εκκλησίας- με την στήριξη του τσάρου- θα ισχυροποιούσε τους φυλετικούς δεσμούς μεταξύ Ρώσων και Βουλγάρων προς όφελος στρατηγικών επιδιώξεων της Ρωσίας. Επίσης, μία πιθανή αυτονομία της βουλγαρικής Εκκλησίας θα ελαχιστοποιούσε την προσηλυτιστική δραστηριότητα του καθολικού στοιχείου. Η παρουσία του καθολικού στοιχείου θεωρήθηκε από τον Ιγνάτιεφ ως πολιτικός ελιγμός της Αυστρίας και της Γαλλίας για την απόσπαση των Βουλγάρων από την σφαίρα επιρροής των Ρώσων.

Το 1866, οι Βούλγαροι επανήλθαν με νέες προτάσεις. Συγκεκριμένα, δεν ζητούσαν πλέον την σύσταση ενός χωριστού συμβουλίου, αλλά μόνο συμμετοχή στην εκλογή του Πατριάρχη. Όμως, ήταν ανένδοτοι ως προς την εδαφική έκταση, την οποία διεκδικούσαν. Για την ακρίβεια, από τις 49 επαρχίες του οικουμενικού θρόνου, οι οποίες βρίσκονταν στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Βούλγαροι διεκδικούσαν τις 30. Στις περισσότερες από αυτές, υπερείχε είτε το ελληνικό είτε το σερβικό στοιχείο.⁷⁵ Η απάντηση του Πατριαρχείου ήταν αρνητική. Η αιτία της άρνησης υπήρξε το ότι στο κείμενο υπήρχαν στοιχεία εθνοφυλετισμού.

Το συμπέρασμα το οποίο εξάγεται, είναι ότι οι Βούλγαροι εμφανίζονταν περισσότερο διαλλακτικοί σε θέματα πνευματικού προβαδίσματος, ενώ παρέμεναν άκαμπτοι στον καθορισμό των εδαφικών ορίων του υπό συγκρότηση κράτους τους. Η στάση των Βουλγάρων προκάλεσε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης ένα δίλημμα. Συγκεκριμένα, το Φανάρι έπρεπε να επιδιώξει την διατήρηση του πνευματικού προβαδίσματος, με αντάλλαγμα την ικανοποίηση των εδαφικών αξιώσεων ή να διασφαλίσει για τον ελληνισμό τον έλεγχο σε επισκοπές με παράλληλη υποχώρηση σε θέματα εκκλησιαστικής τάξης.

Τον Φεβρουάριο του 1867, ανεβαίνει ξανά, με την στήριξη του Ιγνάτιεφ, στον πατριαρχικό θρόνο ο Γρηγόριος ΣΤ'⁷⁶. Ο Γρηγόριος, κατά την πρώτη του πατριαρχία, είχε αντιμετωπίσει επιτυχώς την δράση της προτεσταντικής προπαγάνδας στην Ανατολή και τα δόγματα τα οποία υποστήριζε ο φιλόσοφος Θεόφιλος Καΐρης. Η δεύτερη ανάρρησή του σηματοδοτεί την κρισιμότερη φάση του ακανθώδους αυτού εκκλησιαστικού ζητήματος. Ο Γρηγόριος, με την καθοδήγηση του Ιγνάτιεφ, εργάστηκε με ζήλο, επιχειρώντας να βρει λύση στην διένεξη των δύο πλευρών, με δεδομένο το ότι είχε ξεσπάσει επανάσταση στην Κρήτη, το 1866, η οποία επηρέαζε αρνητικά τις σχέσεις Ελλάδος- Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, το 1867 ο Γρηγόριος αναγνώρισε την αυτονομία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, δίνοντάς της το όνομα «Εξαρχία». Όμως, η προσπάθεια του Πατριάρχη υπονομευόταν από την Πύλη, η οποία είχε ως μακροπρόθεσμο συμφέρον της την διένεξη και τις συγκρούσεις μεταξύ των χριστιανικών κρατών.

Το καλοκαίρι του 1867, ο Πατριάρχης υποβάλλει στον Ιγνάτιεφ και στον σουλτάνο δεκαοκτώ άρθρα, των οποίων τα κυριότερα σημεία ήταν τα ακόλουθα. Εν

⁷⁵ Κωφός 1992, 452

⁷⁶ Κωφός 1978, 303.

πρώτοι, οι επαρχίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Βουλγαρία θα αποτελούσαν μία ξεχωριστή επαρχία του Πατριαρχείου. Ακόμη, ο ανώτερος ιεραρχικά μητροπολίτης θα ήταν ο Έξαρχος όλου του θέματος. Επιπλέον, θα ιδρυόταν μία τοπική σύνοδος, υπό την προεδρία του Εξάρχου. Η Σύνοδος αυτή θα ήταν επιφορτισμένη με το να εκλέξει τους επισκόπους και τους μητροπολίτες των θεμάτων της. Όμως, το κύρος της διέθετε τοπικό χαρακτήρα και ο εκάστοτε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είχε το δικαίωμα αναίρεσης των αποφάσεών της. Ο Ιγνάτιεφ, όντας οπαδός του πανσλαβισμού, παρότρυνε τους Βούλγαρους να το δεχθούν, διότι υπήρξε το σημαντικότερο βήμα προς την ικανοποίηση των αιτημάτων τους⁷⁷.

Η μετριοπαθής μερίδα των Βουλγάρων αποφάσισε την αποδοχή του σχεδίου, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται μέσω της αλληλογραφίας του Πατριάρχη Γρηγορίου με τον Βούλγαρο μητροπολίτη Παΐσιο. Στις επιστολές των δύο ανδρών, γίνονται εύκολα αντιληπτές οι παραχωρήσεις μεταξύ των δύο πλευρών.

Με την καθοδήγηση του Ιγνάτιεφ, το μετριοπαθές τμήμα των Βουλγάρων φάνηκε να αποδέχεται το σχέδιο. Όμως, η αδιάλλακτη μερίδα, με επικεφαλής μέλη της παροικίας στην Κωνσταντινούπολη, απέρριψε το σχέδιο, προβάλλοντας δύο λόγους. Αρχικά, θεώρησε ως απαράδεκτο τον περιορισμό των γεωγραφικών ορίων της Βουλγαρικής Εκκλησίας μεταξύ της χερσονήσου του Αίμου και του ποταμού Δούναβη. Ο δεύτερος λόγος υπήρξε το ότι ο Βούλγαρος Έξαρχος δεν θα είχε ως έδρα την Κωνσταντινούπολη. Η θέση των αδιάλλακτων Βουλγάρων ενισχύθηκε από την στάση την οποία τήρησε η Πύλη. Ο λόγος της τακτικής που ακολούθησε η Πύλη έγκειται στο ότι διείδε στο πατριαρχικό σχέδιο το ενδεχόμενο να λυθεί ερήμην της η εκκλησιαστική διαφορά.

Η Κρητική Επανάσταση των ετών 1866-1869 είχε ως αποτέλεσμα το γεγονός ότι, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, τον Δεκέμβριο του 1868, διακόπηκαν⁷⁸. Τότε, εμφανίστηκε στο προσκήνιο ο μέγας βεζίρης Ααλή πασάς, έμπειρος και ευφυής πολιτικός. Ο Ααλή απέβλεπε στο να εξουδετερώσει κάθε πιθανότητα συμφιλίωσης μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων. Παρά τις πιέσεις της Ρωσίας για αποφυγή σύγκρουσης μεταξύ Οικουμενικού Πατριαρχείου και Βουλγαρίας, η Πύλη επιχείρησε την διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών, αποδεχόμενη μόνο ορισμένα σημεία. Πιο αναλυτικά, δέχτηκε την δημιουργία μίας Βουλγαρικής Εξαρχίας, με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Φυσικά, απέφυγε να καθορίσει τον αριθμό των βουλγαρικών επαρχιών της Εξαρχίας, ώστε να προκληθεί ρήξη στις σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων⁷⁹.

Η επιδίωξη του Ααλή ήταν, αναντίρρητα, να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο της κατάστασης. Για το λόγο αυτό, προέβη στην σύσταση μίας μικτής επιτροπής, η οποία απαρτιζόταν από Έλληνες και Βούλγαρους υπαλλήλους της οθωμανικής διοίκησης. Η επιτροπή αυτή ήταν επιφορτισμένη με το να συντάξει δύο σχέδια επίλυσης του εκκλησιαστικού ζητήματος. Η κατάρτιση των σχεδίων ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1868 και, ακολούθησε η υποβολή τους στον πατριάρχη.

⁷⁷ Λάσκαρις 1978, 256.

⁷⁸ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 256.

⁷⁹ Λάσκαρις 1978, 258-259.

Από την πλευρά του, ο Γρηγόριος εξέτασε τα σχέδια, τα οποία είχαν συνταχθεί από την οθωμανική διοίκηση. Ωστόσο, τα σχέδια αυτά ήταν αδύνατο να εγκριθούν για τρεις λόγους. Ο πρώτος λόγος ήταν ότι τα προς κρίση σχέδια επέτρεπαν στον Βούλγαρο έξαρχο να παραμένει στην Κωνσταντινούπολη. Ο δεύτερος λόγος έγκειτο στο ότι τα σχέδια άφηναν απροσδιόριστα τα όρια στα οποία θα κινούνταν η υπό ίδρυση βουλγαρική Εκκλησία. Ο τρίτος και τελευταίος λόγος υπήρξε το γεγονός ότι τα σχέδια όριζαν ότι Βούλγαροι αρχιερείς θα διορίζονταν σε επαρχία της οποίας οι κάτοικοι εκδήλωναν μία αντίστοιχη επιθυμία. Αναλυτικότερα, ο τελευταίος όρος ανέφερε ότι ένας Έλληνας και ένας Βούλγαρος αρχιερέας μπορούσαν να συνυπάρχουν σε μία εκκλησιαστική περιφέρεια, αν και το σχέδιο είχε προνοήσει για το ότι η έδρα του πατριαρχικού επισκόπου θα ήταν σε διαφορετική πόλη σε σχέση με την αντίστοιχη του εξαρχικού.

Οι προτάσεις της Πύλης είχαν ως αποτέλεσμα να διευρυνθεί το χάσμα ανάμεσα σε Έλληνες και Βούλγαρους. Αναλυτικά, δέχτηκε την δημιουργία μίας βουλγαρικής εξαρχίας, η οποία δεν θα είχε την έδρα της σε βουλγαρικό έδαφος, αλλά στην Κωνσταντινούπολη⁸⁰. Επίσης, απέφυγε να καθορίσει τον αριθμό των βουλγαρικών εκκλησιαστικών επαρχιών, οι οποίες θα υπάγονταν στην εκκολαπτόμενη Εξαρχία.

Σε γενικές γραμμές, οι προτάσεις της Πύλης απέβλεπαν στο να υπάρξει ένα ευρύ πεδίο αντιπαραθέσεων μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων. Από το χρονικό αυτό σημείο, κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε η έναρξη εμπλοκής της Υψηλής Πύλης, ξεκίνησε μία ατέλειωτη ανταλλαγή προτάσεων και αντιπροτάσεων, η οποία διήρκεσε έως τον Μάρτιο του 1870, όταν υπογράφηκε το φερμάνι για την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

1.4. Το «Τελικόν Σχέδιον» και οι διαπραγματεύσεις

Το 1869 θεωρείται ένα κρίσιμο έτος στις σχέσεις και στην διαμάχη μεταξύ Βουλγαρικής Εκκλησίας και Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το έτος εκείνο διενεργήθηκαν οι διαπραγματεύσεις και στη συνέχεια ελήφθησαν οι καθοριστικές αποφάσεις από τις αντιμαχόμενες μερίδες. Οι αποφάσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

Στις αρχές του 1869, η Υψηλή Πύλη προβαίνει στην σύσταση μίας μικτής ελληνοβουλγαρικής επιτροπής⁸¹. Τα μέλη της επιτροπής ήταν κρατικοί αξιωματούχοι. Στην επιτροπή αυτή, πρωταγωνίστησαν ο Γαβριήλ Κρέστοβιτς από την βουλγαρική πλευρά ενώ, από την άλλη, επιφανή μέλη της ελληνικής πλευράς υπήρξαν οι Χρηστάκης Ζωγράφος και Αλέξανδρος Καραθεοδωρής. Ο πατριάρχης Γρηγόριος αντέδρασε αρχικά στην σύστασή της, αλλά τελικά πείστηκε να συναινέσει στις προσπάθειες της ελληνικής πλευράς για την εξεύρεση λύσης.

Τον Απρίλιο του 1869, ο Καραθεοδωρής παρέδωσε στον Πατριάρχη το «Τελικόν Σχέδιον της Μικτής Επιτροπής». Το σχέδιο αυτό καθόριζε εκτεταμένα γεωγραφικά όρια τα οποία ανήκαν στην δικαιοδοσία της βουλγαρικής Εκκλησίας. Ο τελευταίος, θεωρώντας ότι οι Έλληνες στην Μακεδονία και την Θράκη θα το θεωρούσαν απαράδεκτο, επέδωσε στον βεζίρη Ααλή ένα κείμενο το οποίο περιείχε παρατηρήσεις.

⁸⁰ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 263.

⁸¹ Κωφός 1978, 309.

Οι παρατηρήσεις και διορθώσεις του Γρηγορίου διέθεταν και γραπτή αιτιολόγηση. Αναλυτικά, οι παρατηρήσεις αυτές επιχείρησαν αφενός να αποκαταστήσουν την εξουσία του Πατριαρχείου επί της βουλγαρικής Εξαρχίας και, αφετέρου, να διορθώσουν την επικράτειά της. Ωστόσο, δέχονταν την επέκταση της Εξαρχίας σε περιοχές στις οποίες δεν επικρατούσε το βουλγαρικό στοιχείο. Η δεύτερη και τελευταία υποχώρηση υπήρξε η αναγνώριση του φυλετικού κριτηρίου. Επομένως, ως προς τα προαναφερθέντα σημεία μπορούν να εκληφθούν ως υπαναχωρήσεις από την πάγια πατριαρχική πολιτική κατά του φυλετικού κριτηρίου, ενώ συγχρόνως αιτιολογούν τις θέσεις του Γρηγορίου πριν την εξεύρεση της οριστικής λύσης.

Αργότερα, το έγγραφο αυτό θα χρησιμοποιηθεί και από την οθωμανική, αλλά και από την βουλγαρική πλευρά ως ένδειξη αντιφατικής στάσης της επίσημης Εκκλησίας, όσο και ως μοχλός περαιτέρω πίεσης προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁸².

Για την έγκριση της συμβιβαστικής λύσης, την οποία είχε προτείνει μέσω των παρατηρήσεών του ο πατριάρχης Γρηγόριος, εργάστηκε πυρετωδώς ο πρεσβευτής της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη, Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής. Παρά τις προειδοποιήσεις του Έλληνα αντισλαβιστή, Ευσταθίου Κλεοβούλου, ο Ραγκαβής ευθυγραμμίστηκε σύντομα με τις θέσεις του Ιγνάτιεφ και άμεσα άρχισε να συνεργάζεται με τον Καραθεοδωρή, αποσκοπώντας στο να πειστεί ο πατριάρχης. Από την πλευρά του, ο Γρηγόριος έκανε παραχωρήσεις προς τους Βουλγάρους και ιδιαίτερα στον τομέα των εδαφικών ορίων. Ο Πατριάρχης επιχείρησε να επεκτείνει τα όρια, τα οποία θα περιλάμβαναν και μητροπόλεις από τα διαμφισβητούμενα εδάφη Μακεδονίας και Θράκης.

Όμως, το σχέδιο αυτό προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στους Έλληνες και τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Τον Μάιο του 1869, ο Έλληνας Νεόφυτος Δέρκων, ο οποίος εξέφραζε την αντιβουλγαρική πτέρυγα, κατέβαλε προσπάθειες, οι οποίες, ωστόσο, κατέληξαν στην άρνηση των παρατηρήσεων του Γρηγορίου και στην επάνοδο του Πατριαρχείου στην προηγούμενη στάση του.

Ο πατριάρχης, επιθυμώντας να αποτραπεί η εμπλοκή μίας αλλόθρησκης κυβέρνησης σε ένα εκκλησιαστικό ζήτημα, επιχειρεί να προωθήσει την σύγκληση μίας Οικουμενικής Συνόδου⁸³. Όμως, η προσπάθεια αυτή τερματίστηκε από την Υψηλή Πύλη. Ο σουλτάνος ζητούσε από τους Βουλγάρους να διαμαρτυρηθούν και να συγκαλέσουν στην Πύλη χωριστή σύνοδο των βουλγαρικών επαρχιών, όπως προέβλεπαν τα σχέδια τα οποία είχε συντάξει.

Μετά από τις προαναφερθείσες εξελίξεις, ο Ιγνάτιεφ είχε κατανοήσει ότι κάθε πιθανή προσπάθεια συμβιβασμού ανάμεσα σε Ελλάδα και Βουλγαρία ήταν αδύνατη. Ο Ρώσος διπλωμάτης, τότε, κατέβαλε προσπάθεια, αποσκοπώντας στο να πεισθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ώστε να ιδρυθεί η ανεξάρτητη βουλγαρική Εκκλησία. Ακόμη, ενήργησε παρακάμπτοντας τις θέσεις του Πατριαρχείου και, με τέτοιο τρόπο, ώστε να ευοδωθούν οι προσπάθειες της Μικτής Επιτροπής. Μάλιστα, για να ασκήσει

⁸² Ματάλας 2002, 244.

⁸³ Κωφός 1978, 305.

πρόσθετη πίεση, ο Ιγνάτιεφ απέστειλε στον σουλτάνο αναφορές βουλγαρικών κοινοτήτων, με τις οποίες απαιτείτο η ίδρυση μίας βουλγαρικής Εκκλησίας⁸⁴.

Κεφάλαιο 2

2.1. Το φερμάνι της 11^{ης} Μαρτίου 1870 και η ρήξη στις σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Στις αρχές του 1870, ο σουλτάνος Αμπντούλ Αζίζ αποφάσισε να λύσει το ακανθώδες αυτό πρόβλημα. Ενεργώντας μονομερώς και χωρίς να λάβει υπόψιν του τις αποφάσεις από το Φανάρι, προέβη στην σύσταση μίας αυτόνομης βουλγαρικής

⁸⁴ Βαφείδης 1928, 173.

Εκκλησίας. Με το σουλτανικό φερμάνι της 27^{ης} Φεβρουαρίου/ 11^{ης} Μαρτίου 1870, ιδρύθηκε η Βουλγαρική Εκκλησία, με έδρα την Κωνσταντινούπολη⁸⁵. Από την ελληνική πλευρά, το φερμάνι κοινοποιήθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο από τους διπλωμάτες Αλέξανδρο Καραθεοδωρή και Χρηστάκη Ζωγράφο. Το φερμάνι αυτό, το οποίο εξέφραζε τους πόθους πολλών Βούλγαρων ορθοδόξων ιερωμένων και πιστών, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά την 1^η Μαρτίου. Η παρουσίασή του έγινε με την κήρυξή του από τον άμβωνα του ναού του Αγίου Στεφάνου, στην Κωνσταντινούπολη. Η ολοκλήρωση του φερμανίου πραγματοποιήθηκε με τον Κανονισμό της Εξαρχίας, ο οποίος ετοιμάστηκε από την Εκκλησιαστική και Λαϊκή Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, το 1871.

Επίσης, το φερμάνι βασίστηκε στο σχέδιο του Οικουμενικού Πατριάρχη, Γρηγορίου ΣΤ΄ του 1867 και στο αναθεωρημένο σχέδιο της ελληνοβουλγαρικής επιτροπής του 1869. Ακόμη, περιλάμβανε 10 άρθρα και ανέφερε την ίδρυση μίας χωριστής αυτοδιοικούμενης αρχής, της Εξαρχίας. Σύμφωνα με το άρθρο 1, η Βουλγαρική Εξαρχία ήταν «μία ξεχωριστή πνευματική διοίκηση, που θα συμπεριλάβει τις παρακάτω μητροπολιτικές και επισκοπικές έδρες, μαζί με ορισμένα άλλα μέρη. Η διεύθυνσις των πνευματικών και θρησκευτικών υποθέσεων της διοίκησης αυτής είναι της αποκλειστικής αρμοδιότητος του Εξαρχάτου αυτού»⁸⁶.

Με βάση ένα δεύτερο άρθρο, η Εξαρχία θα διοικείται από σύνοδο μητροπολιτών, η οποία θα είχε ως επικεφαλής τον Έξαρχο. Ο Έξαρχος θα εκλεγόταν με κριτήριο την αρχαιότητα στον μητροπολιτικό θρόνο και θα διατελούσε πρόεδρος της Συνόδου της Εξαρχίας. Η Σύνοδος αυτή θα ήταν διαρκής. Στα άρθρα, αναφερόταν ότι ο Έξαρχος δεν υποχρεούτο να εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη. Ακόμη, ο Έξαρχος θα επικοινωνούσε απευθείας με την Υψηλή Πύλη και με τις τοπικές αρχές, χωρίς την μεσολάβηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁸⁷. Εν τέλει, η Εξαρχία θα λειτουργούσε με εσωτερικό κανονισμό, ο οποίος έπρεπε πρώτα να εγκριθεί από τον σουλτάνο. Με βάση τα άρθρα αυτά, εξασφαλιζόταν- και μαθηματικά- η απόσχιση της Βουλγαρικής Εκκλησίας από το Φανάρι, πριν ακόμη δημιουργηθεί ένα ανεξάρτητο βουλγαρικό κράτος.

Επιπλέον, ένα τρίτο κατά σειρά άρθρο ανέφερε ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης δεν θα αναμειγνυόταν σε θέματα πνευματικής τάξης ή εκλογής αρχιερέων της Εξαρχίας. Παρά την μη δικαιοδοσία του Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης στα θέματα της Εξαρχίας, ο Έξαρχος ήταν υποχρεωμένος να μνημονεύει το όνομα του Πατριάρχη⁸⁸. Σε ένα άλλο άρθρο, καθίστατο σαφές ότι το βουλγαρικό μοναστήρι, όπως και το βουλγαρικό ποίμνιο της Κωνσταντινούπολης, θα εξαρτιόταν από την Εξαρχία. Ένα ακόμη άρθρο ανέφερε ότι κάθε φορά που ο Έξαρχος θα επισκεπτόταν την Κωνσταντινούπολη, θα του επιτρεπόταν η διαμονή στο βουλγαρικό μοναστήρι. Συν τοις άλλοις, το περιεχόμενο ενός άρθρου μας πληροφορεί ότι οι επίσκοποι, οι αρχιεπίσκοποι και μητροπολίτες του Πατριαρχείου μπορούσαν να διέρχονται ελεύθερα από τόπους, οι οποίοι ανήκαν στην δικαιοδοσία της Εξαρχίας και, από την πλευρά τους, οι Εξαρχικοί απέκτησαν την δυνατότητα να διέρχονται από τις περιοχές, στις οποίες

⁸⁵ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 265.

⁸⁶ Αγγελόπουλος 1995, 414

⁸⁷ Αγγελόπουλος 1995, 415.

⁸⁸ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 58.

είχε δικαιοδοσία ο Πατριάρχης. Επιπρόσθετα, στο φερμάνι γινόταν λόγος για την ίδρυση σχολείων.

Όμως, το άρθρο 10 του φερμανίου ήταν, χωρίς αμφιβολία, το περισσότερο επίμαχο. Ακριβέστερα, το άρθρο αυτό ανέφερε ότι η Εξαρχία είχε δικαιοδοσία στις εκκλησιαστικές επαρχίες Ρουστουκίου, Σιλιστρίας, Σούμλας, Τιρνόβου, Σόφιας, Βράτσας, Βιδινίου, Νύσσης, Νυσσάβος, Κιουσεντηλίου, Σαμοκοβίου, Βελεσών, Βάρνας, Σλίβεν, Σωζοπόλεως και Φιλιπούπολης. Από την δικαιοδοσία της Φιλιπούπολης εξαιρούνταν η πόλη και η περιοχή της Στενημάχου⁸⁹. Συνολικά, η Εξαρχία περιλάμβανε περίπου 15 επαρχίες, οι οποίες, σήμερα, τοποθετούνται γεωγραφικά στην Βουλγαρία⁹⁰. Εν τέλει, σε πέντε από αυτές τις επαρχίες και, συγκεκριμένα, στις Βάρνας, Αγκιάλου, Μεσημβρίας, Σωζοπόλεως και Φιλιπούπολης κατανεμήθηκε ένα είδος πνευματικής δικαιοδοσίας. Για την ακρίβεια, οι επαρχίες αυτές κατέστησαν έδρες μητροπολίτη και εξαρχικού εκπροσώπου, ταυτοχρόνως. Στο ίδιο άρθρο γινόταν λόγος για το ότι, αν τα 2/3 των ορθοδόξων κατοίκων μίας εκκλησιαστικής περιφέρειας εκδήλωναν την επιθυμία να υπαχθούν στην Εξαρχία, η επαρχία αυτή θα μπορούσε να αποσπαστεί από την δικαιοδοσία του Πατριάρχη, με την σύμφωνη γνώμη της Υψηλής Πύλης. Το πρωτότυπο κείμενο της υπό εξέταση διάταξης, έχει ως εξής: «Εάν δε εκτός των άνω αριθμηθέντων και εξονομασθέντων μερών ήθελον το όλον ή τουλάχιστον τα δύο τρίτα των ορθοδόξων κατοίκων άνω μερών να υπόκεινται ως προς τας πνευματικές υποθέσεις των εις την βουλγαρικήν Εξαρχίαν, τούτο δε εξεταζόμενον ήθελεν αποδειχθή, επιτρέπεται μεν, αλλ' επειδή, ως είρηται, τούτο θέλει γίνεται τη ομοφώνω γνώμη του όλου των κατοίκων, ή τουλάχιστον των δύο τρίτων αυτών, εάν ήθελε τις με την αιτίαν ταύτην προσπαθήσει να παρεμβάλη καθ' οιονδήποτε τρόπον διχονοίας μεταξύ των κατοίκων, ο τοιούτος θέλει ευθύνεται κατά τους κανόνες και τιμωρείσθαι»⁹¹.

Τέλος, στο άρθρο αυτό στηρίχθηκαν τα επιχειρήματα του βουλγαρικού στοιχείου της Μακεδονίας, το οποίο, μετά το 1878, θα διεκδικήσει με πλήθος υπομνημάτων και, επικαλούμενο την πληθυσμιακή του υπεροχή, τον διορισμό Βουλγάρων επισκόπων στην Στρώμνιτσα, στα Βελεσά, στο Νευροκόπι, στην Ιστίπ, στην Κοτσάνη, στο Κράτοβο και σε άλλα επίκαιρα σημεία.

Η αυτόνομη Εξαρχία αναγνωρίστηκε από τους Οθωμανούς ως η εκκλησιαστική ηγεσία των βουλγαρικών πληθυσμών. Ακόμη, η ίδρυση της Εξαρχίας είχε ως αποτέλεσμα την συντονισμένη απόσχιση ιερωμένων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η συντριπτική πλειοψηφία του βουλγαρικού λαού, εμφορούμενη για πολλά χρόνια με τα ιδεολογήματα του άκρατου εθνικισμού, δέχθηκε με χαρά την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, χωρίς, ωστόσο, να αμφισβητεί το Ορθόδοξο δόγμα⁹². Κλείνοντας, να αναφέρουμε ότι η δικαιοδοσία της Εξαρχίας περιελάμβανε και ορισμένες εκκλησιαστικές επαρχίες, οι οποίες ανήκαν στην Σερβική Εκκλησία πριν την διακοπή λειτουργίας του Πατριαρχείου του Ιπεκίου, το 1766, και παραχωρήθηκαν στην νεοπαγή Βουλγαρική Εξαρχία παρότι είχαν σερβικό πληθυσμό. Έτσι, σέρβοι πολιτικοί άρχισαν να διαμαρτύρονται για την κατάσταση που επικρατούσε στην Παλαιά Σερβία

⁸⁹ Μαμώνη 1978, 302 & Κωφός 1978, 310.

⁹⁰ Κατσίγερα & Μηνακάκης 2013, 18.

⁹¹ Αγγελόπουλος 1995, 417.9

⁹² Ευαγγέλου 2013, 79.

νων Δημοκρατία της Βορείου Μακεδονίας. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα επίσημα έγγραφα της περιόδου⁹⁴.

2.2. Οι αντιδράσεις στην ίδρυση της Εξαρχίας

Η γνωστοποίηση του φερμανίου της 11^{ης} Μαρτίου 1870 προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στον ορθόδοξο κόσμο. Εκκλησιαστικοί παράγοντες του Πατριαρχείου επεσήμαναν το πλήγμα το οποίο υπέστη το κύρος του θρόνου από την επέμβαση της οθωμανικής διοίκησης σε ένα θέμα εκκλησιαστικής φύσης. Ακόμη, χαρακτήρισαν ως αντίθετη την παραμονή ενός αρχιερέα στην έδρα ενός άλλου και χωρίς να έχει προηγηθεί άδεια. Συν τοις άλλοις, η εισαγωγή του φυλετισμού για τον καθορισμό των ορίων μίας περιφέρειας καταδικάστηκε. Τέλος, στα διαμφισβητούμενα εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης, μεγάλη αίσθηση προκάλεσε η τελευταία διάταξη, η οποία ανέφερε πιθανή προσάρτηση περιοχών στην Εξαρχία, υπό τον όρο να είχαν εκδηλώσει ανάλογη επιθυμία τα 2/3 του πληθυσμού⁹⁵.

Μία έντονη αντίδραση σημειώθηκε κατά την άρνηση του Γρηγορίου να παραλάβει το φερμάνι με το οποίο αναγνωριζόταν η Βουλγαρική Εξαρχία. Στις 24 Μαρτίου 1870, ο Γρηγόριος αναφέρει στην Πύλη ότι το Πατριαρχείο δεν αναγνώριζε στην οθωμανική διοίκηση το δικαίωμα να αποφασίζει επί εκκλησιαστικών θεμάτων. Από την πλευρά της, η Υψηλή Πύλη απάντησε στον Γρηγόριο, αναφέροντας ότι αφενός το κείμενο του Φερμανιού δεν απέχει από τις προτάσεις και, αφετέρου, ότι επιχειρείται να προλάβει μία τυχόν διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στις 7 Απριλίου 1870, ο Γρηγόριος ζητά από τον σουλτάνο την σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου. Η αίτησή του αυτή συνοδεύθηκε από την απειλή παραίτησής του, σε περίπτωση που τα αιτήματα δεν ικανοποιούνταν.

Το αίτημα του Γρηγορίου για σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου διατυπώνεται και τον Σεπτέμβριο του 1870. Στην πρόταση αυτή, απάντησε ο Ιγνάτιεφ, ο οποίος αντιπρότεινε μία εναλλακτική εκκλησιαστική σύνοδο, στην οποία θα συμμετείχαν εκπρόσωποι των αυτοκέφαλων Ορθοδόξων Εκκλησιών. Η πρόταση αυτή, όπως ήταν φυσικό, απορρίφθηκε από τον πατριάρχη.

Το Βουλγαρικό Ζήτημα δεν μπορεί να μην συσχετιστεί με τις διεθνείς εξελίξεις. Πιο αναλυτικά, μία εξέλιξη με διεθνείς προεκτάσεις υπήρξε η πρώτη κίνηση των Ρώσων της 31^{ης} Οκτωβρίου 1870. Η κίνηση αυτή ήταν η καταγγελία του καθεστώτος της Μαύρης Θάλασσας. Όμως, η καταγγελία των Ρώσων τους έφερε σε αντιπαράθεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τότε, ο βεζίρης Ααλή πασάς ανακοίνωσε στο Πατριαρχείο ότι δέχεται την σύγκληση μίας Οικουμενικής Συνόδου. Ακόμη, απείλησε την Βουλγαρία ότι αν δεν επέλθει συμβιβασμός με το Φανάρι, το φερμάνι της Βουλγαρικής Εξαρχίας θα ακυρωθεί. Βέβαια, η διεθνής κρίση λήγει και τον Μάρτιο του 1871, οι σχέσεις Ρωσίας- Πύλης αποκαθίστανται. Μετά την ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, ο Ααλή εγκαταλείπει τα σχέδια για σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου⁹³.

⁹³ Ευαγγέλου 2013, 88

«Στο εκκλησιαστικό ζήτημα ο Ααλή Πασάς υποστήριξε ότι οι Ελληνοθρόδοξοι (Ρουμ Μιλετί), της Αυτοκρατορίας θα έπρεπε να απομονωθούν. Δημιουργήθηκε το Βουλγαρικό σχίσμα στο οποίο είχε συμβάλει ο Νικολάι Ιγνάτιεφ, πρέσβης της Ρωσίας στη Κωνσταντινούπολη. Το Χάττι-Χουμαγιούν όριζε

Οι εξελίξεις αυτές ώθησαν τον Νεόφυτο Δέρκωνα να επιδείξει μία περισσότερο αποφασιστική στάση. Συγκεκριμένα, ζήτησε από τον πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ να αιτηθεί πάλι την σύγκληση μίας Οικουμενικής Συνόδου. Σε περίπτωση άρνησης της Πύλης, ο Γρηγόριος θα παραιτείτο και η Εκκλησία θα κήρυττε Σχίσμα. Στον αντίποδα, η αντισχισματική πλευρά εξέφρασε την άποψη ότι ο Ααλή πασάς έδωσε υπόσχεση στον Γρηγόριο περί ακύρωσης του Φιρμανίου, εφόσον ο πατριάρχης δεν επέμενε στην θέση του περί σύγκλησης Οικουμενικής Συνόδου. Όμως, ο Γρηγόριος δεν ενέδωσε, είτε υπό την επιρροή της αδιάλλακτης ελληνικής πλευράς είτε επειδή δεν εμπιστευόταν τον Ααλή.⁹⁴

Στις 19 Δεκεμβρίου 1870, ο πατριάρχης Ιεροσολύμων, Κύριλλος, στέλνει επιστολή προς τον πατριάρχη Γρηγόριο σχετικά με την ανάγκη σύγκλησης μίας Οικουμενικής Συνόδου, σχετικά με το βουλγαρικό ζήτημα. Στην επιστολή του, ο Κύριλλος εκφράζει την πρόταση αυτή ως μοναδική ευκαιρία για την επίλυση του ζητήματος και την αποφυγή μελλοντικών προβλημάτων στην Μεγάλη Εκκλησία. Την άνοιξη του 1871, ο Γρηγόριος ζητά την συμμετοχή της ρωσικής Εκκλησίας σε Οικουμενική Σύνοδο. Όμως, η απάντηση η οποία έλαβε, ήταν αρνητική. Συνεπώς, η σύγκληση μίας- αληθινά- Οικουμενικής Συνόδου είχε ματαιωθεί οριστικά.

Μετά από την ρωσική άρνηση, ο Γρηγόριος ΣΤ΄ παραιτείται οριστικά τον Ιούνιο του 1871. Η παραίτησή του μπορεί να ερμηνευθεί ως απότοκο της εύνοιας την οποία επέδειξε η Υψηλή Πύλη προς την Βουλγαρία, με ταυτόχρονη παραθέρηση των αιτήσεων του Πατριαρχείου και η αποτυχία σύγκλησης Οικουμενικής Συνόδου μετά την άρνηση της Ρωσίας⁹⁵. Από μία άλλη οπτική γωνία, η παραίτηση του Γρηγορίου εκφράζει την αποτυχία της φιλορωσικής πολιτικής, την οποία είχε υιοθετήσει ένα τμήμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, παρά το γεγονός ότι ο Γρηγόριος ευελπιστούσε ότι θα μπορούσε να δοθεί λύση στο ζήτημα αυτό μέσω μίας Οικουμενικής Συνόδου, με τρόπο, ο οποίος αφενός θα κατοχύρωνε την εξουσία του Πατριαρχείου και, αφετέρου, θα απέτρεπε το διαφαινόμενο σχίσμα. Ολοκληρώνοντας, η παραίτηση του Γρηγορίου αποτέλεσε το έναυσμα για την όξυνση των αντιπαραθέσεων στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης, όπως αυτή εκφράστηκε μέσω του Τύπου. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα «Νεολόγος» δικαιολογεί την παραίτηση και εκφράζει την άποψη για μη αντικατάσταση του Γρηγορίου μέχρι την δικαίωση της Εκκλησίας. Η απάντηση στην θέση του «Νεολόγου» προέρχεται από τις εφημερίδες «Τύπος» και «Κωνσταντινούπολις». Όταν η πρόταση του «Νεολόγου» απορρίπτεται από την Ιερά Σύνοδο, η εφημερίδα αρχίζει να κατηγορεί την ιεραρχία για ενδοτισμό⁹⁶.

Η παραίτηση του Γρηγορίου μπορεί να θεωρηθεί ως μία δικαίωση του Ιγνάτιεφ, ο οποίος, ήδη από την άνοιξη του 1870, προωθούσε παρασκηνιακά την παραίτηση του

Ότι κάθε χριστιανός πολίτης έπρεπε να προσχωρήσει στην Αυτοκέφαλη Βουλγαρική Εκκλησία αν το ζητούσαν τα ¾ των κατοίκων. Αυτό αποτέλεσε την αφετηρία της δράσης των κομιτατζήδων στη Θράκη και τη Μακεδονία. »

⁹⁴ Γεδεών 1908, 68.

«Ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ διετέλεσε Οικουμενικός Πατριάρχης δύο φορές κατά τον 19^ο αιώνα. Το 1835 προκάλεσε την έκδοση Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου που προέβλεπε ότι ο εκλεγμένος Πατριάρχης θα μπορούσε να διατηρεί και την προηγούμενη έδρα του.»

⁹⁵ Ματάλας 2002, 300.

⁹⁶ Βαφείδης 1928, 175.

Γρηγορίου ΣΤ'. Οι ελληνικές εφημερίδες, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η διαδοχή του Γρηγορίου είναι συνυφασμένη με το ζήτημα της Εξαρχίας, ο ελληνικός τύπος της Κωνσταντινούπολης εμπλέκεται ενεργά σε αυτήν. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα «Νεολόγος» εκφράζει μία αδιάλλακτη στάση κατά της Ρωσίας, ταυτίζοντας τον πανσλαβισμό με τον ρωσικό επεκτατισμό. Ακόμη, τον Οκτώβριο του 1871, υπενθυμίζει ότι ο νέος πατριάρχης οφείλει να πολιτευθεί σύμφωνα με τους Ιερούς Κανόνες, προβαίνοντας στον αφορισμό των Εξαρχικών.

Μετά από δύο εκλογικές αναμετρήσεις και, κατά την διάρκεια της δεύτερης ψηφοφορίας, η οποία διεξήχθη στις 5 Σεπτεμβρίου 1871, νικητής αναδείχθηκε ο Άνθιμος ΣΤ'. Παρά το προχωρημένο της ηλικίας του, ο Άνθιμος θεωρείτο έμπειρος, επειδή είχε χρηματίσει πατριάρχης δύο φορές κατά το παρελθόν. Ιδεολογικά, ο Άνθιμος ανήκε στην αγγλόφιλη παράταξη. Επίσης, η εκλογή του Άνθιμου συμπίπτει με την εκλογή του βεζίρη Νεντίμ πασά, ο οποίος διαδέχθηκε τον Αλή το καλοκαίρι του 1871, μετά το θάνατο του τελευταίου.

Μετά την εκλογή του, ο Άνθιμος ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με την βουλγαρική πλευρά, έχοντας την υποστήριξη του Ιγνάτιεφ, αλλά και της Υψηλής Πύλης⁹⁷. Από την πλευρά του, ο σουλτάνος δέχτηκε να απαλειφθεί η επίμαχη διάταξη του άρθρου 10 περί δημοψηφίσματος, ενώ ο Άνθιμος προθυμοποιείται να αποδεχθεί τα αιτήματα των Βουλγάρων, τα οποία αφορούσαν τον καθορισμό των επαρχιών στις οποίες θα είχε δικαιοδοσία η Εξαρχία⁹⁸. Αν και οι συναντήσεις γίνονταν υπό άκρα μυστικότητα, μπόρεσαν να γίνουν γνωστές. Το αποτέλεσμα της γνωστοποίησής τους υπήρξε η εμφάνιση μίας έντονης αντιπολίτευσης, υπό τον Νεόφυτο Δέρκωνα.

Παρά την ολοένα και αυξανόμενη αντιπολίτευση, τον Δεκέμβριο του 1871, ο Άνθιμος καταλήγει σε μία πρόταση συμβιβασμού, την οποία κοινοποιεί μόνο σε όσους θεωρεί έμπιστους. Συγκεκριμένα, η πρόταση κοινοποιήθηκε στους αδερφούς Αλέξανδρο και Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, Σταυράκη Αριστάρχη, Κωνσταντίνο Καραπάνο και Χρηστάκη Ζωγράφο. Επίσης, κοινωνός των σχεδίων κατέστη και ο νέος πρεσβευτής στην Υψηλή Πύλη, Ραζής. Όμως, τα σχέδια διέρρησαν και η κοινοποίησή τους προκάλεσε αντιδράσεις. Οι περισσότεροι σφοδρές αντιδράσεις προήλθαν από τον Τύπο. Πιο αναλυτικά, η εφημερίδα «Τύπος» φιλοξενεί άρθρο του Νεόφυτου Δέρκωνος, ενώ η εφημερίδα «Νεολόγος» αναφέρει την επιτακτική ανάγκη να συγκληθεί Οικουμενική Σύνοδος, καταγγέλλοντας τον φυλετισμό στην Εκκλησία. Ακόμη, εισηγείται την κήρυξη των Βουλγάρων ως «σχισματικών», στην περίπτωση που δεν συμμορφωθούν. Η ίδια άποψη εκφράστηκε και από ορισμένους επιφανείς Έλληνες⁹⁹.

Η αντιπολίτευση στα πατριαρχικά σχέδια εκφράστηκε και μέσω των Ελλήνων που ζούσαν σε περιοχές, οι οποίες ενδέχεται να υπαχθούν στην Εξαρχία, όπως για παράδειγμα η Φιλιππούπολη. Η αντισχισμική εφημερίδα «Αιών» επιχειρεί να παράσχει στήριξη στον Άνθιμο, επισείοντας τον κίνδυνο παραίτησής του, ενώ σε φυλλάδιό του ο Δημήτριος Αριστάρχης στρέφεται κατά του Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης. Το φυλλάδιο αυτό δημοσιεύθηκε σε μία εφημερίδα της Βουλγαρίας.

⁹⁷ Κωφός 1978, 306.

⁹⁸ Ματάλας 2002, 268

⁹⁹ Ματάλας 2002, 300

Την εποχή της ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας, το μικρό ελληνικό βασίλειο είχε εγκαταλειφθεί από τις προστάτιδες δυνάμεις και ιδίως την Αγγλία. Ο λόγος της εχθρικής στάσης της Αγγλίας οφείλεται στο ότι, τον Απρίλιο του 1870, ληστές απήγαγαν και σκότωσαν Βρετανούς τουρίστες στο Δήλεσι. Τα θύματα ανήκαν στην αριστοκρατία. Μερικοί από τους απαχθέντες απελευθερώθηκαν, για να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις.¹⁰⁰ Όμως, μία σειρά από αδέξιους χειρισμούς οδήγησε το επεισόδιο σε καταστροφή. Η κυβέρνηση Θρασύβουλου Ζαΐμη παραιτήθηκε, ενώ η Ελλάδα διασύρθηκε διεθνώς και χαρακτηρίστηκε από τον ξένο Τύπο ως «τόπος ημιβαρβάρων», στον οποίο κυριαρχούν το έγκλημα, οι ληστείες και οι αγριότητες¹⁰¹. Η βρετανική αγανάκτηση κορυφώθηκε, όταν υπήρξαν υποψίες ότι η Ρωσία είχε υποκινήσει το επεισόδιο.

Όμως, και η Ρωσία επεδείκνυε εχθρική στάση απέναντι στην Ελλάδα, επειδή είχαν καταλήξει να πιστεύουν ότι ο πανσλαβισμός αποτελούσε προσφορότερο εργαλείο για την επέκταση της επιρροής τους στην Βαλκανική. Για τον ίδιο λόγο, προέβησαν στην υποστήριξη της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

Παρά την διεθνή απομόνωση της χώρας, ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, εξέφρασε την αντίδραση της ελληνικής πολιτικής στο άρθρο 10 του Φιρμανίου. Αναλυτικότερα, δήλωσε ότι δεν θα δεχθεί παραχωρήσεις στον χώρο της Μακεδονίας, ο οποίος ανήκε στους στόχους των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων.

Τέλος, η πιο έντονη αντιπολίτευση υπήρξε στα περισσότερα ακραία στοιχεία του ελληνικού και του βουλγαρικού πληθυσμού. Όμως, στις θέσεις τους εντοπίζονται και κοινά στοιχεία. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τον αντιρωσισμό, τον προσανατολισμό προς την Δυτική Ευρώπη και, τέλος, την νομιμοφροσύνη απέναντι στην οθωμανική διοίκηση.

2.3. Πορεία προς την οριστική ρήξη

Στις αρχές του 1872, η κρίση στις σχέσεις κορυφώθηκε. Αφορμή υπήρξε η τέλεση της λειτουργίας των Θεοφανείων από Βούλγαρους ιερείς στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς την έγκριση του πατριάρχη. Μετά την τέλεση της λειτουργίας των Βούλγαρων αρχιερέων, ο Άνθιμος μετέβαλε την πολιτική του. Αρχικά, προέβη στην σύγκληση Ιεράς Συνόδου και, συγχρόνως, απέστειλε διαμαρτυρία προς την Πύλη. Στην διαμαρτυρία του Άνθιμου, περιλαμβάνεται η διαπίστωση ότι το βουλγαρικό ζήτημα δεν αποτελεί πρόβλημα συνοριακών διευθετήσεων, αλλά επίθεση των Βουλγάρων απέναντι στις ρίζες της Ορθόδοξης Πίστεως και των κανόνων της Εκκλησίας. Επιπλέον, στην διαμαρτυρία του προς την οθωμανική εξουσία, ο Άνθιμος ζήτησε την διάλυση της Συνόδου του Ορτάκιοϊ, την απαγόρευση των ιερουργιών στον βουλγαρικό ναό του Αγίου Στεφάνου και συγχρόνως την προστασία των δικαίων του Πατριαρχείου¹⁰².

Επιπλέον, στα μέσα Ιανουαρίου 1872, ο Άνθιμος συγκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη σύνοδο, στην οποία συμμετείχαν τα δύο θεσμικά σώματα, η Ιερά Σύνοδος και το Εθνικό Συμβούλιο. Επίσης, στην Σύνοδο αυτή έλαβαν μέρος και τριάντα πρόκριτοι της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της

¹⁰⁰ Jenkins 1961, 30.

¹⁰¹ Παγιά 2013, 21.

¹⁰² Βαφείδης 1928, 176- 177

Συνόδου, ο πατριάρχης επιχείρησε να δικαιολογήσει την μεταστροφή του απέναντι στο βουλγαρικό ζήτημα. Συγκεκριμένα, την απέδωσε στην αντικανονική τέλεση της Θείας Λειτουργίας την ημέρα των Θεοφανείων. Αποφασίστηκε να επιδοθεί διαμαρτυρία στην οθωμανική διοίκηση, με βασικό αίτημα την προστασία των δικαιωμάτων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, να συσταθεί Σύνοδος, η οποία αποσκοπούσε στην τιμωρία των Βούλγαρων ιερωμένων, οι οποίοι παρανόμησαν και, τέλος, να απευθυνθεί εγκύκλιος προς τον βουλγαρικό λαό, η οποία θα τον διαφώτιζε για τα τεκταινόμενα. Στην ειδική σύνοδο αποφασίστηκε να καθαιρεθούν οι Βούλγαροι επίσκοποι Πανάρετος της Φιλιππούπολης και Ιλαρίων εκ Λοφτσού¹⁰³.

Μία νέα εκκλησιαστική συνέλευση, υπό τον πατριάρχη Άνθιμο, πραγματοποιήθηκε στις 30 Ιανουαρίου 1872. Στην συνέλευση αυτή συμμετείχαν περισσότεροι από ενενήντα κληρικοί και λαϊκοί. Στην συνέλευση αναδείχθηκαν οι θέσεις των αντιτιθέμενων μερίδων, αλλά, επίσης, διαμορφώθηκαν οι συγκλίσεις για την οριστικοποίηση του Σχίσματος. Ο Δημήτριος Αριστάρχης επέμενε για τον εκκλησιαστικό χαρακτήρα του Βουλγαρικού Ζητήματος και εν συνεχεία απευθύνει έκκληση για κήρυξη Σχίσματος. Από την πλευρά του, ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής προσδίδει και πολιτικό χαρακτήρα και αντιπροτείνει μέτρα «οικονομίας», με στόχο την δημιουργία μίας Βουλγαρικής Εκκλησίας με σαφή γεωγραφικά όρια και παράλληλα χαλαρή εξάρτηση από το Φανάρι. Ο Δέρκων και ο Κλεόβουλος κάνουν έκκληση για αντιμετώπιση του ζητήματος με σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου. Στον αντίποδα, ο μητροπολίτης Βράτσης υπερασπίζεται το Ορθόδοξο φρόνημα του βουλγαρικού λαού, ελπίζοντας στην αποκήρυξη των παραβατών ιερωμένων¹⁰⁴.

Η τελική απόφαση της συνέλευσης της 30ής Ιανουαρίου 1872 εκφράστηκε από τον Έλληνα αντιπρόσωπο της Φιλιππούπολης, Καλλιάδη. Για την ακρίβεια, αποφασίστηκε η αναμονή της επίσημης Εκκλησίας ως προς την αποκήρυξη των παραβατών Βουλγάρων και, εν συνεχεία, να προβεί στην σύγκληση μίας Οικουμενικής Συνόδου.

Από την πλευρά της, η Πύλη απέφευγε να ασχοληθεί με την ουσία των αιτιάσεων του Πατριαρχείου και συγχρόνως αμφισβητούσε την αρμοδιότητα των συνελεύσεων, στις οποίες συμμετείχαν λαϊκοί, οι οποίοι ασχολούνταν με πνευματικά θέματα. Η στάση αυτή της Πύλης είναι πλήρως συνυφασμένη με το αν το βουλγαρικό ζήτημα είχε πολιτικό ή εκκλησιαστικό χαρακτήρα. Αναλυτικά, το Πατριαρχείο θεωρούσε ότι το βουλγαρικό πρόβλημα διαθέτει αμιγώς εκκλησιαστικό χαρακτήρα ενώ, οι Έλληνες το χαρακτήριζαν και «πολιτικό» και «εκκλησιαστικό». Ολοκληρώνοντας, εξαιτίας της απάντησης του βεζίρη, ο Άνθιμος αποφάσισε να επιλύσει το πρόβλημα μέσω της Ιεράς Συνόδου¹⁰⁵.

Η Σύνοδος αυτή διεξήχθη στις 15 Φεβρουαρίου 1872. Κατά την διάρκεια της, οι Σταυράκης Αριστάρχης και Καραθεοδωρής υποστηρίζουν ότι δεν είναι απαραίτητη η σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου και επιχειρούν να μην αποτραπεί η τελευταία προοπτική διαπραγματεύσεων. Όμως, επικράτησε η άποψη της αδιάλλακτης μερίδας, την οποία εξέφραζε- κυρίως- ο Δημήτριος Αριστάρχης. Συγκεκριμένα, οι Βούλγαροι

¹⁰³ Ματάλας 2002, 277.

¹⁰⁴ Ματάλας 2002, 281.

¹⁰⁵ Γεδεών 1908, 72-73.

αρχιερείς θα κηρύσσονταν σχισματικοί και θα ανακοινωνόταν στον βεζίρη ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δεν θα αναγνώριζε την εκλογή του Εξάρχου¹⁰⁶.

Στις 18 Φεβρουαρίου 1872, μία πενταμελής πατριαρχική επιτροπή προέβη στον καταρτισμό ενός σχεδίου, το οποίο ονομάστηκε «Έσχατον Σχέδιον». Το σχέδιο αυτό επιδόθηκε στις 4 Μαρτίου στον βεζίρη. Σύμφωνα με το «Έσχατον Σχέδιον», προβλεπόταν ότι η αυτόνομη Βουλγαρική Εκκλησία ονομάζεται Εξαρχία του Αίμου και έχει επικεφαλής τον μητροπολίτη Τυρνόβου, ο οποίος ονομάζεται «Εξαρχος Αίμου». Ο Έξαρχος διορίζεται από τον Πατριάρχη, ενώ οι μητροπολίτες της Εξαρχίας από την Πύλη.

Ακόμη, χάρη στο «Έσχατον Σχέδιον», καθορίστηκαν και τα όρια της Εξαρχίας. Αναλυτικότερα, η Εξαρχία καθορίστηκε από το όρος Αίμος μέχρι τον ποταμό Δούναβη, αλλά περιελάμβανε και ορισμένες περιοχές της Μακεδονίας καθώς και παρευξείνιες πόλεις με έντονο το ελληνικό στοιχείο, όπως η Βάρνα. Βάσει των γεωγραφικών ορίων, το Πατριαρχείο έχει την δυνατότητα να υποστηρίξει ότι εκλείπει το φυλετικό κριτήριο. Τέλος, η δικαιοδοσία της Εξαρχίας εμφανίστηκε περισσότερο περιορισμένη γεωγραφικά σε σχέση με προηγούμενα σχέδια.

Συνολικά, το «Έσχατον Σχέδιον» εξέφρασε την εξάλειψη του φυλετισμού, όπως εκφραζόταν από τον Νεόφυτο Δέρκων. Φυσικά, ήταν σε θέση να ικανοποιήσει και την επίσημη ελληνική πολιτική, η οποία επιθυμούσε την αποτροπή ενός πιθανού Σχίσματος. Η ικανοποίηση της ελληνικής πλευράς αποδεικνύεται από το ότι προέβλεπε σαφή οροθεσία, η οποία απέκλειε το ενδεχόμενο μελλοντικών επιπλοκών. Επίσης, όριζε ότι η έδρα της Εξαρχίας θα βρισκόταν σε βουλγαρικό έδαφος.

Στην πραγματικότητα, το «Έσχατον Σχέδιον» μπορούσε να επιταχύνει την ρήξη ανάμεσα στην Βουλγαρία και την Κωνσταντινούπολη, διότι ήταν δύσκολο να αποτελέσει την βάση για γόνιμες συζητήσεις μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων μερίδων. Αναλυτικότερα, το «Έσχατον Σχέδιον», σε σύγκριση με το σουλτανικό Φιρμάνι, παραχωρούσε λιγότερα στους Βουλγάρους. Βέβαια, το φιρμάνι είχε ήδη τεθεί σε εφαρμογή και είχε εκλεγεί ο πρώτος Έξαρχος. Όμως και ο σουλτάνος εξέφραζε την ανησυχία του για απομάκρυνση της εξαρχικής έδρας από την Κωνσταντινούπολη, διότι θα δημιουργούσε διένεξη μεταξύ Βουλγαρίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, η Πύλη προτίμησε τη διαίρεση του Ορθόδοξου μιλλέτ κατά τρόπο, ο οποίος αφενός θα υπονόμει την ενότητα του Ορθόδοξου στοιχείου και, αφετέρου, δεν θα απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τέλος, αν αυτό δεν καθίστατο δυνατό, ο σουλτάνος ήταν διατεθειμένος να δεχθεί την εφαρμογή του φιρμανίου, παρά τις διαμαρτυρίες της ελληνικής πλευράς.

Η πορεία προς την ρήξη των σχέσεων Οικουμενικού Πατριαρχείου και Βουλγαρίας επιταχύνθηκε. Πιο αναλυτικά, εξελέγη Έξαρχος ο μητροπολίτης Ιλαρίων εκ Λοφτσού. Όμως, λίγες μέρες αργότερα, αντικαταστάθηκε από τον Άνθιμο εκ Βιδύνης. Στις 3 Απριλίου, ο Άνθιμος έλαβε το διάταγμα διορισμού του από την Υψηλή Πύλη¹⁰⁷. Ακόμη, ο Άνθιμος υπενθύμισε στον σουλτάνο την «παλαιότητα» της

¹⁰⁶ Αγγελόπουλος 1995, 502.

¹⁰⁷ Λίτινα 2009, 135-136.

Βουλγαρικής Εκκλησίας, η οποία κάποτε υποτάχθηκε στην εκκλησία των Γραικών, προκαλώντας δυστυχία στον βουλγαρικό λαό.

Από την πλευρά του, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, δεν θα προχωρήσει στην αναγνώριση του Άνθιμου, παρά μόνο όταν ο τελευταίος αποκηρύξει την αντικανονική λειτουργία, η οποία είχε πραγματοποιηθεί κατά την 6^η Ιανουαρίου του 1872¹⁰⁸. Ο Βούλγαρος Έξαρχος ζήτησε από τον Άνθιμο ΣΤ΄ την άδεια να λειτουργήσει. Η άδεια αυτή αιτήθηκε και προφορικά και γραπτά. Όμως, η απάντηση της Ιεράς Συνόδου ήταν και πάλι αρνητική. Επίσης ο Άνθιμος της Βιδύνης απαίτησε την παραχώρηση άδειας από τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ώστε να λειτουργήσει στον βουλγαρικό ναό του Αγίου Στεφάνου, κατά την ημέρα του Πάσχα. Ωστόσο, δεν έλαβε καμία απάντηση. Τότε, ο Βούλγαρος Έξαρχος αμφισβητεί το κύρος της καθαίρεσης των δύο αρχιερέων, θεωρώντας την άκυρη «κατ' ουσίαν», γιατί, παρά το γεγονός ότι αρχικά τους είχε παραχωρηθεί άδεια ιερουργίας από τον Βούλγαρο αρχιμανδρίτη Δοσίθεο, αργότερα την απέσυραν. Επίσης, την θεωρούσε άκυρη και «κατά τόπον», επειδή οι αρχιερείς αυτοί καθαιρέθηκαν χωρίς να τους δοθεί η ευκαιρία να απολογηθούν για αυτήν την πράξη τους.

Στα τέλη Απριλίου, συνεκλήθη μία έκτακτη Σύνοδος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, η οποία αποφάσισε την καθαίρεση του Βούλγαρου Εξάρχου και ενέκρινε την αναβολή για ένα μήνα της συζήτησης για το Βουλγαρικό Ζήτημα. Η αναβολή αυτή αποφασίστηκε από την πλειοψηφία των μελών της Συνόδου, όπως σημείωσε ο αρχιμανδρίτης Ιάκωβος στον Πατριάρχη των Ιεροσολύμων, Κύριλλο Β΄. Εν τέλει, εκπροσωπώντας τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ο μητροπολίτης Αγκιάλου, Βασίλειος, ζήτησε με επιστολή του την σύμπραξη του πατριάρχη Ιεροσολύμων για την οριστική επίλυση του βουλγαρικού ζητήματος.

Τον Μάιο του 1872, κατά την εορτή των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, ο Έξαρχος αρνήθηκε να μνημονεύσει το όνομα του πατριάρχη, όπως προβλεπόταν από τις διατάξεις του φερμανίου¹⁰⁹. Στις 13 Μαΐου, ο Άνθιμος προβαίνει σε αφορισμό των καθαιρεμένων Βούλγαρων ιεραρχών, Ιλαρίου εκ Λοφτσού και Παναρέτου. Την ίδια μέρα, διεξήχθη μία έκτακτη Σύνοδος, στην οποία ο εκ Βιδύνης Άνθιμος κηρύχθηκε έκπτωτος από το αξίωμα του Εξάρχου.¹¹⁰ Ωστόσο, με τις ενέργειές του αυτές, ο Οικουμενικός Πατριάρχης έχασε την εμπιστοσύνη της Υψηλής Πύλης και κατά συνέπεια βρισκόταν σε δυσχερή θέση.

2.4. Η Σύνοδος του 1872. Το Σχίσμα.

Η οριστική απόφαση για το εξαρχικό πρόβλημα επισπεύστηκε και διευκολύνθηκε από τις κυβερνητικές αλλαγές σε Αθήνα και Κωνσταντινούπολη, τον Ιούλιο του 1872. Συγκεκριμένα, στον πρωθυπουργικό θώκο της Ελλάδος έγινε η ανάρρηση του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, ο οποίος υπήρξε προσανατολισμένος προς τον φιλελευθερισμό της Δύσης και αντίθετος στον πανσλαβισμό. Στην Κωνσταντινούπολη, ο ρωσόφιλος βεζίρης Νεντίμ πασά αντικαθίσταται από τον αγγλόφιλο Μιντάτ πασά. Ο Μιντάτ εξέφραζε την άποψη ότι ένα πιθανό Σχίσμα στους

¹⁰⁸ Κωφός 1978, 310-311.

¹⁰⁹ Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος 1959, 679.

¹¹⁰ Ματάλας 2002, 300.

κόλπους της Εκκλησίας εξυπηρετεί τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διότι υπονομεύει πιθανές προσπάθειες συμβιβασμού μεταξύ των δύο πλευρών¹¹¹.

Το καλοκαίρι του 1872, χάρη σε πρωτοβουλία του Δεληγιώργη και του Έλληνα πρεσβευτή στην Πύλη, Ιωάννη Καλλέργη, αποστέλλεται στην Κωνσταντινούπολη ο αρχιεπίσκοπος Κυκλάδων, Αλέξανδρος, ο οποίος αποτελούσε την ισχυρότερη προσωπικότητα στην ελληνική Εκκλησία της εποχής. Ο στόχος της αποστολής του Αλεξάνδρου υπήρξε ο προσεταιρισμός του πατριάρχη Ιεροσολύμων Κυρίλλου, για την ενίσχυση της αντιβουλγαρικής παράταξης. Για τον ίδιο σκοπό, εστάλησαν από την Αθήνα δύο επιφανείς λαϊκοί. Οι επιφανείς αυτοί λαϊκοί ήταν ο γραμματέας της Ιεράς Συνόδου, Νικόλαος Καλογεράς και ο καθηγητής Νομικής στο «Οθώνειο» Πανεπιστήμιο Αθηνών, Νικόλαος Σαρίπολος. Ο Σαρίπολος κατάφερε να πείσει τους προκαθήμενους της Αντιοχείας και της Κύπρου και αποτέλεσε τον βασικό εισηγητή της πρότασης για επίσπευση των εργασιών της επικείμενης εκκλησιαστικής Συνόδου.

Στις 29 Αυγούστου 1872, ξεκίνησαν, στον ναό του Αγίου Γεωργίου, στην Κωνσταντινούπολη, οι εργασίες μίας Μεγάλης Εκκλησιαστικής Συνόδου, η οποία συγκλήθηκε με πρωτοβουλία του πατριάρχη Άνθιμου. Κατά την διάρκειά της, πραγματοποιήθηκαν τρεις συνεδριάσεις ενώ, οι εργασίες ολοκληρώθηκαν στις 17 Σεπτεμβρίου.

Στην σύνοδο συμμετείχαν, εκτός από τον Άνθιμο ΣΤ΄, οι πρώην πατριάρχες, Γρηγόριος ΣΤ΄ και Ιωακείμ Β΄, ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Σωφρόνιος, ο Αντιοχείας Ιερόθεος και ο Ιεροσολύμων Κύριλλος. Επίσης, έλαβαν μέρος πολλοί επίσκοποι και αρχιμανδρίτες¹¹². Από την σύνοδο αυτή, η οποία απέβλεπε στην εξέταση του βουλγαρικού ζητήματος, μας έχουν σωθεί δύο κείμενα. Το πρώτο έχει τον τίτλο «Εκθεσις διαφωτίζουσα την ετεροδιδασκαλίαν του φυλετισμού» ενώ, το δεύτερο ονομάζεται «Όρος της Τοπικής Συνόδου του 1872».

Η «Εκθεσις» συντάχθηκε από μία δεκαμελή επιτροπή. Η επιτροπή αυτή απαρτιζόταν από τέσσερις αρχιερείς, πέντε αρχιμανδρίτες και τον ιεροδιάκονο Κωνσταντίνο Βαλιάδο¹¹³. Στόχος της «Εκθέσεως» αποτελούσε η μελέτη του Βουλγαρικού Ζητήματος και του σημείου περί φυλετισμού.

Η δεύτερη συνεδρία πραγματοποιήθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1872. Αρχικά, αναγνώστηκε μία επιστολή του πατριάρχη Ιεροσολύμων, Κύριλλου. Στην επιστολή αυτή ο Κύριλλος ανέφερε ότι πρέπει να μεταβεί άμεσα στα Ιεροσόλυμα, ώστε να υποδεχθεί τον Μεγάλο Δούκα της Ρωσίας, Νικόλαο. Βέβαια, ο Κύριλλος είχε ήδη πειστεί από τον Ιγνάτιεφ και εξαιτίας των πιέσεων αυτών, δεν επιθυμούσε να παραμείνει στην Σύνοδο¹¹⁴. Οι πιέσεις του Ιγνάτιεφ ήταν τόσο ισχυρές, με αποτέλεσμα ο Κύριλλος να μην αφήσει ούτε έναν αντιπρόσωπο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Σύνοδο, ο οποίος θα επωμιζόταν την υπογραφή της καταδίκης της βουλγαρικής Εκκλησίας. Ολοκληρώνοντας, εκτός από τις πιέσεις του Ιγνάτιεφ, ο Κύριλλος αποχώρησε και για το γεγονός ότι είχαν γίνει υπαινιγμοί αφενός για οριστική κατάσχεση αγιοταφικών γαιών στην Βεσσαραβία και, αφετέρου, για εξύψωση του

¹¹¹ Ματάλας 2002, 303-304.

¹¹² Κωφός 1978, 307

¹¹³ Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος 1959, 680

¹¹⁴ Μουστάκης 1965, στ. 1011

εκάστοτε Πατριάρχη Ιεροσολύμων σε Οικουμενικό, μετά την υποκατάσταση του δεύτερου από τον Έξαρχο της Βουλγαρίας¹¹⁵.

Η «Εκθεση» αναγνώστηκε την ίδια μέρα, μετά την ανάγνωση της επιστολής του Κυρίλλου. Αρχικά, στο κείμενο της «Εκθέσεως» εκτέθηκαν οι παραβιάσεις των Βούλγαρων αρχιερέων και, εν συνεχεία, υπενθυμίστηκε η απόφαση της ρωσικής Εκκλησίας. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, οι Βούλγαροι, δεν μπορούν να αποσπάσουν και να προσαρτήσουν στην νεοπαγή τους Εξαρχία ό,τι επιδιώκουν, χωρίς την συγκατάθεση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης, δεν δικαιολογείται η απαλλαγή τους από την εξάρτηση του Φαναρίου, διότι οι ενέργειες αυτές οδηγούν σε Σχίσμα.

Μετά την «Εκθεση», η οποία είχε εισηγητικό χαρακτήρα, ακολουθεί ο «Όρος». Το κείμενο του «Όρου» περιέχει τις αποφάσεις, οι οποίες ελήφθησαν κατά την διάρκεια της Συνόδου. Στην αρχή του κειμένου γίνεται μνεία στην αναφορά του αποστόλου Παύλου προς τους πρεσβυτέρους της Εφέσου να προσέχουν τον εαυτό τους και όλο το ποίμνιο. Στο κείμενό του, ο Παύλος υπενθυμίζει ότι θα αναστηθούν λύκοι, οι οποίοι δεν θα λυπηθούν το ποίμνιο¹¹⁶.

Ακόμη, γίνεται αναφορά στους άνδρες εκείνους, οι οποίοι τόλμησαν να εισαγάγουν «φυλετισμού καινήν τινα δόξαν από του γεηρού βίου τη Εκκλησία» και, συγχρόνως, προέβησαν στο να συστήσουν «φυλετικήν παρασυναγωγήν». Για τον λόγο αυτό, η Σύνοδος του 1872 συγκροτήθηκε για να ανακόψει την του κακού διάδοσιν εν μέσω του ευσεβούς τούτου λαού.

Οι αποφάσεις του «Όρου» συνοψίζονται στα ακόλουθα σημεία: «Αποκηρύττομεν κατακρίνοντες και καταδικάζοντες τον φυλετισμόν, τουτ' έστιν τάς φυλετικές διακρίσεις και τάς εθνικάς έρεις και ζήλους και διχοστασίας εν τή Του Χριστού Εκκλησία{...}Τους παραδεχομένους τον τοιούτον φυλετισμόν και επ' αυτώ τολμώντας παραπηγύναι καινοφανείς φυλετικές παρασυναγωγάς κηρύττομεν, συνωδά τοις ιεροίς Κανόσιν, αλλοτρίους της μίας Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας και αυτό δή τούτο ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ»¹¹⁷. Η βουλγαρική Εκκλησία κηρύχθηκε σχισματική, παρά τις διαφωνίες τις οποίες εξέφρασε ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Κύριλλος.¹¹⁸

Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως καταδίκασε τον φυλετισμό ως αίρεση, η οποία υποσκάπτει τα θεμέλια του οικοδομήματος Του Χριστού, δηλαδή της Εκκλησίας¹¹⁹. Το φυλετικό κριτήριο αντιβαίνει στο πολίτευμα της Εκκλησίας, επειδή από δογματική και διοικητική άποψη προσβάλλει την ενότητα της τοπικής Εκκλησίας. Έχοντας ως δεδομένο τον προσδιορισμό του γεωγραφικού κριτηρίου, ο φυλετισμός δεν δεχόταν την διαφορετικότητα ως στοιχείο εκκλησιαστικού πλούτου, αλλά ως

¹¹⁵ Ανυπόγραφο άρθρο «Η πτώση του Πατριάρχου Κυρίλλου και οι συνέπειές της» διαθέσιμο στο <https://romiosyne.org>

¹¹⁶ *Πράξεις Αποστόλων*, Κ', 22-23.

¹¹⁷ Γεδεών 1908, 80.

¹¹⁸ Αγγελόπουλος 1995, 601.

¹¹⁹ Σβορώνος 1977, 145.

παράγοντα διχασμού. Σε γενικές γραμμές, ο βουλγαρικός εθνοφυλετισμός επεδίωκε, μέσω της θρησκευτικής παρουσίας του, να διασπάσει την ενότητα της Εκκλησίας¹²⁰.

Επιπλέον, ο «Όρος» προέβη στην καθαίρεση των Βούλγαρων ιερωμένων, οι οποίοι είχαν επαφή με σχισματικούς αρχιερείς. Ολοκληρώνοντας, εκτός από καθαιρέσεις εκπροσώπων της βουλγαρικής Εκκλησίας, πραγματοποιήθηκε και αφορισμός λαϊκών οι οποίοι δέχονταν να κοινωνήσουν σε ενορίες σχισματικών ιερέων.

Παρά την καταδίκη του εθνοφυλετισμού, οι αρχιερείς Μακαριουπόλεως Ιλαρίων, Φιλιππούπολης Πανάρετος, Λοφτσού Ιλαρίων, Βιδύνης Άνθιμος, Σόφιας Δωρόθεος, Νυσσάβας Παρθένιος, Βελισσού Γεννάδιος και άλλοι, έχουν διαμορφώσει μία σαφή βουλγαρική συνείδηση. Το συμπέρασμα το οποίο εξάγεται, μας πληροφορεί ότι ο «Όρος» στράφηκε εναντίον του φυλετισμού, τον οποίο προωθούσε η Βουλγαρική Εξαρχία¹²¹.

Διαβάζοντας το κείμενο μπορούμε να προβούμε σε παρατηρήσεις. Αρχικά, η πρώτη παρατήρηση έγκειται στο ότι το κείμενο του Σχίσματος υπεγράφη όχι μόνο από τον Άνθιμο, αλλά και τους πρώην Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγόριο και Ιωακείμ. Συνεπώς, η ισχύς του κειμένου δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί.

Ακόμη, στο κείμενο δίνεται ο ορισμός του φυλετισμού. Δεν καταδικάζεται η φυλή και η πατρίδα κάθε χριστιανού, αλλά οι εθνικές έριδες, οι οποίες προκαλούν προβλήματα στην ενότητα της Εκκλησίας. Όταν υποστηρίζεται ότι μία φυλή είναι ανώτερη από την άλλη και επιχειρούν να συστήσουν εκκλησιαστική κοινότητα με βάση την φυλετική καταγωγή, πρόκειται για παραθεώρηση του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος. Φυσικά, δηλώνεται ότι η Εκκλησία Του Ιησού Χριστού διαθέτει υπερεθνικό χαρακτήρα. Επίσης, οι πατέρες της Εκκλησίας χαρακτηρίζουν τους εξαρχικούς ως «αλλοτρίους της μίας Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας και αυτό δὴ τούτο ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ». Η φράση αυτή δηλώνει ότι η Χάρη Του Θεού δεν ενεργεί σε τέτοιες περιπτώσεις. Συνεπώς, οι ευχές και οι ευλογίες τους είναι ανίερές.

Ο «Όρος» είναι σημαντικός για το ορθόδοξο εκκλησιαστικό φρόνημα. Αποδεικνύει ότι η Εκκλησία διέκρινε τον κίνδυνο του φυλετισμού, ο οποίος, ουσιαστικά, είναι μία μορφή εθνικισμού. Με άλλα λόγια, η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν μπορεί να αποκληθεί «εθνική». Αν αποκληθεί «εθνική», περιπίπτει στον φυλετισμό¹²².

2.5. Βουλγαρική Εξαρχία

2.5.1. Η Εξαρχία

Η Βουλγαρική Εξαρχία, αμέσως μετά την ίδρυσή της, προέβη σε ενέργειες για την προσέλκυση των χριστιανικών πληθυσμών στις περιοχές Σκοπίων, Αχρίδας, Νευροκοπίου, Μελενίκου, Στρώμνιτσας, Μοναστηρίου, Βοδενών και Σερρών. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών πιέζονταν να υπογράψουν αναφορές και να αιτηθούν την υπαγωγή τους στην Εξαρχία, εφόσον συγκέντρωναν την πληθυσμιακή υπεροχή στις

¹²⁰ Ταχιάος 1974, 50

¹²¹ Αγγελόπουλος 1995, 603

¹²² Μητρ. Βλάχου 2022 «Η παρασυναγωγή και το σχίσμα του φυλετισμού» διαθέσιμο στο <https://www.orthodoxtimes.gr/>

περιοχές τους, την ύπαρξη αναγνωρισμένων βουλγαρικών κοινοτήτων και την έγκρισή τους στον διορισμό Βουλγάρων επισκόπων.

Αν και στο φερμάνι της 11^{ης} Μαρτίου 1870 αναφερόταν ότι δεν ήταν υποχρεωτικό να διαμένει ο Έξαρχος στην Κωνσταντινούπολη, ο Βούλγαρος Έξαρχος Άνθιμος εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Στην ίδια πόλη, ήταν εγκατεστημένος από το 1877 και ο διάδοχός του, Ιωσήφ εκ Λοφτσού. Οι Βούλγαροι Έξαρχοι υπήρξαν οι εκκλησιαστικοί ηγέτες όχι μόνο για τους Βουλγάρους της ηγεμονίας, η οποία ιδρύθηκε το 1878, αλλά και όσων κατοικούσαν στην Μακεδονία και την Θράκη και θεωρούνταν αλύτρωτοι.

Στο έργο της, η Βουλγαρική Εξαρχία είχε την υποστήριξη του σουλτάνου. Αναλυτικότερα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξέδιδε βεράτια, με τα οποία ενέκρινε τον διορισμό αντιπροσώπων της Εξαρχίας σε εκκλησιαστικές περιοχές, οι οποίες υπάγονταν στην δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Ακόμη, από το 1883 καταπολεμούσε τα πατριαρχικά προνόμια¹²³. Το αποτέλεσμα της πολεμικής κατά των πατριαρχικών προνομίων είχε ως αποτέλεσμα την παραίτηση του Ιωακείμ Γ΄ από τον θρόνο της Κωνσταντινούπολης, τον Μάρτιο του 1884.

Φυσικά, η Υψηλή Πύλη αποδυνάμωσε τους εκκλησιαστικούς φορείς, καταδίωκε τα ελληνικά σχολεία και εν τέλει στήριξε τα αιτήματα των Εξαρχικών για την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων, με παράλληλη κατάληψη ελληνικών εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Σε γενικές γραμμές, η παροχή από την Πύλη ιδιαίτερων προνομίων στους αντιπάλους της Ελλάδος αποσκοπούσε στην εξασθένηση του ελληνισμού.

Χάρη στην ανοχή της Υψηλής Πύλης, η Εξαρχία επιδόθηκε, με διάφορα προσχήματα, σε πρωτοφανείς εκδηλώσεις βίας που αποσκοπούσαν στην διάλυση της λατρευτικής ενότητας των κατοίκων, οι οποίοι, από εκκλησιαστική άποψη, υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το σπουδαιότερο πρόσχημα για χρήση βίας ήταν η κατηγορία ότι οι διωκόμενοι ήταν όργανα μίας «ελληνικής προπαγάνδας» των Αθηνών. Συνεπώς, ήταν υποχρεωτικό να εκβουλγαριστούν.

Με τα οθωμανικά βεράτια παραχωρήθηκαν στην Εξαρχία οι περιοχές της Αχρίδας, των Σκοπίων, των Βελεσών, του Νευροκοπίου, της Δεύρης, της Στρώμνιτσας, αλλά και άλλες. Ωστόσο, επειδή οι περιοχές αυτές ανήκαν στην Σερβική Εκκλησία, η προσάρτηση των περιοχών αυτών προκάλεσε την αντίδραση των Σέρβων, οι οποίοι διαβιούσαν υπό βουλγαρική εκκλησιαστική κυριαρχία¹²⁴.

Εκτός από τις διαμαρτυρίες των Σέρβων, η Εξαρχία αντιμετώπισε και άλλα προβλήματα. Ορισμένα από τα προβλήματα εμφανίστηκαν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Αναλυτικότερα, το 1879, ο βασιλιάς της χώρας, Φερδινάνδος, ομολόγησε την πίστη του στον καθολικισμό. Ακόμη, εμπόδιο υπήρξε η διακυβέρνηση του Σταμπούλοβ, από το 1886 ως το 1894. Ο Σταμπούλοβ εφάρμοσε μία φιλοκαθολική πολιτική. Αφορμή της φιλοκαθολικής του πολιτικής υπήρξε το ότι ορισμένοι Βούλγαροι ιερωμένοι δεν ανέφεραν το όνομα του βασιλιά. Στο στόχαστρο του

¹²³ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 80.

¹²⁴ Λόης 2008, 7-8.

Βούλγαρου πρωθυπουργού βρέθηκε ο έξαρχος Κλήμης, ο οποίος είχε ως έδρα το Τύρνοβο¹²⁵.

Η οριστική ρήξη στις σχέσεις της Εξαρχίας με τον Σταμπούλοβ σημειώθηκε το 1893. Πιο αναλυτικά, αν και ορίστηκε ότι ο γιος του Φερδινάνδου, Βόρις, θα βαφτιζόταν σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα, ο διάδοχος βαφτίστηκε από τον καθολικό αρχιεπίσκοπο της Φιλιππούπολης. Τότε, με πρωτοβουλία του Κλήμη, ξέσπασαν διαδηλώσεις υπέρ του ορθόδοξου δόγματος.

Ένα άλλο πρόβλημα υπήρξε το γεγονός ότι από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η Υψηλή Πύλη διαισθάνθηκε τον βουλγαρικό κίνδυνο και στράφηκε εναντίον των Εξαρχικών. Συγκεκριμένα, διακήρυξε την απόφασή της να μην αναγνωρίσει την παρουσία του Έξαρχου στην Κωνσταντινούπολη και, συγχρόνως, την πρόθεσή της να τον απομακρύνει¹²⁶. Συμπερασματικά, τα αιτήματα για παραμονή της εξαρχικής έδρας στην Κωνσταντινούπολη και η αναγνώριση της εξαρχικής αρχής στην Μακεδονία, μέσω έκδοσης βερατίου από τον σουλτάνο, παρέμειναν, για μία δεκαετία, σημαίνουσα επιδίωξη όχι μόνο της Βουλγαρικής Εξαρχίας, αλλά και της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής ως προς τις σχέσεις της αφενός με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και, αφετέρου, με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη.

Από το έτος 1894, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει προς το καλύτερο για την Εξαρχία. Συγκεκριμένα, μετά την παραίτηση του Σταμπούλοβ, ο Κλήμης τέθηκε επικεφαλής πρεσβείας, η οποία ταξίδεψε στην Ρωσία. Ενώπιον του τσάρου, Νικολάου Β΄, ο Κλήμης ζήτησε συγγνώμη εκ μέρους του βουλγαρικού λαού για την αγνωμοσύνη προς την Ρωσία. Από την πλευρά του, ο βασιλιάς Φερδινάνδος δέχτηκε να βαπτιστεί ο διάδοχος Βόρις σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα, όπερ και εγένετο.

Το 1895, ο Έξαρχος Λοφτσού, Ιωσήφ, ο οποίος είχε διαδεχθεί τον Άνθιμο από το 1877, συντάσσει έναν νέο κανονισμό. Ο κανονισμός αυτός προσέδωσε μία επισφαλή θέση στην Βουλγαρική Εξαρχία. Το τέλος της Βουλγαρικής Εξαρχίας άρχισε το 1913, όταν ο Ιωσήφ μετέφερε την έδρα της Εξαρχίας από την Κωνσταντινούπολη στην Σόφια. Το 1915, ο Ιωσήφ πεθαίνει στο Μεσοχώρι του Βοσπόρου¹²⁷. Μετά το θάνατο του Ιωσήφ εκ Λοφτσού και εξαιτίας των ταραχών στην χερσόνησο του Αίμου από το 1915 ως το 1945, η Εξαρχία καταργήθηκε, καθώς δεν υπήρξε κανένας διάδοχος. Για την ακρίβεια, την διοίκηση ανέλαβε μία Σύνοδος της Ιεραρχίας, η οποία εξέλεγε ως αναπληρωτή πρόεδρο κάποιον μητροπολίτη, με τετραετή θητεία¹²⁸.

Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου συνοδεύθηκε από την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Βουλγαρία. Την ίδια εποχή προχώρησε και το ζήτημα της εκλογής νέου Εξάρχου. Έτσι, με την έλευση του 1945, νέος Έξαρχος της Βουλγαρικής Εκκλησίας εξελέγη ο τότε μητροπολίτης Σόφιας, Στέφανος¹²⁹.

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν, είμαστε σε θέση να εκφράσουμε την άποψη ότι, σε γενικές γραμμές, η Βουλγαρική Εξαρχία αντιμετώπισε προβλήματα στο εσωτερικό

¹²⁵ Αρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου 1959, 682.

¹²⁶ Ardaunov 1941, 216.

¹²⁷ Χολέβας 1977, 186 & Λόης 2015, 349.

¹²⁸ Βλαγκόπουλος 1998, 127.

¹²⁹ Λόης 2011, 12.

της μετέπειτα Βουλγαρίας. Επίσης, προβλήματα εμφανίστηκαν και από το εξωτερικό. Επιπροσθέτως, μετά το θάνατο του Ιωσήφ εκ Λοφτσού, περιήλθε σε φάση παρακμής. Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα δεν ήταν τα προσδοκώμενα¹³⁰.

2.5.2. Η άρση του Σχίσματος και η σημερινή εποχή

Η πρώτη προσπάθεια άρσης του Σχίσματος, το οποίο αποτελούσε μία πληγή για το σώμα της Εκκλησίας, χρονολογείται κατά τον 19^ο αιώνα. Μία προσπάθεια πραγματοποιήθηκε από τον Βασίλειο, ο οποίος υπηρέτησε ως σχολάρχης στην Θεολογική Σχολή της Χάλκης και μητροπολίτης Σμύρνης¹³¹. Το 1874, ο Βασίλειος έγραψε «Πραγματεία περί του κύρους της χειροτονίας κληρικών υπό επισκόπου καθηρημένου και σχισματικού χειροτονηθέντων». Ωστόσο, το έργο εκδόθηκε το 1887. Μελετώντας το έργο του, παρατηρούμε ότι ο Βασίλειος απεφάνθη για την κανονικότητα των χειροτονιών από καθηρημένους επισκόπους, οι οποίοι είχαν κηρυχθεί «σχισματικοί». Προτείνει την άρση του σχίσματος, ώστε να μην προστεθεί στον εθνοφυλετισμό των Βουλγάρων η αντιπαλότητα του εκκλησιαστικού σχίσματος, όπως αυτή εκδηλώθηκε στις αιματηρές συγκρούσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά το α΄ ήμισυ του 20ού αιώνα στην Μακεδονία.

Μία ακόμη προσπάθεια έγινε το 1883. Το έτος εκείνο, η επίσημη ρωσική πλευρά έστειλε προτάσεις στον τότε Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Ιωακείμ Γ΄, οι οποίες απέβλεπαν στην άρση του Σχίσματος¹³². Όμως, οι προτάσεις αυτές δεν καρποφόρησαν. Από την πλευρά του, ο ίδιος ο Ιωακείμ προσπαθούσε να βρει λύση. Ωστόσο, ο Βούλγαρος Έξαρχος, Ιωακείμ εκ Λοφτσού, εγκατεστημένος στην Κωνσταντινούπολη, απέρριπτε κάθε πρόταση.

Την περίοδο του μεσοπολέμου είχαν αρχίσει ξανά οι συζητήσεις για την άρση του Σχίσματος. Το 1930, η Επιτροπή των Ορθόδοξων Εκκλησιών προς προετοιμασία της

¹³⁰ Σαντοριναίου 2020 «Το Πατριαρχείο Βουλγαρίας τιμά την 150ή επέτειο από την σύσταση της Βουλγαρικής Εξαρχίας» διαθέσιμο στο <https://www.romfea.gr/>:

«Παρά την αποτυχία της Εξαρχίας, το ιωβηλαίο των 150 ετών από την ίδρυσή της Βουλγαρικής Εξαρχίας εορτάστηκε τον Φεβρουάριο του 2020, με απόφαση της Ιεράς Συνόδου, στην οποία προήδρευσε ο Πατριάρχης Βουλγαρίας, κ. Νεόφυτος. Στις 28 Φεβρουαρίου 2020, πραγματοποιήθηκε ευχαριστιακή δέηση και, αμέσως μετά, διαβάστηκε πατριαρχικό και συνοδικό μήνυμα, ελέω της επετείου».

¹³¹ Μητρ. Νανάκης, Α. 2019 «Από την Βουλγαρική Εκκλησία στο ουκρανικό αυτοκέφαλο» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>:

«Ο Βασίλειος, σύμφωνα με προξενική έκθεση του 1900 «Σλαύος στο γένος και το φρόνημα», γεννημένος στη Ζαγοριτσάνη Καστοριάς, σχολάρχης της Χάλκης, μητροπολίτης Αγκιάλου (1865-1884) και Σμύρνης (1884-1910), εντάσσεται με τη γέννησή του ως ορθόδοξος στην πυραμίδα της εθναρχούσας Εκκλησίας, στο ορθόδοξο μίλετι των Ρωμίων, με κεφαλή τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Όπως πολλοί άλλοι Ρωμιοί του ορθόδοξου μιλετιού, σλαβόφωνοι, αρβανιτόφωνοι, βλαχόφωνοι, τουρκόφωνοι, σπουδάζει στα σχολεία του ελληνισμού της Εθναρχούσας Εκκλησίας.»

¹³² Κ. Βακαλόπουλος 1989, 80

«Το Σχίσμα του 1054 ή Σχίσμα των δύο Εκκλησιών ή Μεγάλο Σχίσμα είναι η διαίρεση και η διάσπαση μεταξύ της Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας. Προκαθήμενοι ήταν ο Πάπας και Πατριάρχης Ρώμης Λέων Θ΄ και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Κηρουλάριος.»

Πανορθόδοξου Προσυνόδου κατέδειξε τον κοινό πόθο για άρση του Σχίσματος. Κατόπιν πρωτοβουλίας του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Φωτίου Β΄, την μεσολάβηση με την βουλγαρική Εκκλησία ανέλαβε ο προκαθήμενος των Ιεροσολύμων, Δαμιανός. Όμως, ο Δαμιανός, λίγο μετά την υποβολή της πρότασής του για άρση του Σχίσματος προς την βουλγαρική Εκκλησία, πέθανε.

Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν με την αποστολή του εκπροσώπου των Στόβων, Βόριδος, στα Ιεροσόλυμα, τον Απρίλιο του 1932. Κατά την διάρκεια των διαπραγματεύσεων, επήλθε μερική συμφωνία ως προς τους όρους άρσης του Σχίσματος. Η συμφωνία αυτή ευνοείτο και από το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε αποκαταστήσει τις σχέσεις της με την Τουρκία και την Σερβία και το ίδιο ήθελε να πετύχει και με την Βουλγαρία.

Όμως, το 1934, οι Βούλγαροι ματαίωσαν τις προσπάθειες άρσης. Ο λόγος της ματαίωσης έγκειτο στο ότι με την άνοδο της χιτλερικής Γερμανίας, οι Βούλγαροι έβλεπαν δυνατότητα επιτυχίας ως προς τα εθνικιστικά τους σχέδια¹³³. Για να επιτευχθούν οι επιδιώξεις τους αυτές, συνεργάστηκαν κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με τον Άξονα Βερολίνου- Ρώμης.

Οι συζητήσεις για την άρση του Βουλγαρικού Σχίσματος συνεχίστηκαν μετά την εκλογή και ανάρρηση του Αλεξίου Α΄ στον εκκλησιαστικό θρόνο της Ρωσίας. Στις 21 Ιανουαρίου 1945, ο Βούλγαρος Έξαρχος, Στέφανος, αποστέλλει προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο μία επιστολή με ειρηνικές προθέσεις, «ίνα αναγνωρισθή η Βουλγαρική Ορθόδοξος Εκκλησία ως Αυτοκέφαλος και συγκαταριθμητή μεταξύ των Αυτοκεφάλων Ορθοδόξων Εκκλησιών».¹³⁴

Η Κωνσταντινούπολη έκανε δεκτό το αίτημα του Στεφάνου και στις 19 Φεβρουαρίου υπογράφηκαν οι Όροι άρσης του Σχίσματος. Οι όροι ήταν τέσσερις. Ο πρώτος όρος ανέφερε ότι η βουλγαρική Εκκλησία όφειλε να ζητήσει συγγνώμη. Επίσης, σύμφωνα με άλλον όρο, η Εξαρχία υποχρεούται να περιορίσει τις δραστηριότητές της στα όρια του βουλγαρικού κράτους. Επιπρόσθετα, όρο αποτελούσε το ότι η έδρα της βουλγαρικής Εκκλησίας έπρεπε να μετατεθεί εντός του βουλγαρικού κράτους. Ο τελευταίος όρος έλεγε ότι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο πρέπει να υπαχθούν όλοι οι Βούλγαροι, κληρικοί και λαϊκοί, οι οποίοι διαμένουν στην Τουρκία. Οι Βούλγαροι αποδέχτηκαν τους όρους και στις 22 Φεβρουαρίου ο πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, Βενιαμίν, απάντησε με Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο. Η επίσημη υπογραφή για την άρση του Σχίσματος πραγματοποιήθηκε στις 13 Μαρτίου 1945. Η έκδοση των Τόμων σηματοδότησε την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας της Βουλγαρίας και Φαναρίου¹³⁵. Έτσι, τερματίστηκε μία περίοδος η οποία ήταν ιδιαίτερα τραυματική για την Ορθοδοξία¹³⁶.

¹³³ Μουστάκης 1965, στ. 1014

«Η Βουλγαρία προσχώρησε στον Άξονα, υπογράφοντας μυστικά μια συνθήκη με την Γερμανία, αφού οι Γερμανοί πρόσφεραν τα ελληνικά εδάφη της Θράκης. Οι Γερμανοί απάλλαξαν επίσης τη Βουλγαρία από τη συμμετοχή στην εισβολή στη Σοβιετική Ένωση.»

¹³⁴ Λόης 2015, 356-357.

¹³⁵ Κονιδάρης 1958, 41-42.

¹³⁶ Γόνης 2012, 155.

Παρά την αποδοχή των αιτημάτων, ο Έξαρχος Στέφανος είχε να αντιμετωπίσει το κομμουνιστικό καθεστώς της χώρας, το οποίο είχε επιβληθεί από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην χώρα. Με άλλα λόγια, η Βουλγαρία διέθετε, όπως και οι περισσότερες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, μία κυβέρνηση από υποτακτικούς προς την Μόσχα¹³⁷. Την εποχή εκείνη, ο στόχος της Μόσχας υπήρξε η χρησιμοποίηση των Εκκλησιών στην Βαλκανική χερσόνησο, ώστε να εξυπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα¹³⁸.

Οι κομμουνιστές, με το Σύνταγμα του 1947, είχαν επικυρώσει τον διαχωρισμό μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας. Η περίοδος του κομμουνισμού σημαδεύθηκε από τις κρατικές παρεμβάσεις στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Αναλυτικότερα, εκφόβιζαν, συλλάμβαναν και δίκαιζαν κληρικούς και λαϊκούς, των οποίων οι απόψεις διέφεραν από τις αντίστοιχες του καθεστώτος. Από την πλευρά του, ο Στέφανος προσπαθούσε να ισορροπήσει μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας, αλλά απώλεσε την εμπιστοσύνη και των δύο πλευρών. Για το λόγο αυτό, οδηγήθηκε σε παραίτηση στις 6 Σεπτεμβρίου 1948. Λίγους μήνες αργότερα, ο Στέφανος συνελήφθη από την Αστυνομία και άμεσα εξορίστηκε σε ένα χωριό, όπου έζησε ως τον θάνατό του. Την ίδια τύχη είχε και ο μητροπολίτης Δωροστόλου, Μιχαήλ, ο οποίος διαδέχθηκε τον Στέφανο, έχοντας τον τίτλο του αναπληρωτή προέδρου της Συνόδου¹³⁹.

Από το 1949 ως το 1951, αναπληρωτής προέδρου της Συνόδου υπήρξε ο μητροπολίτης Βράτσας, Παΐσιος. Η περίοδος αρχιερατείας του Παϊσίου είναι συνυφασμένη με την σύνταξη του Καταστατικού Χάρτη της Βουλγαρικής Εκκλησίας, το 1950¹⁴⁰. Το 1951, εξελέγη αναπληρωτής πρόεδρος της Συνόδου ο μητροπολίτης Φιλιπούπολης, Κύριλλος. Στις 10 Μαΐου 1953, η συνέλευση της Βουλγαρικής Εκκλησίας, η οποία απαρτιζόταν από κληρικούς και λαϊκούς, ανακήρυξε την Βουλγαρία Πατριαρχείο, με έδρα την πρωτεύουσα της χώρας, Σόφια. Πρώτος πατριάρχης υπήρξε ο Κύριλλος¹⁴¹.

Το πρόβλημα λύθηκε λίγο πριν την Α΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη της Ρόδου, η οποία πραγματοποιήθηκε από την 24^η Σεπτεμβρίου ως την 1^η Οκτωβρίου 1961. Αναλυτικότερα, στις 27 Ιουλίου του έτους εκείνου, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Αθηναγόρας, εξύψωσε την Βουλγαρική Έξαρχία σε Πατριαρχείο¹⁴². Με την κίνηση αυτή, η διαμάχη ανάμεσα σε Βουλγαρική Εκκλησία και Φανάρι έληξε και οι σχέσεις ομαλοποιήθηκαν.

Η δικαιοδοσία της Βουλγαρικής Εκκλησίας, στην σημερινή εποχή, εκτείνεται στο βουλγαρικό έδαφος και κατανέμεται σε 11 έδρες. Οι έδρες αυτές είναι της Σόφιας και

¹³⁷ Burns 1983, 957.

¹³⁸ Χολέβας 1977, 189

¹³⁹ Κονιδάρης 1958, 50

¹⁴⁰ Ταρνανίδης 1996, 122 & Λόης 2015, 352.

¹⁴¹ Πλουμίδης 1999, 196:

«Όμως, ο Κύριλλος είχε εκλεγεί Πατριάρχης χωρίς να αιτηθεί την πατριαρχική τιμή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως όφειλε. Επιπλέον, η ανακήρυξη της Βουλγαρίας σε Πατριαρχείο οφειλόταν στο γεγονός ότι, ήδη από το 1949, η Μόσχα είχε αλλάξει την πολιτική της και επεδίωκε διακοπή των σχέσεων ανάμεσα στο Φανάρι και την Βουλγαρία»

¹⁴² Μητρ. Νανάκης, Α. 2019 «Από την Βουλγαρική Εκκλησία στο ουκρανικό αυτοκέφαλο» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>

πάσης Βουλγαρίας, με έδρα την Σόφια. Η έδρα της Σόφιας υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι υπόλοιπες είναι Βάρνας και Πρεσλάβας, με έδρα την Βάρνα, της Βιδύνης, της Βράτσης, του Δορυστόλου, με έδρα το Ροχστούκι, του Λοφτσού, του Λόβετς, του Νευροκοπίου, η οποία σήμερα ονομάζεται «Γκότσε Ντέλτσεβ» και έχει έδρα το Μπλαγόεβγκραντ, του Πλόβντιβ, του Σλίβεν, της Στάρα- Ζαγορά και, τέλος, του Τυρνόβου¹⁴³.

Οι έδρες αυτές κατέχονται από ισάριθμους αρχιεπισκόπους, οι οποίοι φέρουν τον τίτλο του μητροπολίτη. Προκαθήμενος είναι ο μητροπολίτης Σόφιας, ο οποίος φέρει τον τίτλο του Πατριάρχη Βουλγαρίας. Η Σύνοδος της Ιεραρχίας απαρτίζεται από το σύνολο των μητροπολιτών, ενώ η Διαρκής Ιερά Σύνοδος από τον Πατριάρχη και τέσσερις εκλεγμένους αρχιερείς. Η θητεία των αρχιερέων αυτών διαρκεί τέσσερα έτη. Για τους ορθόδοξους Βουλγάρους, οι οποίοι διαβιούν στο εξωτερικό, υπάρχουν δύο μητροπόλεις. Η μία έχει έδρα την Νέα Υόρκη και η επικράτειά της απαρτίζεται από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, τον Καναδά και την Αυστραλία. Η δεύτερη έχει ως έδρα το Βερολίνο και είναι για τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες. Συνολικά, το Βουλγαρικό Πατριαρχείο διαθέτει 15 επαρχιακούς αρχιερείς εν ενεργεία, από τους οποίους οι 13 είναι στην Βουλγαρία και οι 2 στο εξωτερικό¹⁴⁴.

Στην εποχή μας, η δικαιοδοσία της Βουλγαρικής Εκκλησίας περιλαμβάνει 123 μονές, 4700 ιερούς ναούς και 600 παρεκκλήσια. Σημερινός επικεφαλής της είναι ο Πατριάρχης Νεόφυτος, ο οποίος βρίσκεται από το 2013 στον Πατριαρχικό θρόνο. Ακόμη, από τις αρχές του 2009, ο Καταστατικός Χάρτης της Βουλγαρικής Εκκλησίας έχει τροποποιηθεί, αντικαθιστώντας τον αντίστοιχο παλαιότερο, ο οποίος ίσχυε ως τότε¹⁴⁵. Επίσης, στην χώρα διαβιούν 1600 κληρικοί και, 400 μοναχοί και μοναχές. Επιπλέον, υπάρχουν τμήματα Θεολογίας, πανεπιστημιακού επιπέδου. Τα τμήματα αυτά βρίσκονται στα Πανεπιστήμια του Σούμεν και της Φιλιππούπολης.¹⁴⁶ Επιπρόσθετα, το Πατριαρχείο Βουλγαρίας κυκλοφορεί έντυπα και διαθέτει εκδοτικό οίκο. Αναλυτικά, τα έντυπα αυτά είναι η εφημερίδα “Tsarkoven Vestnik” και το περιοδικό “Duhovna Kultura”. Ολοκληρώνοντας, ο συνολικός αριθμός των Χριστιανών ανέρχεται σε- περίπου- επτά εκατομμύρια πιστούς.

¹⁴³ Μουστάκης 1965, στ.1015.

«Η σημερινή Εκκλησία της Βουλγαρίας περιλαμβάνει περίπου 8 εκατομμύρια κατοίκους και αποτελεί τμήμα της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η διοίκηση και η οργάνωση της Εκκλησίας της Βουλγαρίας βασίζεται στην Συνοδική καθοδήγηση, στη συμμετοχή του Λαϊκού στοιχείου στα νομοθετικά και διοικητικά όργανα.»

¹⁴⁴ Λόης 2015, 357

¹⁴⁵ Λόης 2011, 14.

¹⁴⁶ Εδιπίδης 1977, 44 & Λόης 2015, 360.

Κεφάλαιο 3

3.1. Οι εκκλησιαστικές συνέπειες του Σχίσματος

Η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας, χάρη στο φερμάνι της 11^{ης} Μαρτίου 1870 και το επακόλουθο Σχίσμα του 1872 είχαν και εκκλησιαστικές, αλλά και πολιτικές συνέπειες. Στο παρόν υποκεφάλαιο, θα παρατεθούν οι εκκλησιαστικές επιπτώσεις, τις οποίες είχε το Σχίσμα.

Αρχικά, η ίδρυση μίας βουλγαρικής Εξαρχίας αποτέλεσε ισχυρό πλήγμα για το κύρος του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁴⁷. Το πλήγμα αυτό γινόταν ιδιαίτερα έντονο απέναντι στην πολιτική εξουσία. Η επέμβαση της Υψηλής Πύλης σε θέματα εκκλησιαστικής διοίκησης διευκόλυνε τις μελλοντικές της πιέσεις και παράλληλα οδηγούσε σε μείωση της ισχύος, την οποία διέθεταν τα προνόμια του Πατριαρχείου. Ακόμη, η απόσπαση εκκλησιαστικών περιοχών σήμαινε ελάττωση των προσόδων του. Ωστόσο, το γεγονός αυτό θα οδηγούσε το Πατριαρχείο στο να αναπτύξει στενότερες σχέσεις με ένα άλλο σημαίνον κέντρο, την Αθήνα.

Μετά την κήρυξη του Σχίσματος, τον Σεπτέμβριο του 1872, ο εκπρόσωπος της ρωσικής Εκκλησίας, Τέρτιος Φιλίπποφ, δήλωσε ότι την ενοχή για το Σχίσμα δεν την έχει η Κωνσταντινούπολη, αλλά η Βουλγαρική Εξαρχία και, εν μέρει, η Ρωσία¹⁴⁸.

Επίσης, η κήρυξη του Σχίσματος είχε ως αποτέλεσμα το γεγονός ότι ξέσπασαν μία σειρά από εκκλησιαστικές αντιπαραθέσεις. Πιο αναλυτικά, οι ιεράρχες από το Πατριαρχείο Αντιοχείας εξέφρασαν τη λύπη τους για την τροπή των γεγονότων. Μάλιστα, επέκριναν τον πατριάρχη Ιερόθεο και το Φανάρι για την στάση που τήρησε, ενώ αντίθετα, προέβησαν σε επιδοκιμασία προς τον Κύριλλο των Ιεροσολύμων.

Η συμπόρευση των Πατριαρχείων Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και- αργότερα- της Αλεξάνδρειας είναι συνυφασμένη, αφενός, με το ότι απευθύνονταν σε αραβικό ποίμνιο, το οποίο, όμως, διατηρούσε ιδιότυπες σχέσεις με το ελληνόφωνο ποίμνιο στην Κωνσταντινούπολη και, αφετέρου, με την επιθυμία των προκαθημένων τους να εξασφαλίσουν την μόνιμη υποστήριξη της Ρωσίας. Η συμπόρευση αυτή πραγματοποιήθηκε την χρονική περίοδο, κατά την οποία η ρωσική στάση καταγγελλόταν ως «πανσλαβιστική». Την ίδια εποχή, οι Έλληνες με οθωμανική υπηκοότητα, προσεγγίζαν τον «οθωμανισμό», αποσκοπώντας στο να διατηρήσουν τα πολιτικά και κοινωνικά πρωτεία τους στην βαλκανική χερσόνησο.

Επιπροσθέτως, οι ενδοορθόδοξες διαμάχες είχαν ως αποτέλεσμα την καθαίρεση του πατριάρχη Κυρίλλου από τον θρόνο των Ιεροσολύμων στα τέλη του 1872. Μετά την καθαίρεσή του, ο Κύριλλος κατέφυγε στο αγιοταφικό μετόχι της Κωνσταντινούπολης, όπου παρέμεινε ως τον θάνατό του, το 1877¹⁴⁹. Ο κόμης Ιγνάτιεφ, εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι ο Κύριλλος διέμενε στην Κωνσταντινούπολη, προσπάθησε να τον πείσει, ώστε ο πρώην πατριάρχης Ιεροσολύμων να εξεγείρει τους

¹⁴⁷ Σαντοριναίου 2020 «Το Πατριαρχείο Βουλγαρίας τιμά την 150ή επέτειο από την σύσταση της Βουλγαρικής Εξαρχίας» διαθέσιμο στο <https://www.romfea.gr/>

¹⁴⁸ Χολέβας 1977, 187

¹⁴⁹ Συντακτική ομάδα 1996, 155.

αραβόφωνους χριστιανούς του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Η προσπάθεια του Ιγνάτιεφ στέφθηκε από επιτυχία, καθώς πολλοί αραβόφωνοι εξεγέρθηκαν, δεν αναγνώρισαν την εκλογή του Πατριάρχη Προκοπίου Β΄ και κατέλαβαν μοναστήρια. Φυσικά, ζήτησαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία νέο σύστημα στην διοίκηση της εκκλησίας των Ιεροσολύμων¹⁵⁰.

Μία από τις πρώτες εκκλησιαστικές συνέπειες του Σχίσματος του 1872 σημειώθηκε κατά το διάστημα 1873-1874. Αναλυτικά, στις περιοχές Βελεσών, Σκοπίων και Αχρίδας, όπου οι χριστιανικοί πληθυσμοί είχαν αναπτύξει μία βουλγαρική εθνική συνείδηση, διορίστηκαν Βούλγαροι Εξαρχικοί¹⁵¹. Επρόκειτο για μία επιτυχία της Εξαρχίας, διότι οδήγησε στην συρρίκνωση του ελληνικού στοιχείου στην Αχρίδα. Η συρρίκνωση αυτή άρχισε να γίνεται περισσότερο έντονη, όταν εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Κρούσοβο ο νέος μητροπολίτης Αχρίδας και Πρεπσών, Μελέτιος. Ο ιεράρχης αυτός είχε εξαναγκασθεί να μεταφερθεί στο αστικό αυτό κέντρο της βόρειας Μακεδονίας.

Ακόμη, εκκλησιαστική συνέπεια του Σχίσματος παρατηρήθηκε κατά την διετία 1876-1878. Την εποχή εκείνη, είχε τοποθετηθεί επίσκοπος στο Κιλκίς ο Βούλγαρος Ουνίτης Νείλος Ιζβόρωφ. Τότε, αναπτύχθηκε στην Μακεδονία το σουνιτικό κίνημα και άρχισε ο προσηλυτισμός των χριστιανών της περιοχής. Ο Ιζβόρωφ κατόρθωσε να αποκτήσει πολυάριθμους οπαδούς, να απομονώσει το ελληνικό στοιχείο και να έρθει σε επαφή με τον αυστριακό πρόξενο στην Θεσσαλονίκη, ο οποίος του παρείχε εισοδήματα, με τα οποία αποκτούσε την δυνατότητα να πετύχει τους σκοπούς του¹⁵². Βέβαια, ο Ιζβόρωφ εργαζόταν μόνο για την Εξαρχία. Όταν το 1894, ο Νείλος προσχώρησε στην Εξαρχία, το σουνιτικό στοιχείο συρρικνώθηκε και βαθμιαία εξαφανίστηκε. Φυσικά, κατά την διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878, οι επιτυχίες του Νείλου, οι οποίες σημειώθηκαν στις περιοχές του Αβρέτ-Χισάρ, του Κιλκίς και της Γευγελής δεν ήταν αμελητέες. Κλείνοντας, πολλές φορές παρατηρήθηκε κοινή δράση Ουνιτών και εξαρχικών.

Μία εκκλησιαστική συνέπεια, η οποία χρονολογείται κατά τον 19^ο αιώνα, υπήρξε και το ότι το παράδειγμα της Βουλγαρίας επιχείρησαν να εφαρμόσουν οι Σέρβοι. Αναλυτικότερα, το πριγκιπάτο της Σερβίας απέκτησε πλήρη ανεξαρτησία από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1878. Άμεσα άρχισαν διαπραγματεύσεις των Σέρβων με το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης. Το αποτέλεσμα υπήρξε η κανονική αναγνώριση του αυτοκέφαλου της μητρόπολης του Βελιγραδίου, το 1879.

Εκκλησιαστικές συνέπειες του Σχίσματος υπήρξαν και για την ελληνική πλευρά. Το φθινόπωρο του 1878 πραγματοποιήθηκε η ανάρρηση του Ιωακείμ Γ΄ στον πατριαρχικό θρόνο. Οι θητείες του Ιωακείμ στον πατριαρχικό θρόνο ανέρχονται σε δύο. Συγκεκριμένα, η πρώτη πατριαρχία του διήρκεσε από το 1878 ως το 1884, ενώ η δεύτερη στις αρχές του 20ού αιώνα. Και τις δύο φορές, η πολιτική του Ιωακείμ

¹⁵⁰ Ανυπόγραφο άρθρο «Η πτώση του Πατριάρχου Κυρίλλου και οι συνέπειές της» διαθέσιμο στο <https://romiosyne.org>

¹⁵¹ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 59-60.

¹⁵² Κ. Βακαλόπουλος 1989, 51.

αντανακλούσε την διαμάχη του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα¹⁵³.

Λίγο πριν την έλευση του 20ού αιώνα και παρά την καταδίκη του εθνοφυλετισμού στην Εκκλησία από το 1872, αναπτύχθηκε ο αραβικός εθνοφυλετισμός. Ο αραβικός εθνοφυλετισμός υποκινήθηκε από την Ρωσία και αποσκοπούσε αφενός στο να εξαφανίσει το ενδεχόμενο ανασύστασης της Ρωμιοσύνης και, αφετέρου, στο να επιφέρει πλήγμα εις βάρος του Πατριαρχείου. Αποτέλεσμα του αραβικού εθνοφυλετισμού υπήρξε το γεγονός ότι ο τελευταίος Έλληνας πατριάρχης, Σπυρίδων, οδηγήθηκε σε παραίτηση. Η παραίτηση του Σπυρίδωνος οφείλεται στην αψύπνιση του φυλετισμού των Ορθοδόξων Αράβων.

Οι τελευταίες- χρονολογικά-επιπτώσεις του Σχίσματος εντοπίζονται στον 20ό αιώνα. Συγκεκριμένα, πλήγμα για την Ορθοδοξία υπήρξε, την εποχή εκείνη, η προσχώρηση πολλών πατριαρχικών οικισμών και συνεπώς των εκκλησιών τους, στην Βουλγαρική Εξαρχία. Βέβαια, το 1913, σημειώθηκε μία αρνητική- για την Εξαρχία-επίπτωση. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, στις 10 Αυγούστου 1913, πολλές από τις εκκλησιαστικές περιοχές, οι οποίες είχαν δοθεί στην Εξαρχία με αποφάσεις της Υψηλής Πύλης, επέστρεψαν στην δικαιοδοσία της Σερβικής Εκκλησίας.

Τέλος, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Βούλγαροι υπήρξαν σύμμαχοι των Γερμανών. Την περίοδο εκείνη, επαναλήφθηκε το φαινόμενο της υφαρπαγής εκκλησιών, οι οποίες βρίσκονταν στην δικαιοδοσία άλλων Εκκλησιών. Από το 1941 ως το 1944, πολλές εκκλησίες, οι οποίες ανήκαν στην Ελλάδα, αλλά και την Σερβία, περιήλθαν στην δικαιοδοσία των Βουλγάρων. Μετά την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι εκκλησίες αυτές επανήλθαν και στην Ελλάδα και την Σερβία.

3.2. Οι πολιτικές συνέπειες

Όπως είναι ευρέως γνωστό, η πανσλαβιστική πολιτική των Ρώσων επεδείκνυε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την δημιουργία και ανάπτυξη ενός ανεξάρτητου βουλγαρικού έθνους. Για το λόγο αυτό, η ρωσική πολιτική χαιρέτισε την ίδρυση της ανεξάρτητης βουλγαρικής Εκκλησίας ως ένα θετικό γεγονός. Ένας λαός σλαβικής καταγωγής, ο οποίος βρισκόταν σε ένα νευραλγικό σημείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έκανε τα πρώτα του βήματα προς την ανεξαρτησία του.

Όταν έγινε η αναγγελία του Βουλγαρικού Σχίσματος, πυροδοτήθηκαν στην ελληνική επικράτεια εκδηλώσεις ψύχωσης. Η εμφάνιση του βουλγαρικού εθνικισμού στα βόρεια και κεντρικά διαμερίσματα της Μακεδονίας και της Θράκης, δύο περιοχών με έντονο ελληνικό στοιχείο, αλλά και η διεθνής απομόνωση της χώρας οδήγησε σε μία νέα χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Για την ακρίβεια, η Ελλάδα έπρεπε να στραφεί προς την Υψηλή Πύλη¹⁵⁴. Με την εύνοια των οθωμανικών αρχών, οι Έλληνες των αλύτρωτων περιοχών θα μπορούσαν να αφιερωθούν απρόσκοπτα στην πνευματική και οικονομική τους ανάπτυξη και το αποτέλεσμα θα ήταν ότι θα εξουδετέρωναν τα πλεονεκτήματα, τα οποία παρείχε η Εξαρχία στους Βουλγάρους. Η στροφή της

¹⁵³ Κωφός 1986, 109 & Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 468:

«Ο΄ τι έχανε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ήταν κέρδος για την ελληνική Εκκλησία. Ενώ η πνευματική επιρροή του πατριάρχη συρρικνωνόταν και γινόταν ένα ιερό λείψανο του παρελθόντος, η επιρροή και το γόητρο του αρχιεπισκόπου Αθηνών αυξανόταν ανάλογα».

¹⁵⁴ Κωφός 1978, 309

Ελλάδος προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία θεωρείτο επιβεβλημένη και από την Αγγλία. Ο λόγος έγκειται στο ότι η στροφή αυτή αναμενόταν να συμβάλει σε αποκατάσταση των ελληνοβρετανικών σχέσεων, μετά τα όσα συνέβησαν στο Δήλεσι¹⁵⁵.

Όμως, μία τέτοια πολιτική θα έφερνε τους Έλληνες σε σύγκρουση όχι μόνο με τους Βουλγάρους, αλλά και με τους Ρώσους. Μάλιστα, την εποχή εκείνη, το ανθελληνικό κλίμα στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ρωσίας αυξανόταν ολοένα και περισσότερο. Τον κίνδυνο αυτό διείδαν από τους πολιτικούς ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος και, από τους διπλωμάτες ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Όλοι αυτοί συνιστούσαν σύνεση και αποφυγή σύγκρουσης με την Ρωσία, διότι, κατά την εποχή εκείνη, καμία από τις Μ. Δυνάμεις δεν ήταν θετικά διακείμενη απέναντι στα ελληνικά εθνικά ζητήματα.

Ωστόσο, η κοινή γνώμη και ιδιαίτερα οι φοιτητές του Πανεπιστημίου δεν ευνοούσαν την πολιτική αυτή. Η αρνητική στάση της κοινής γνώμης οφείλεται στο ότι πολλοί από τους φοιτητές, αλλά και τους απλούς ανθρώπους, κατάγονταν από τις περιοχές αυτές. Η αντισλαβική πολιτική, υπό την πίεση του λαού, υιοθετήθηκε και από τον βασιλιά Γεώργιο, όσο και από τον πρωθυπουργό, Επαμεινώνδα Δεληγιώργη. Συνεπώς, το μόνο το οποίο έπρεπε να γίνει, ήταν η κινητοποίηση των δυνάμεων του Ελληνισμού για την ενίσχυση των αλύτρωτων κατοίκων της Μακεδονίας και της Θράκης. Τέλος, ως προς την αλυτρωτική πολιτική, υπερίσχυσε η θέση, σύμφωνα με την οποία επιβαλλόταν η συνεργασία της Ελλάδος με τα άλλα βαλκανικά κράτη. Η θέση αυτή είχε ως βασικό εκφραστή τον έμπειρο πολιτικό, Αλέξανδρο Κουμουνδούρο¹⁵⁶.

Η εξαγγελία του Σχίσματος και το χάσμα το οποίο δημιουργήθηκε μεταξύ των Χριστιανών, επέφερε προβλήματα στην ρωσική πολιτική. Ο Ιγνάτιεφ, ο οποίος παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη ως το 1876, προέβη σε ενέργειες, αποσκοπώντας στο να γεφυρώσει το χάσμα. Όμως, οι προσπάθειές του για την δημιουργία ενός κοινού μετώπου των υπόδουλων Χριστιανών κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν επέφεραν κάποιο αποτέλεσμα.

Το ζήτημα του καθεστώτος της Μακεδονίας τέθηκε επί τάπητος, για πρώτη φορά, το Δεκέμβριο του 1876, σε διάσκεψη στην Κωνσταντινούπολη. Με την διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης, τον Δεκέμβριο του 1876, η ρωσική διπλωματία επέβαλε τις θέσεις της. Καταλυτικό ρόλο διαδραμάτισε ο Ιγνάτιεφ, ο οποίος βασίστηκε στα πορίσματα ενός εθνολογικού χάρτη που είχε συνταχθεί από τον γεωγράφο Kierpert. Αναλυτικά, ο χάρτης αυτός εμφάνιζε την βουλγαρική παρουσία ως τα παράλια του βόρειου Αιγαίου¹⁵⁷. Ο Ιγνάτιεφ, βαθύς γνώστης των ιδιομορφιών της χερσονήσου του Αίμου, εκμεταλλεύθηκε την διεθνή συγκυρία.

¹⁵⁵ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 267

¹⁵⁶ Ι. Δ. Πασσάς 1977, 380:

«Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος (1815-1883) ξεκίνησε από επαναστάτης στην Κρήτη. Εξελέγη βουλευτής Μεσσήνης για πρώτη φορά το 1850. Από το 1865 ως τον θάνατό του, διετέλεσε δέκα φορές πρωθυπουργός, με συνολικό διάστημα 7,5 ετών»

¹⁵⁷ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 92.

Κατά την τελευταία εικοσιπενταετία του 19^{ου} αιώνα σημειώθηκαν διαδοχικές κρίσεις, οι οποίες αποτέλεσαν τροχοπέδη στην αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των δύο ομόδοξων εθνότητων, Ελλήνων και Βουλγάρων. Συγκεκριμένα, η υπογραφή της συνθήκης στο προάστιο της Κωνσταντινούπολης, Άγιος Στέφανος, στις 3 Μαρτίου 1878, με την οποία τερματιζόταν ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877, πυροδότησε κρίση ανάμεσα στις δύο εθνότητες¹⁵⁸. Κατά την υπογραφή της συνθήκης στον Άγιο Στέφανο, οι Βούλγαροι έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση σε διεθνή πολιτικό χάρτη. Η Συνθήκη αυτή αναγνώριζε την ανεξαρτησία της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Επίσης, μία απόφαση της Συνθήκης ανέφερε ότι είναι υποχρεωτικό να παραχωρηθούν προνόμια στην Βοσνία- Ερζεγοβίνη και, συγχρόνως, να εφαρμοστεί πιστά ο Οργανικός Νόμος στην νήσο Κρήτη. Σε γενικές γραμμές, με την συνθήκη του Αγίου Στεφάνου επιχειρήθηκε η δημιουργία μίας «Μεγάλης Βουλγαρίας» εις βάρος του ελληνισμού¹⁵⁹. Το υπό ίδρυση βουλγαρικό κράτος θα περιελάμβανε πολλές ελληνικές πόλεις, όπως για παράδειγμα την Καστοριά, το Μοναστήρι και την Έδεσσα από την Δυτική Μακεδονία, όπως και την Καβάλα, η οποία τοποθετείται γεωγραφικά στο ανατολικό τμήμα της Μακεδονίας. Αντίθετα, η περιοχή της Θράκης, στα νότια της Ροδόπης και ανατολικά του Πόρτο Λάγος, η Θεσσαλονίκη, η Χαλκιδική και, οι περιοχές στα νότια της Καστοριάς παρέμεναν υπό οθωμανική κυριαρχία¹⁶⁰.

Ο Ιγνάτιεφ, αποβλέποντας στο να προλάβει βίαιες αντιδράσεις, σκόπευε να εγκαταστήσει ρωσικές αρχές στα διαμφισβητούμενα εδάφη. Στα πλαίσια της επιδίωξής του, διόρισε τον Ρώσο πρόξενο Χίτροβο, ως πολιτικό επίτροπο στο Μοναστήρι¹⁶¹. Όμως, οι ενέργειές του δεν εξευμένισαν τους Έλληνες. Η ελληνική πλευρά, αλλά και οι εκπρόσωποι ξένων δυνάμεων, έβλεπαν ότι η πιθανή δημιουργία μίας «Μεγάλης Βουλγαρίας» θα όρθωνε ένα απροσπέλαστο εμπόδιο για την εφαρμογή της «Μεγάλης Ιδέας», η οποία είχε παγιωθεί στην ελληνική κοινή γνώμη. Αναλυτικότερα, η δημιουργία της «Μεγάλης Βουλγαρίας» θα ωθούσε τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας στον εκπατρισμό και, εν συνεχεία, την εγκατάστασή τους στην Ήπειρο την Θεσσαλία και- πιθανόν- την Κρήτη, περιοχές τις οποίες επίσης διεκδικούσαν οι Έλληνες. Συνεπώς, και εξαιτίας της πλήρους δημογραφικής αλλοίωσης, οι επαρχίες αυτές δεν θα είχαν ελπίδες ενσωμάτωσης στο νέο ελληνικό κράτος. Με άλλα λόγια, το νεοπαγές ελληνικό βασίλειο θα περιλάμβανε μόνο τις περιοχές οι οποίες είχαν παραχωρηθεί με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1830.

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου αναστάτωσε και δύο από τις Μ. Δυνάμεις. Συγκεκριμένα, η Αυστρία δυσαρεστήθηκε, διότι η δημιουργία μίας μεγάλης Βουλγαρίας θα εμπόδιζε το δρόμο της προς την Θεσσαλονίκη και η Μ. Βρετανία, επειδή θεωρούσε ότι η εξάπλωση του υπό ίδρυση αχανούς κράτους αποτελούσε απειλή

¹⁵⁸ Α. Βακαλόπουλος 1988, 275:

«Η Υψηλή Πύλη δημοσίευσε το σύνταγμα του 1876, με το οποίο υποσχέθηκε να χορηγήσει ελευθερία, δικαιοσύνη και ισότητα σε όλους τους υπηκόους της, προκάλεσε την οργή της Ρωσίας, η οποία δεν είναι διατεθειμένη να αφήσει τους Σλάβους της Βαλκανικής. Αφού εξασφάλισε την ουδετερότητα των Μ. Δυνάμεων και την συγκατάθεση της Ρουμανίας, κήρυξε, στις 24 Απριλίου 1877, τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ραγδαία πρόελαση των Ρώσων κατά το δεύτερο έτος του πολέμου προς την Αδριανούπολη και την Κωνσταντινούπολη και η είδηση ότι επίκειται η υπογραφή της ανακωχής, συγκίνησε τους Έλληνες, οι οποίοι, στην αρχή του πολέμου, είχαν μείνει αμέτοχοι.»

¹⁵⁹ Πλουμίδης 1999, 195 και Κωφός 1978, 348-349

¹⁶⁰ Α. Βακαλόπουλος 1988, 278-279

¹⁶¹ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 274.

κατά της Πύλης. Για να επιτευχθεί η αναθεώρηση των όρων του Αγίου Στεφάνου, το βρετανορωσικό πρωτόκολλο της 30ής Απριλίου προλείανε το έδαφος για όσα συζητήθηκαν αργότερα στο Βερολίνο. Οι δύο χώρες δέχονταν τον περιορισμό της Βουλγαρίας μεταξύ του ποταμού Δούναβη και της οροσειράς του Αίμου και, παράλληλα, την ίδρυση της Ανατολικής Ρωμυλίας ως αυτόνομης επαρχίας. Από την άλλη, η Μακεδονία και η Θράκη θα παρέμεναν τμήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κλείνοντας, το πρωτόκολλο αυτό ακολούθησε μία «αμυντική συμμαχία» μεταξύ του σουλτάνου και της Μ. Βρετανίας¹⁶².

Στο Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου- 13 Ιουλίου 1878) πραγματοποιήθηκε η αναθεώρηση των όρων της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και οι Ρώσοι αναγκάστηκαν να αποδεχθούν τον περιορισμό των απαιτήσεών τους. Η τελική ρύθμιση προέβλεπε την σύσταση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας βόρεια του Αίμου, στην οποία συμπεριλήφθησαν η επαρχία της Βάρνας στα ανατολικά και της Σόφιας προς δυσμάς. Το νότιο σύνορο του νέου κράτους ξεκινούσε στις ακτές του Εύξεινου Πόντου, νότια της Σωζόπολης, ακολουθούσε την οροσειρά της Ροδόπης, για να στραφεί προς βορρά. Τα σύνορα τέλειωναν στο ύψος του βουλγαρικού τμήματος του ποταμού Νέστου. Εξαιτίας της οροθέτησης αυτής, η Οθωμανική Αυτοκρατορία διατηρούσε τις περιοχές της Μακεδονίας και της βόρειας Θράκης¹⁶³. Ολοκληρώνοντας, στα νότια της ηγεμονίας αυτής θα ιδρυόταν μία αυτόνομη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με την ονομασία Ανατολική Ρωμυλία¹⁶⁴.

Για την περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας, υπογράφηκαν διατάξεις. Αρχικά, η πρώτη διάταξη όριζε τον διορισμό από την Πύλη ενός γενικού διοικητή, με θητεία πενταετούς διάρκειας. Ακόμη, γινόταν λόγος για σύσταση σώματος τοπικής χωροφυλακής και εθνοφρουράς από οπλίτες και αξιωματικούς, διορισμένους από τον σουλτάνο. Η επιλογή των ανδρών των δύο σωμάτων, θα γινόταν από το πλειοψηφούν θρήσκευμα της κάθε περιοχής. Επιπροσθέτως, υπήρχε πρόβλεψη για διασφάλιση των δικαιωμάτων του σουλτάνου στο να διατηρεί στρατεύματα και να ανεγείρει οχυρώσεις στα χερσαία και θαλάσσια σύνορα της επαρχίας. Σε περίπτωση απειλής εναντίον της ασφάλειας της επαρχίας, είτε εσωτερικής είτε εξωτερικής, ο γενικός διοικητής είχε το δικαίωμα να ζητήσει από τον σουλτάνο την αποστολή οθωμανικών στρατευμάτων. Συν τοις άλλοις, σε διάστημα τριών μηνών, μία ευρωπαϊκή επιτροπή θα αναλάμβανε τον καθορισμό του εσωτερικού οργανισμού, ο οποίος προοριζόταν για την Ανατολική Ρωμυλία. Ο εσωτερικός οργανισμός θα είχε ως οδηγό τον οθωμανικό νόμο του 1864 περί βιλαετίων και τις προτάσεις των Μ. Δυνάμεων.

Μελανό σημείο για τον ελληνισμό αποτελούσε το ότι στις διατάξεις αυτές δεν υπήρχε καμία ρητή αναφορά στους Έλληνες οι οποίοι ζούσαν στην Ανατολική Ρωμυλία. Οι εκκλήσεις του υπουργού Εξωτερικών, Θεόδωρου Δηλιγιάννη, δεν εισακούστηκαν. Ακόμη, η ένωση της Κρήτης με το ελληνικό βασίλειο ματαιώθηκε για μία ακόμη φορά. Ωστόσο, η Ελλάδα κέρδισε μία υποχρέωση την οποία έπρεπε να εφαρμόσει ο σουλτάνος και σχετιζόταν με την διευθέτηση των συνόρων της προς βορρά. Όμως, η Υψηλή Πύλη δεν επιθυμούσε να συζητήσει διεύρυνση των ορίων της

¹⁶² Κ. Βακαλόπουλος 2004, 283

¹⁶³ Μαμώνη 1978, 369.

¹⁶⁴ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 274.

Ελλάδος προς βορρά και για το λόγο αυτό, την προσπάθεια ανέλαβαν να κατευθύνουν οι Βρετανοί και οι Γάλλοι¹⁶⁵.

Οι όροι της Βερολίνειας Συνθήκης διαίρεσαν την περιοχή της Θράκης- πλην του βόρειου μέρους της, το οποίο είχε προσαρτηθεί από την Βουλγαρία, ελέω της κατίσχυσης όρων από την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σε δύο τμήματα. Πιο αναλυτικά, το πρώτο γεωγραφικό τμήμα απαρτιζόταν από το ευρωπαϊκό τμήμα της ευρύτερης περιοχής της Κωνσταντινούπολης, η οποία περιλάμβανε τα σαντζάκια Κωνσταντινούπολεως, Τσατάλτζας και Πέραν. Από την άλλη, στο δεύτερο τμήμα ανήκαν τα σαντζάκια Αδριανουπόλεως, Σαράντα Εκκλησιών, Γκιουμολτζίνας (Κομοτηνής), Καλλιπόλεως, Ραιδεστού και Δεδέ- Αγάτς (Αλεξανδρούπολης)¹⁶⁶.

Συμπερασματικά, οι όροι της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, οι οποίες είχαν προκαλέσει μία γενική αποδοκιμασία, ρυθμίστηκαν με τρόπο ο οποίος ικανοποιούσε την Υψηλή Πύλη και όλες τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, πλην της Ρωσίας. Φυσικά, οι διατάξεις του Συνεδρίου ικανοποίησαν πλήρως τις εθνότητες, οι οποίες κατοικούσαν στην Βαλκανική χερσόνησο, με εξαίρεση- φυσικά- τους Βουλγάρους. Με άλλα λόγια, οι λύσεις, οι οποίες δόθηκαν στο ανατολικό ζήτημα ελάχιστα επηρεάστηκαν από τις ανάγκες και τα προβλήματα των λαών, οι οποίοι κατοικούσαν στην χερσόνησο του Αίμου.

Παρά την ανατροπή των όρων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, το 23^ο και 62^ο άρθρο της Βερολίνειας Συνθήκης είχαν- εν μέρει- θετικά αποτελέσματα ως προς τις επιδιώξεις του βουλγαρικού εθνικισμού. Τα άρθρα αυτά αφορούσαν την παραχώρηση Οργανικού Νόμου στην Μακεδονία, κατ' αναλογία με τον Οργανικό Νόμο ο οποίος εφαρμοζόταν από το 1868 στην Κρήτη και συγχρόνως επιβεβαίωναν τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας των κατοίκων, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Επίσης, με τα άρθρα αυτά, εγκαινιάζόταν για το βουλγαρικό στοιχείο ένα νέο "modus vivendi", διότι η Βουλγαρία διευκολυνόταν στο να ξεπεράσει το διάστημα, το οποίο θα μεσολαβούσε μέχρι την στιγμή της οριστικής προσάρτησης της Μακεδονίας στο βουλγαρικό κράτος. Η γνωστοποίηση των άρθρων οδήγησε την βουλγαρική πλευρά σε αλληπάλληλες αιτήσεις προς την Υψηλή Πύλη, με σκοπό να πραγματοποιηθεί η εφαρμογή τους.

Η υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και οι αποφάσεις του Βερολίνου πυροδότησαν αναταραχές στην βαλκανική χερσόνησο. Η επίσημη ελληνική πολιτική μετέβαλε την στάση της, αποσκοπώντας στο να εκβιάσει την Πύλη και τις Μ. Δυνάμεις. Όμως, και τα υπόλοιπα κράτη της χερσονήσου του Αίμου δυσαρεστήθηκαν από την ρύθμιση των ορίων και επικέντρωσαν την προσοχή τους στο να προσαρτήσουν στην επικράτειά τους την Μακεδονία και την Θράκη. Επίσης, το φθινόπωρο του 1878 μπορεί να χρονολογηθεί η πρώτη εξέγερση υπόδουλων εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εξέγερση αυτή πραγματοποιήθηκε από Βουλγάρους στο Μάλεσ και την Κρέσνα¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 277.

¹⁶⁶ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 72.

¹⁶⁷ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 282:

«Στην εξέγερση αυτή συμμετείχαν και Έλληνες, οι οποίοι πρότασαν την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τις οποιεσδήποτε εθνικές διαφορές των χριστιανών»

Επιπλέον, μία ακόμη βαλκανική κρίση σημειώθηκε το 1885. Αναλυτικότερα, στις 6 Σεπτεμβρίου του έτους εκείνου, Βούλγαροι εθνικιστές της Ανατολικής Ρωμυλίας, με την έγκριση του γερμανικής καταγωγής ηγεμόνα της περιοχής, Αλέξανδρου Βάττενμπεργκ, οργάνωσαν πραξικόπημα κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εν συνεχεία κήρυξαν την ένωση με το βουλγαρικό κράτος. Με την ένωση αυτή, ο Βάττενμπεργκ ήθελε να αποτρέψει την κηδεμονία της Βουλγαρίας από την Ρωσία. Η ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με την Βουλγαρία έγινε σύντομα απτή πραγματικότητα. Όμως, το αποτέλεσμα υπήρξε η αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από την περιοχή, με διαταγή του τσάρου Αλέξανδρου Γ΄.

Αν και η Πύλη δεν ενοχλήθηκε από το πραξικόπημα του 1885, οι κυβερνήσεις Ελλάδος και Σερβίας πρόβαλαν αιτήματα για ικανοποίηση από τον σουλτάνο και παράλληλα απαιτούσαν την αποκατάσταση της ισορροπίας στην Βαλκανική χερσόνησο. Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση προέβη σε επιστράτευση, αποσκοπώντας στο να διευρυνθεί το ελληνικό κράτος με την Κρήτη και την περιοχή των Ιωαννίνων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντέδρασε, εκφράζοντας έντονες διαμαρτυρίες για την πολεμική προετοιμασία της Ελλάδος. Τέλος, οι Μ. Δυνάμεις έδωσαν λύση στο πρόβλημα με τον αποκλεισμό των λιμανιών της Ελλάδος, τον Μάιο του 1886.

Βέβαια, η πιο σοβαρή από τις κρίσεις των δύο κρατών κατά τον 19^ο αιώνα, σημειώθηκε το 1897. Στις παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου του έτους εκείνου, η βαλκανική συνεννόηση προσέκρουε στα αντικρουόμενα πολιτικά συμφέροντα Ελλάδας και Βουλγαρίας. Η αυτονομία της Μακεδονίας, την οποία επιζητούσε η βουλγαρική πλευρά, θεωρούνταν από την επίσημη ελληνική πολιτική ως υπονόμηση των ελληνικών συμφερόντων.

Ωστόσο, ο βασικός παράγοντας της κρίσης των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων κατά το 1897, υπήρξε, αναμφίβολα, ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος του έτους εκείνου. Με αρχηγό των ελληνικών δυνάμεων τον διάδοχο Κωνσταντίνο, η έναρξη των εχθροπραξιών μεταξύ Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έγινε τον Απρίλιο του 1897¹⁶⁸. Οι εχθροπραξίες τερματίστηκαν τον Μάιο του ίδιου έτους, με επέμβαση των Μ. Δυνάμεων. Η συνθήκη ειρήνης της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1897 περιείχε ταπεινωτικούς όρους για την Ελλάδα. Συγκεκριμένα, υπήρξε τροποποίηση των συνόρων προς όφελος της Υψηλής Πύλης και παράλληλα η Ελλάδα κλήθηκε να καταβάλει πολεμική αποζημίωση ύψους 4.000.000 τουρκικών λιρών. Ολοκληρώνοντας, ένα ακόμη πλήγμα στο γόητρο του ελληνικού βασιλείου ήταν η επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου.

Ο δυσμενής αντίκτυπος του πολέμου σημειώθηκε και στην Μακεδονία. Πιο αναλυτικά, η Υψηλή Πύλη εκδήλωσε εχθρική στάση απέναντι στο ελληνικό στοιχείο και, συγχρόνως, διορίστηκαν Βούλγαροι εμπορικοί πράκτορες στα Σκόπια, το Μοναστήρι και την Θεσσαλονίκη. Συν τοις άλλοις, οι βουλγαρικές επαναστατικές

¹⁶⁸ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 301:

«Ο πόλεμος, τον οποίο η ιστοριογραφία χαρακτηρίζει ως «ατυχή», άρχισε με τις χειρότερες προϋποθέσεις για την Ελλάδα. Οι ελληνικές δυνάμεις είχαν να αντιμετωπίσουν τις καλά οργανωμένες οθωμανικές, οι οποίες κατείχαν ισχυρές θέσεις παρά τα σύνορα και περίμεναν ελληνική πρόκληση για να εφορμήσουν στην Θεσσαλία. Πρόσφατα αναδιοργανωμένος από Γερμανούς αξιωματικούς, ο οθωμανικός στρατός υπερείχε ως προς την οργάνωση των μονάδων, τον οπλισμό τους και την πολεμική τακτική. Οι ήττες των ελληνικών δυνάμεων διαδέχονταν η μία την άλλη. Συνέπεια υπήρξε το ότι οι Οθωμανοί ανακατέλαβαν την Θεσσαλία και ήταν έτοιμοι να εισβάλλουν και στην Φθιώτιδα».

ενέργειες επεκτάθηκαν στα γεωγραφικά διαμερίσματα, τα οποία προβλέπονταν από την συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Ολοκληρώνοντας, καταρτίστηκαν στα αστικά κέντρα της Μακεδονίας εκτελεστικές επιτροπές με συμμετοχή εκπροσώπων της Εξαρχίας. Τα μέλη των επιτροπών εξαγόραζαν με δωροδοκίες τους ανώτερους κρατικούς υπαλλήλους, εκμεταλλευόμενοι την αδράνεια των οθωμανικών αρχών και, συγχρόνως, επωφελούνταν από την ευμενή στάση της ρωσικής πλευράς. Βέβαια, κατά την εποχή εκείνη, η Πύλη είχε καταληφθεί από ένα αίσθημα ρωσοφοβίας.

Το κενό του βασικού εκφραστή του βουλγαρικού εθνικισμού, κατά τα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20ού αιώνα, ανέλαβε να το καλύψει η «Εσωτερική Μακεδονο-αδριανουπολιτική Επαναστατική Οργάνωση» (ΕΜΕΟ). Ιδρυτές του υπήρξαν ο δάσκαλος Γκρούεφ, από το Σμίλεβο ο γιατρός Τατάρτσεφ και αρκετοί ομοϊδεάτες τους, όπως ο Γκότσε Ντέλτσεφ και ο Τόσεφ. Αρχικά, η ΕΜΕΟ ιδρύθηκε το 1893 στην Ρέσνα, υπό την επωνυμία «Μυστική Μακεδονο-αδριανουπολιτική Οργάνωση». Την ονομασία, με την οποία είναι γνωστή, την έλαβε το 1896. Κλείνοντας, η ΕΜΕΟ είναι γνωστή με την διεθνή ονομασία “Internal Macedonian Revolutionary Organization” (IMRO)¹⁶⁹.

Η οργάνωση αυτή έμελλε να πάρει διαστάσεις σε όλες τις περιοχές της Μακεδονίας και, ειδικότερα, στο δυτικό της τμήμα. Σύντομα, η ύπαρξη της οργάνωσης αυτής κατέστη κράτος εν κράτει στην Βουλγαρία, δημιουργώντας προβλήματα στον βασιλιά Φερδινάνδο, μολονότι ο τελευταίος είχε ενθαρρύνει την δημιουργία της. Παρά τα προβλήματα, τα οποία είχε προκαλέσει η ΕΜΕΟ στην Βουλγαρία, η πολιτική της Υψηλής Πύλης έδειχνε να μην ενοχλείται και για το λόγο αυτό, δεν αντιτάχθηκε στην ίδρυσή της.

Το 1895, συγκλήθηκε στην Σόφια ένα συνέδριο όλων των μακεδονικών επιτροπών και, εν συνεχεία, συγκροτήθηκε η Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή, με πρόεδρο τον Τατάρτσεφ. Η επιτροπή αυτή, η οποία έμεινε γνωστή στην ιστορία με την ονομασία «κομιτάτο», άσκησε πιέσεις, οι οποίες ώθησαν το επίσημο βουλγαρικό κράτος να επιστήσει την προσοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Προστάτιδων Δυνάμεων στο άρθρο 23 της Βερολίνειας Συνθήκης, το οποίο προέβλεπε ότι η οθωμανική διοίκηση ήταν υποχρεωμένη να θέσει σε εφαρμογή μεταρρυθμίσεις για τα τρία βιλαέτια, στα οποία είχε χωριστεί η Μακεδονία¹⁷⁰.

Οι ιδρυτές της ΕΜΕΟ απέβλεπαν στην διάδοση σοσιαλιστικών και επαναστατικών ιδεών μεταξύ των χωρικών, στον εξοπλισμό και την εκγύμνασή τους, ώστε, την κατάλληλη στιγμή, τα χωριά να είναι έτοιμα να επαναστατήσουν. Σκοπός τους υπήρξε η απελευθέρωση από τους Οθωμανούς, με κεντρικό σύνθημα το «Η Μακεδονία για τους Μακεδόνες». Στην οργάνωση μπορούσαν να συμμετέχουν όλοι οι κάτοικοι της περιοχής, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα και την εθνικότητά τους. Με άλλα λόγια, υπήρχαν εξαγγελίες για ισότητα και ελευθερία όλων των λαών της Μακεδονίας.

Θεωρητικά, το βουλγαρικό κίνημα ηχούσε σαν κήρυγμα δικαιοσύνης και συναδέλφωσης όλων των Μακεδόνων, ανεξάρτητα από φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

¹⁶⁹ Πλουμίδης 2003, 82

¹⁷⁰ Κωφός 1992, 473.

Όμως, στην πραγματικότητα, η κάλυψη των αναγκών του αγώνα και η εξουδετέρωση των κρατικών οργάνων, τα οποία διέθεταν οι Οθωμανοί, ήταν πρόσχημα. Βασικός στόχος ήταν η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Βουλγάρους¹⁷¹. Επίσης, από πλευράς ανθρώπινων στόχων, τα μέλη των οργανώσεων στράφηκαν κατά των ηγετικών στελεχών των ελληνικών ομάδων στα χωριά, τα αστικά κέντρα και τα σώματα ανταρτών. Συν τοις άλλοις, άρχισαν να στρέφονται κατά των υπόλοιπων εθνοτήτων, οι οποίες είχαν βλέψεις στην Μακεδονία και την Θράκη, μιλώντας για «πολυεθνικές» περιοχές. Σε γενικές γραμμές, η σύσταση των οργανώσεων αυτών αποδείχθηκε ένα ακόμη τέχνασμα, το οποίο εξυπηρετούσε τον βουλγαρικό επεκτατισμό και, όπως ήταν φυσικό, ενοχλούσε τους αλύτρωτους Έλληνες¹⁷².

Τα μέλη της οργάνωσης είχαν συνειδητοποιήσει ότι η πρόοδος μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν υπήρχε στενή συνεργασία με τους εκπροσώπους της Εξαρχίας. Υπό τις συνθήκες αυτές, οι τάξεις των βουλγαρικών κομιτάτων πλήθαιναν με νέα μέλη, ακόμη και μη βουλγαρικής καταγωγής. Πολλά από τα νέα αυτά μέλη, για να αγοράσουν τα όπλα, τα οποία ζητούσε η ΕΜΕΟ, έφθαναν σε οικονομική εξαθλίωση. Οι ενέργειες του προσηλυτισμού γίνονταν με την χρήση βίας. Οι Μακεδόνες οι οποίοι είχαν μείνει πιστοί στο Πατριαρχείο, ελληνόφωνοι και σλαβόφωνοι, υφίσταντο συχνά επιθέσεις από τους Εξαρχικούς. Πολλοί από τους Εξαρχικούς, οι οποίοι επιτίθεντο για λογαριασμό του ΙΜΡΟ, έμπαιναν στις εκκλησίες και, αφού διέκοπταν τις λειτουργίες, προπηλάκιζαν τους πιστούς. Οι ενέργειες αυτές καταδεικνύουν το ότι οι υπό εξέταση βουλγαρικές οργανώσεις δεν δίσταζαν να ασκήσουν τρομοκρατία, για να πετύχουν το σκοπό τους. Κλείνοντας, καθημερινό φαινόμενο αποτελούσαν οι σφαγές Ελλήνων από βουλγαρικές συμμορίες, για μεγάλο χρονικό διάστημα¹⁷³.

Μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού σύρθηκε στα βουνά και πολέμησε υπό τις διαταγές Βουλγάρων στις αιματοβαμμένες εξεγέρσεις της Άνω Τζουμαγιάς και του Ίλιντεν. Στον αντίποδα, υπήρξαν και πολλοί Έλληνες, οι οποίοι πολέμησαν με την θέλησή τους. Οι Έλληνες αυτοί είχαν πειστεί από τα κηρύγματα των Βουλγάρων για ισότητα των χριστιανικών εθνοτήτων της Μακεδονίας, ώσπου συνειδητοποίησαν τις πραγματικές προθέσεις. Μόλις συνειδητοποίησαν τις προθέσεις, διαχώρισαν τη θέση τους. Φυσικά, ακολούθησαν μία δική τους πορεία, αγωνιζόμενοι με όλη τους την καρδιά για τον ελληνισμό της Μακεδονίας¹⁷⁴.

Επίσης, όπως είναι ευρέως γνωστό, η ΕΜΕΟ και η Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή υπήρξαν οι ιθύνοντες νόες για την εξέγερση της Άνω Τζουμαγιάς, το 1902. Εκτός από την Άνω Τζουμαγιά, η εξέγερση επεκτάθηκε στο Ράζλοκ και στο Πετρίτσι¹⁷⁵. Όμως, η εξέγερση της Άνω Τζουμαγιάς υπήρξε ανεπιτυχής, επειδή καταπνίγηκε στο αίμα από τα Οθωμανικά στρατεύματα. Χιλιάδες χωρικοί, για να γλιτώσουν, κατέφυγαν σε βουλγαρικό έδαφος.

Την επόμενη χρονιά, μία ακόμη εξέγερση κατά των Οθωμανών διοργανώθηκε από τις βουλγαρικές οργανώσεις. Πρόκειται για την εξέγερση του Ίλιντεν, η οποία

¹⁷¹ Πλουμίδης 2003, 94-95.

¹⁷² Hupchick 1997, 104

¹⁷³ Κωτσογιαννίδης 2020, 17 & Hupchick 1997, 107.

¹⁷⁴ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 140.

¹⁷⁵ Α. Βακαλόπουλος 1988, 328.

στράφηκε εναντίον των Οθωμανών και σημειώθηκε το καλοκαίρι του 1903¹⁷⁶. Η εξέγερση είχε προγραμματιστεί από το παράνομο Συνέδριο της ΕΜΕΟ, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Θεσσαλονίκη με την έλευση του 1903. Είχε προγραμματιστεί ως μία ενέργεια «στρατηγικού χαρακτήρα, σε όλη την χώρα». Η ονομασία «Ίλιντεν» οφείλεται στο γεγονός ότι, το σύνθημα της εξέγερσης δόθηκε κατά την νύχτα της εορτής του Προφήτη Ηλία (20 Ιουλίου). Το κύριο βάρος της προσπάθειας έπεσε σε επαρχίες της δυτικής και βόρειας Μακεδονίας, ενώ η κεντρική και ανατολική Μακεδονία έμειναν αμέτοχες, όπως και η ελληνόφωνη νότια ζώνη.

Το σύνθημα της εξέγερσης ήταν φλεγόμενες θημωνιές, οι οποίες βρίσκονταν στην πεδιάδα της περιοχής. Ακολούθησε κόψιμο των τηλεγραφικών συρμάτων, ξήλωμα γραμμών τρένου και γκρέμισμα γεφυριών από τους εξεγερμένους. Σύντομα, η εξέγερση επεκτάθηκε και από την περιοχή της δυτικής Μακεδονίας έφτασε ως τις Σέρρες και την Αδριανούπολη. Όμως, τα οθωμανικά στρατεύματα, μετά από δύο μηνών μάχες, κατέπνιξαν στο αίμα την εξέγερση. Μάλιστα, για την κατάπνιξη της εξέγερσης, ο οθωμανικός στρατός ενισχύθηκε με στρατεύματα από την Ήπειρο και το Κοσσυφοπέδιο. Στο μικρό αυτό διάστημα, οι επαναστάτες κατάφεραν να ανακηρύξουν αυτόνομη την δημοκρατία μίας μικρής περιοχής, του Κρουσόβου, υπό την προεδρία ενός δασκάλου¹⁷⁷. Τα αντίποινα των Οθωμανών ήταν κτηνώδη. Ο Ελληνισμός της Μακεδονίας μέτρησε νέες εκατόμβες θυμάτων εξαιτίας της οθωμανικής αντεκδίκησης για τις βουλγαρικές ενέργειες. Τέλος, καταστράφηκαν και πολλές ελληνόφωνες κοινότητες στις περιοχές Μοναστηρίου, Φλώρινας και Καστοριάς.

Κατά τη διάρκεια του Ίλιντεν, η επίσημη θέση της Ελλάδας υπήρξε αρνητική. Ο λόγος ήταν ότι, κατά την εποχή εκείνη, ίσχυε μία σύμπραξη μεταξύ Ελλάδος και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την καταστολή ανταγωνιστικών κινήσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ότι φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, το καλοκαίρι του 1903, ζήτησαν να καταταγούν στον οθωμανικό στρατό, υποβάλλοντας μάλιστα ανάλογο αίτημα στην οθωμανική πρεσβεία της Αθήνας¹⁷⁸.

Το οριστικό τέλος της εξέγερσης του Ίλιντεν δόθηκε με την Συνθήκη της 26^{ης} Μαρτίου 1904, η οποία υπογράφηκε ανάμεσα στην Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η υπογραφή της Συνθήκης πραγματοποιήθηκε με την μεσολάβηση της Ρωσίας. Η Συνθήκη αυτή προέβλεπε χορήγηση γενικής αμνηστίας στους επαναστάτες, αποφυλάκιση των κρατουμένων και επιστροφή των προσφύγων, οι οποίοι, κατά την διάρκεια των ταραχών, είχαν μεταναστεύσει στην Βουλγαρία¹⁷⁹. Όμως, η αποτυχία της οθωμανικής χωροφυλακής στην Μακεδονία, η πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η επιμονή της βουλγαρικής πλευράς για την τήρηση των προβλεπόμενων από την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, οδήγησαν στην ένοπλη φάση της σύγκρουσης, η οποία υπήρξε και η οζύτερη του βουλγαρικού προβλήματος.

¹⁷⁶ Ψαρράς 2018, 22.

¹⁷⁷ Καβαλλιεράκης 2014, 24.

¹⁷⁸ Πετσιβάς 1999, 65 και Ανυπόγραφο άρθρο «Περί μεταβάσεως εις Μακεδονίαν» στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, αρ.φ. 724, 10-8-1903, σελ. 2.

¹⁷⁹ Κ. Βακαλόπουλος 1989, 200.

Με την έλευση του 20ού αιώνα, η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να προσαρμόσει την αντίδρασή της στις νέες συνθήκες, οι οποίες είχαν δημιουργηθεί από την βουλγαρική πλευρά. Παρά τις δυσκολίες, φρόντισε να προωθηθούν κατάλληλα στελέχη σε όλους τους τομείς, τα οποία θα μπορούσαν να κατευθύνουν τις δυνάμεις του ελληνισμού. Το σπουδαιότερο βήμα υπήρξε η πρόσκληση προς τον πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη, Ιωακείμ Γ', για να ανέβει ξανά στο θρόνο. Η εκλογή του Ιωακείμ υπήρξε αποφασιστική για την επαναδραστηριοποίηση του ελληνόφωνου κλήρου στην Μακεδονία¹⁸⁰. Σε σύντομο χρονικό διάστημα ήλθαν νέοι μητροπολίτες σε καίριες θέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε ο νέος μητροπολίτης Καστοριάς, Γερμανός Καραβαγγέλης¹⁸¹. Ένας άλλος σημαίνων εκπρόσωπος της Εκκλησίας, με πλούσια πατριωτική δράση κατά την εποχή εκείνη, υπήρξε ο νέος μητροπολίτης Δράμας, Χρυσόστομος.

Ακόμη, η ελληνική κυβέρνηση, μέσω προξένων και μητροπολιτών, προσπάθησε να πείσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ώστε να ενωθούν κατά των Βουλγάρων¹⁸². Αλλά η προσπάθεια αυτή είχε περιορισμένα αποτελέσματα. Οι λόγοι μπορούν να αναζητηθούν είτε στην γνωστή ανεπάρκεια της οθωμανικής διοίκησης, είτε στο γεγονός ότι τα τοπικά όργανα είχαν διαφθαρεί από τις οικονομικές παροχές των Βούλγαρων εξάρχων, είτε σε παρεμβάσεις εκπροσώπων των Μ. Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη. Οι παρεμβάσεις των εκπροσώπων αυτών επέβαλαν την αναστολή ποινών, οι οποίες είχαν επιβληθεί στους οπαδούς του κομιτάτου. Όπου η συνεργασία απέδωσε, οφειλόταν- εν πολλοίς- στην ικανότητα ή τις προσωπικές σχέσεις του τοπικού επισκόπου ή προξένου¹⁸³.

Λόγω της πατριωτικής δράσης του Καραβαγγέλη, αλλά και άλλων πολιτικών και ιεραρχών, άρχισε ο Μακεδονικός Αγώνας, ο οποίος διήρκεσε από το 1904 ως το 1908. Ο Μακεδονικός Αγώνας θεωρήθηκε ως ελληνική απάντηση στο Ίλιντεν και δημιουργήθηκε από την τιτάνια προσπάθεια του ελληνισμού για την διάσωση της Μακεδονίας. Επίσης, κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, η κοινή γνώμη ταύτισε τους Έλληνες με τον όρο «πατριαρχικούς», ενώ τους Βούλγαρους με την ονομασία «σχισματικούς». Επιπλέον, ο Μακεδονικός Αγώνας είχε αμιγώς αμυντικό χαρακτήρα και απέβλεπε στην απελευθέρωση του ελληνικού στοιχείου, το οποίο είχε υποστεί για δεκαετίες τα οθωμανικά, αλλά και τα βουλγαρικά εκκλησιαστικά πλήγματα. Συμπερασματικά, ο αγώνας αυτός δικαίως χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερος, επειδή ήταν διμέτωπος.

¹⁸⁰ Λαούρδας 1963, 23.

¹⁸¹ Συντακτική ομάδα 1996, 89:

«Ο Καραβαγγέλης, μετά την περάτωση των σπουδών του στην Θεολογία, διορίστηκε καθηγητής στην Θεολογική Σχολή Χάλκης και, αργότερα, επίσκοπος του Πέραν. Το 1900, εξελέγη μητροπολίτης Καστοριάς. Η δράση του στην Μακεδονία προκάλεσε την οργή των Βουλγάρων, οι οποίοι δεν κατόρθωσαν να τον εξοντώσουν, όμως, ανάγκασαν τις οθωμανικές αρχές διά μέσου του Άγγλου και του Ρώσου πρεσβευτή να τον ανακαλέσουν στην Κωνσταντινούπολη»

¹⁸² Τσάμης 1976, 24

¹⁸³ Κωφός 1992, 469:

«Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο μητροπολίτης Καραβαγγέλης στην Καστοριά και οι πρόξενοι Ευγενιάδης και Στορνάρης στις πόλεις Θεσσαλονίκη και Σέρρες, αντίστοιχα. Αντίθετα, στο Μοναστήρι, οι πληροφορίες του προξένου Πεζά παρέμειναν ανεκμετάλλευτες, εξαιτίας της αδράνειας της τοπικής διοίκησης».

Το 1906, οι επιτυχίες των Ελλήνων στον Μακεδονικό Αγώνα είχε ως αποτέλεσμα το γεγονός ότι οι Βούλγαροι προέβησαν σε άνευ προηγουμένου αγριότητες και διώξεις εις βάρος των Ελλήνων της Ανατολικής Ρωμυλίας. Πρώτα η Φιλιππούπολη έγινε κέντρο ταραχών. Η Μαράσλειος Σχολή της πόλης και το Ζαρίφειο οικοτροφείο θηλέων καταστράφηκαν. Ανάλογες ταραχές και διώξεις σημειώθηκαν στις πόλεις Πύργος, Αγκιάλος, Τατάρ Παταρτζίκ, Στενήμαχο και Περιστέρα¹⁸⁴. Από τις πόλεις αυτές, την μεγαλύτερη καταστροφή υπέστη η Αγκιάλος, διότι οι κάτοικοί της αντιστάθηκαν στις αυθαιρεσίες των επιδρομέων. Αντίθετα, οι κάτοικοι της Μεσημβρίας, για να μην υποστούν την βουλγαρική αγριότητα, παρέδωσαν την πόλη και εν συνεχεία ασπάστηκαν το δόγμα της Εξαρχίας. Συν τοις άλλοις, η Σωζόπολη και η περιφέρεια Καβακλή παραδόθηκαν, χωρίς να υποστούν ζημιές. Μετά από τις εξελίξεις αυτές, περίπου 37.000 Έλληνες της Ρωμυλίας πέρασαν τα ελληνικά σύνορα και εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της Θεσσαλίας. Ο αντίκτυπος των ανθελληνικών αυτών σκηνών στην Ευρώπη ήταν δυσμενής για τους Βουλγάρους¹⁸⁵.

Ο Μακεδονικός Αγώνας τερματίστηκε χάρη στην εκδήλωση του Κινήματος των Νεότουρκων, το καλοκαίρι του 1908. Η εξαγγελία συντάγματος από τους Νεότουρκους, με υποσχέσεις ισονομίας και ισοπολιτείας, επέδρασε καταλυτικά στον Μακεδονικό Αγώνα. Μέσα σε διάστημα λίγων ημερών και λόγω της εξαγγελίας για γενική αμνηστία, οι αντιμαχόμενες πλευρές δήλωσαν ότι τερμάτιζαν τις ένοπλες συρράξεις, δέχονταν τις υποσχέσεις των Νεότουρκων και τέλος υποσχέθηκαν να προωθήσουν με πολιτικά μέσα τα έννομά τους συμφέροντα. Αυτό σήμαινε ότι οι κεφαλές πολιτικών και στρατιωτικών κινήματων της Ελλάδος και της Βουλγαρίας συνειδητοποίησαν ότι ο πόλεμος δεν είχε να προσφέρει τίποτα περισσότερο. Για το λόγο αυτό, κατευθύνθηκαν προς τις πλησιέστερες πόλεις, όπου και κατέθεσαν τα όπλα.

Στην Ελλάδα, με την έλευση της δεκαετίας του 1910, έχει αρχίσει να ανατέλλει το άστρο του νέου πρωθυπουργού, Ελευθερίου Βενιζέλου. Παρά τις δυσκολίες οι οποίες υπήρχαν, η Ελλάδα του Βενιζέλου σύναψε αμυντική συμμαχία με τους Βουλγάρους, στις 29 Μαΐου 1912. Η συμμαχία αυτή θα ήταν τριετούς διάρκειας, αν και δεν καθόριζε την μελλοντική τύχη των μακεδονικών εδαφών¹⁸⁶. Η συνθήκη συμμαχίας συμπληρώθηκε από την στρατιωτική σύμβαση της 5^{ης} Οκτωβρίου 1912, την οποία διαπραγματεύθηκε στην Σόφια ο Ιωάννης Μεταξάς.

Το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου σημειώθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, στις 30 Μαΐου 1913¹⁸⁷. Βάσει της συνθήκης του Λονδίνου, οι χώρες, οι οποίες συναποτέλεσαν τον βαλκανικό συνασπισμό κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχαν εδαφικά κέρδη. Όμως, σύντομα, οι Βούλγαροι άρχισαν να ασκούν πίεση για ανακατανομή των εδαφών της Μακεδονίας, τα οποία είχαν καταστεί τμήματα της Ελλάδας και της Σερβίας. Οι απαράδεκτες αξιώσεις των Βουλγάρων συνοψίστηκαν στην φράση «Τη Θεσσαλονίκη ή πόλεμο»¹⁸⁸. Οι κυβερνήσεις Ελλάδας

¹⁸⁴ Κ. Βακαλόπουλος 2004, 342.

¹⁸⁵ Woodhouse 1980, 297.

¹⁸⁶ Κωφός 1992, 480-481.

¹⁸⁷ Woodhouse 1980, 302.

¹⁸⁸ Barker 1996, 100.

και Σερβίας ήλθαν σε συνεννόηση, για να υπερασπιστούν τα κερτημένα τους από τις πρόσφατες πολεμικές επιχειρήσεις¹⁸⁹.

Οι Βούλγαροι, παρά τα εδαφικά κέρδη, τα οποία απέκτησαν και τους έφεραν στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης και τα λιμάνια του Αιγαίου, επιτέθηκαν εναντίον των Ελλήνων και των Σέρβων, με αποτέλεσμα να αρχίσει ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος. Ο πόλεμος αυτός είχε ολέθρια αποτελέσματα για τους Βουλγάρους, αφού συνετρίβησαν από την ελληνική πλευρά, η οποία σημείωσε επιτυχίες. Εκτός από τους Έλληνες, επιτυχίες εις βάρος των Βουλγάρων σημείωσαν και οι άλλοι λαοί της βαλκανικής¹⁹⁰. Οι αλληπάλληλες ήττες των Βουλγάρων, σε συνδυασμό με πιθανολογούμενη πολεμική ανάμειξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ρουμανίας ήταν φυσικό να προκαλέσουν επέμβαση των Μ. Δυνάμεων και ιδίως της Ρωσίας και της Αυστρίας.

Το τέλος του Β΄ Βαλκανικού σηματοδότησε η υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, στις 10 Αυγούστου 1913. Με την συνθήκη αυτή, παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η περιοχή της Μακεδονίας, η οποία ορίστηκε στα κάτω της κορυφογραμμής του Μπέλες, με ανατολικό σύνορο τις εκβολές του ποταμού Νέστου στο Αιγαίο¹⁹¹. Ακριβέστερα, στην ελληνική επικράτεια προσαρτήθηκαν η Δράμα, η Καβάλα και οι Σέρρες. Φυσικά, η Συνθήκη του Βουκουρεστίου οδήγησε σε εδαφική ελάττωση της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

Παρά την ελάττωση των ορίων της Εξαρχίας, οι Βούλγαροι δεν άφηναν περιθώρια αμφιβολίας σχετικά με τις προθέσεις τους για ανάκτηση περιοχών, τις οποίες θεωρούσαν ότι έπρεπε να ανήκουν στο κράτος τους. Ακριβέστερα, τον Ιούλιο του 1914 ξέσπασε ο Ευρωπαϊκός πόλεμος και οι διεκδικήσεις των Βουλγάρων εμφανίστηκαν ξανά στο διπλωματικό και στρατιωτικό προσκήνιο. Μετά την ήττα της Βουλγαρίας, λόγω του ότι ήταν σύμμαχος των Κεντρικών Δυνάμεων, υπεγράφη η Συνθήκη του Νεϊγύ, στις 27 Νοεμβρίου 1919. Με την συνθήκη αυτή, παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η περιοχή της Δυτικής Θράκης. Επίσης, εδαφικό κέρδος υπήρξε και για την Σερβία, διότι στο κράτος αυτό παραχωρήθηκε η περιοχή της Στρώμνιτσας¹⁹². Συνοπτικά, η συνθήκη του Νεϊγύ είχε ως αποτέλεσμα τον περαιτέρω περιορισμό των ορίων της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

Παρά την γενναία αντίσταση των υπερασπιστών του Ρούπελ, την άνοιξη του 1941, οι Βούλγαροι, με την βοήθεια της γερμανικής υπεροπλίας, επέστρεψαν στην Ελλάδα, καταλαμβάνοντας την ανατολική Μακεδονία και την δυτική Θράκη¹⁹³. Σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, οι αρχές της γερμανικής και ιταλικής κατοχής έδωσαν

¹⁸⁹ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 281

¹⁹⁰ Κοκίδης 1959, 594:

«Κατά τον δεύτερον τούτον πόλεμον, ο ελληνικός στρατός επετέλεσεν αληθή θαύματα ανδρείας, θραύσας την βουλγαρικήν δύναμιν διά των ενδόξων μαχών του Κιλκίς, του Λαχανά και της Δοϊράνης και προελάσας των εδαφών της παλαιάς Βουλγαρίας. Αναλόγους, αν και μικροτέρας σημασίας νίκας ήραιντο οι Σέρβοι ενώ, αφ' ετέρου, οι Ρουμάνοι, παρενέβησαν εις τον πόλεμον και, εισελάσαντες εις το βουλγαρικών έδαφος, έφθασαν ακώλυτοι μέχρι των προθύρων της Σόφιας. Και οι Οθωμανοί, τέλος, επωφελοόμενοι νυν της δυσχερούς θέσεως, εις ήν είχε περιέλθη η Βουλγαρία, αντεπετέθησαν εν τη ανατολική Θράκη, ανακαταλαμβάνοντες την Αδριανούπολιν».

¹⁹¹ Σβολόπουλος 1978, 353-354.

¹⁹² Κωφός 1992, 487-488.

¹⁹³ Woodhouse 1980, 311.

στους εκφραστές του βουλγαρικού επεκτατισμού το ελεύθερο στην πολιτική εκφοβισμού του ντόπιου πληθυσμού.

Μετά από τις εξελίξεις αυτές, τα στρατεύματα της ελληνικής αντίστασης ήρθαν αντιμέτωπα όχι μόνο με τον κατοχικό στρατό, αλλά και με τις βουλγαρικές- και φασιστικές- παραστρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν ως βάση τους την περιοχή της Οχράνα¹⁹⁴. Όμως, στις 28 Σεπτεμβρίου 1944, η Βουλγαρία συνθηκολόγησε και, σύντομα, άλλαξε πλευρά, προσχωρώντας στο άρμα της Σοβιετικής Ένωσης¹⁹⁵.

Κεφάλαιο 4

4.1. Συμπεράσματα

Η Ευρώπη οφείλει το όνομά της στην μυθολογική κόρη του βασιλιά της Φοινίκης. Την κόρη με τα μεγάλα και ωραία μάτια, την οποία απήγαγε ο Δίας, μεταμορφωμένος σε ταύρο. Ο μύθος της Ευρώπης συμβολίζει, αναντίρρητα, την μετακίνηση του πολιτισμού από την Ασία στην Ευρώπη. Ένας ακόμη μύθος, με τον ίδιο συμβολισμό, υπάρχει και για τον αδερφό της, Κάδμο. Ο Κάδμος θεωρείται ο άνθρωπος που, με την έλευσή του στην Θήβα, έφερε το αλφάβητο¹⁹⁶. Κλείνοντας, από τον 19^ο αιώνα, έχει επικρατήσει η άποψη ότι εκτείνεται γεωγραφικά από τις ανατολικές ακτές του Ατλαντικού ωκεανού μέχρι τα Ουράλια όρη¹⁹⁷.

Ο χώρος της Ευρώπης δεν υπήρξε μόνο ο τόπος υποδοχής του πολιτισμού. Συγκεκριμένα, η ήπειρός μας αποτελεί τον τόπο γέννησης του εθνικισμού, μίας έννοιας

¹⁹⁴ Κολλιοπουλος 1999, 77.

¹⁹⁵ Λάζου 2002, 48.

¹⁹⁶ Καλονάρος 1977, 68.

¹⁹⁷ Βερέμης & Κολλιόπουλος 2006, 554.

η οποία, όπως και η λέξη «έθνος», δεν μπορεί να οριστεί εύκολα. Βέβαια, παρά την δυσκολία η οποία υπάρχει, η λέξη «έθνος» μπορεί να κατανοηθεί ως μία μορφή συλλογικής ταυτότητας.

Για τον εθνικισμό υπάρχει ένας ορισμός σύμφωνα με τον οποίο ο εθνικισμός είναι ένα συναίσθημα, το οποίο απορρέει από ένα ευρύ φάσμα ιστορικών, γεωγραφικών, γλωσσικών και πολιτιστικών περιστάσεων. Επίσης, το συναίσθημα αυτό χαρακτηρίζεται από την συνείδηση των μελών μίας ομάδας ότι ανήκουν σε μία κοινή ιστορική, γλωσσική και θρησκευτική παράδοση, η οποία διαφέρει από τις παραδόσεις άλλων κρατών και γενικότερα πληθυσμιακών συνόλων. Συνεπώς, οδηγούμαστε-βαθμιαία- στην οικοδόμηση εθνικών κρατών. Ένας άλλος ορισμός μας πληροφορεί ότι εθνικισμός ονομάστηκε η ιδεολογία η οποία εμφανίστηκε στο πλαίσιο μίας αστικής επανάστασης και έθετε ως θεμέλιο λίθο του κράτους την έννοια του έθνους και όχι παράγοντες, όπως για παράδειγμα, η θρησκεία και ο βασιλιάς¹⁹⁸.

Ο εθνικισμός στην Ευρώπη θεωρείται από την πλειοψηφία των νεωτεριστών επιστημόνων ως απότοκο κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών μετασχηματισμών και, παράλληλα, των απαιτήσεων της νεωτερικότητας. Ωστόσο, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, εμφανίστηκαν και εναλλακτικές προσεγγίσεις ως προς την κατανόηση του εθνικισμού.

Επίσης, οι βασικότεροι παράγοντες για την δημιουργία εθνικών ταυτοτήτων είναι πολλοί. Αναλυτικότερα, ο πρώτος είναι η απόδοση ενός νέου νοήματος στις λέξεις «έθνος» και «κράτος» από την Γαλλική Επανάσταση. Ακόμη, μετά το 1789, η σημασία της λέξης «έθνος» χρησιμοποιείται αφενός ως εργαλείο νομιμοποίησης των νέων ηγεσιών και, αφετέρου, ως άλλοθι για τους επεκτατικούς πολέμους της Γαλλίας, κατά την ναπολεόντεια περίοδο.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι, αναντίρρητα, η παρακμή των μεγάλων δυναστειών της δυτικής Ευρώπης. Η παρακμή αυτή οδήγησε στην δημιουργία ενός πολιτικο-ιδεολογικού κενού και, ταυτόχρονα, ενός κενού νομιμοποίησης της εξουσίας, το οποίο έπρεπε να καλυφθεί από την νέα πολιτική και, «εθνική», ιδεολογία. Ένας άλλος σημαίνων παράγοντας υπήρξε η Βιομηχανική Επανάσταση, η οποία ξεκίνησε από την Μ. Βρετανία, τον 18^ο αιώνα¹⁹⁹. Επιπροσθέτως, καίριας σημασίας είναι και οι μόνιμα υφιστάμενοι παράγοντες, όπως η εφεύρεση της τυπογραφίας, η ιστορική μνήμη, η κοινή γλώσσα και οι πόλεμοι. Τέλος, δεν είναι αμελητέος ο ρόλος των διανοουμένων, όπως για παράδειγμα οι Herder, Fichte και Renan. Ωστόσο, οι διανοούμενοι αυτοί υπήρξαν στρατευμένοι όσον αφορά την προάσπιση των συμφερόντων της χώρας τους.

Στην Μ. Βρετανία και την Γαλλία, ο εθνικισμός συνυπήρξε με τον φιλελευθερισμό. Όμως, σε άλλες περιοχές της δυτικής Ευρώπης, ο εθνικισμός παρουσιάστηκε ως δυναμικότερο φαινόμενο σε σχέση με την μορφή την οποία είχε στην Αγγλία και την Γαλλία. Ο λόγος για το δυναμικότερο του φαινομένου έγκειται στο ότι οι παραδόσεις και οι αξίες ήταν διατυπωμένες με λιγότερη σαφήνεια, επειδή

¹⁹⁸ Μπαμπινιώτης 1999, 556.

¹⁹⁹ Hobsbawm 1962, 200.

δεν υπήρχε μία πολιτική ενότητα, η οποία θα συντελούσε στον καθορισμό τους. Η περίπτωση αυτή ίσχυσε για εθνότητες όπως οι Πρώσοι και οι Βενετοί²⁰⁰.

Βέβαια, στην περίπτωση των Πρώσων, οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης βρήκαν μία ενθουσιώδη υποδοχή στην Γερμανία. Αναλυτικότερα, αν και δεν τις ενστερνίστηκαν πλήρως, οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης και εν συνεχεία κατάφεραν να αφυπνιστούν, να υιοθετήσουν την αρχή του εθνοπολιτισμικού κράτους, την οποία είχε εισάγει ο Herder, και να οδηγηθούν στην ενοποίηση. Με τον τρόπο αυτό, η Γαλλία κατάφερε να συντελέσει στην ανάδυση μίας ενιαίας Γερμανίας²⁰¹.

Όπως είναι ευρέως γνωστό, ο εθνικισμός αναπτύχθηκε και στην ανατολική Ευρώπη. Μία περιοχή της ανατολικής Ευρώπης, η οποία εμφορείτο από εθνικιστικά αισθήματα, υπήρξε η Βουλγαρία. Ο εθνικισμός στην Βουλγαρία οφείλεται εν πολλοίς στην δράση και επιρροή του πανσλαβισμού²⁰². Ακόμη, ισχυρή ώθηση στον εθνικισμό της Βουλγαρίας έδωσε το έργο του ιερομόναχου Παϊσίου, αλλά και άλλα βιβλία.

Οι Βούλγαροι δεν απαιτούσαν απλώς την ίδρυση μίας αυτόνομης Εκκλησίας μέσα στην Βουλγαρία, αλλά «την ίδρυση Βουλγαρικής Εκκλησίας εκτεινομένης πανταχού όπου υπήρχαν ή ηδύνοντο να υπάρξουν Βούλγαροι, να έχουν ιδίους επισκόπους και ιδίους ιερείς και έτι εκεί, όπου υπήρχαν άλλοι ορθόδοξοι και ιερείς».

Το φερμάνι της 11^{ης} Μαρτίου 1870, το οποίο υπεγράφη από τον σουλτάνο Αμπντούλ Αζίζ, αναγνώριζε την Βουλγαρική Εκκλησία ως αυτόνομη Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία ονομάστηκε «Εξαρχία». Η σύσταση της Εξαρχίας απέβλεπε στην μείωση του κύρους του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο σκοπός αυτός δεν ήταν άγνωστος στους κύκλους του Πατριαρχείου, αλλά και στον ίδιο τον πατριάρχη, Γρηγόριο ΣΤ΄.

Ακόμη, το φερμάνι υπήρξε το κατάλληλο εργαλείο για την επίτευξη των εθνικιστικών βουλγαρικών στόχων. Η διάταξη 10 του φερμανίου άνοιγε τον δρόμο για έναν οξύ φυλετικό ανταγωνισμό, ο οποίος εξυπηρετούσε τα σχέδια της Υψηλής Πύλης. Όταν κάθε ελπίδα για προσέγγιση Φαναρίου - Βουλγαρίας είχε εκλείψει, το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε, το 1872, Σχισματική την Εξαρχία. Η κήρυξη του βουλγαρικού Σχίσματος πραγματοποιήθηκε με τον Όρο, ο οποίος εκδόθηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1872, στην διάρκεια της τρίτης κατά σειρά συνεδρίας.

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν, προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα. Εν πρώτοις, από την εκκλησιολογική άποψη, η απόφαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου να αποκηρύξει τον εθνοφυλετισμό της Βουλγαρικής Εξαρχίας μπορεί να αποδειχθεί ως ορθή, έχοντας ως βάση θεολογικά, αλλά και εκκλησιολογικά κριτήρια. Αναλυτικότερα, με τον εθνοφυλετισμό, πραγματοποιείται ανατροπή στο σύνολο των ιερών κανόνων της Εκκλησίας²⁰³. Η ανατροπή των ιερών κανόνων σημαίνει και ανατροπή του ιερού πολιτεύματος της Εκκλησίας, επειδή με την εφαρμογή του φυλετισμού συμπλέκονται οι διαδικασίες των φυλετικών και εκκλησιαστικών αρχών.

²⁰⁰ Burns 1983, 600.

²⁰¹ Δημάκης 1984, 33.

²⁰² Μαραγκός 2006, 182.

²⁰³ Αγγελόπουλος 1995, 605

Ένα ακόμη συμπέρασμα, το οποίο εξάγεται, έγκειται στο γεγονός ότι το θρησκευτικό προπέτασμα του βουλγαρικού εθνικισμού μπορεί να συγκριθεί με τις προσπάθειες των Βούλγαρων τσάρων, οι οποίοι, κατά την βυζαντινή περίοδο, επεδίωξαν να κερδίσουν βουλγαρικό αυτοκέφαλο στην Εκκλησία. Βέβαια, οι τότε προσπάθειες ήταν λιγότερο έντονες. Το γεγονός αυτό παρέχει στήριξη στην θεωρία του Anderson περί «εθνοτήτων» και «εθνών», από την άποψη ότι το θρησκευτικό φαινόμενο δεν είναι ένα στοιχείο *sui generis* της εθνικής ταυτότητας, αλλά παράγοντας υπό αξιοποίηση και εξέλιξη²⁰⁴.

Από την άποψη αυτή, η θρησκευτική πίστη και συνείδηση μπορεί να αναπροσαρμόζεται ανάλογα με τις κατευθύνσεις τις οποίες ακολουθεί εν πολλοίς η εθνική συνείδηση. Αυτό σημαίνει ότι η θρησκεία δεν είναι βασικό συστατικό της εθνικής ταυτότητας, αλλά είναι δυνατό να βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με αυτήν. Φυσικά, υφίσταται η δυνατότητα χειραγώγησής της από παράγοντες, οι οποίοι, όμως, είναι πολιτικής φύσεως.

Σε γενικές γραμμές, ο εθνοφυλετισμός αποτελεί ένα ισχυρό πλήγμα όχι μόνο για την Ορθοδοξία, αλλά και για την Ρωμιοσύνη. Και στην ανάπτυξη του συνετέλεσε η ρωσική πολιτική του 19^{ου} αιώνα. Ένας άλλος παράγοντας ήταν η δυτική πολιτική. Είναι αδιανόητο να θεωρείται ότι η φυλή μπορεί να τίθεται υπεράνω της ενότητας, η οποία διασφαλίζεται στην Εκκλησία. Ολοκληρώνοντας, η ενότητα αυτή εκπορεύεται από το Άγιο Πνεύμα²⁰⁵. Το καταληκτήριο αυτό συμπέρασμα αποδεικνύεται από όσα αναφέρονται σε ένα κείμενο, το οποίο ονομάζεται «Προς Διόγνητον επιστολήν» και, χρονολογείται τον 2^ο αιώνα μ.Χ²⁰⁶.

²⁰⁴ Anderson 1997, 90.

²⁰⁵ Μητρ. Βλάχου 2022 «Η παρασυναγωγή και το σχίσμα του φυλετισμού» διαθέσιμο στο <https://www.orthodoxtimes.gr/>

²⁰⁶ *Προς Διόγνητον Επιστολή*, 4.3:

«(Οι χριστιανοί) πατρίδας οικούσιν ιδίας, αλλ' ως πάροικοι· μετέχουσι πάντων ως πολίται, και πανθ' υπομένουσιν ως ξένοι· πάσα ξένη πατρίς εστιν αυτών, και πάσα πατρίς ξένη... Εν σαρκί τυγχάνουσιν, αλλ' ου κατά σάρκα ζώσιν. Επί γης διατρίβουσιν, αλλ' εν ουρανώ πολιτεύονται»

Επίλογος

Ο εθνικισμός, ως φαινόμενο, γεννήθηκε στην δυτική Ευρώπη τον 18^ο αιώνα και μπορεί να θεωρηθεί ως τέκνο της Γαλλικής Επανάστασης. Στην υπόλοιπη Ευρώπη καλλιεργήθηκε κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα και ταλάνισε την γηραιά ήπειρο. Με τον εθνικισμό συνδέθηκε το κίνημα του ρομαντισμού, το οποίο επίσης μπορεί να εκληφθεί ως τέκνο της Επανάστασης του 1789. Συνδετικό κρίκο μεταξύ εθνικισμού και ρομαντισμού υπήρξε η απόδοση φόρου τιμής στο παρελθόν. Αναλυτικά, ο ρομαντισμός και ο εθνικισμός συνδέονταν με την πεποίθηση ότι το παρελθόν θα έπρεπε να λειτουργεί ως μέσο κατανόησης αφενός του παρόντος και, αφετέρου, των σχεδίων για το μέλλον. Οι απόψεις αυτές βρήκαν πρόσφορο έδαφος στην δυτική Ευρώπη²⁰⁷.

Όμως, σήμερα, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης έχει συμπίεσει τον χρόνο και τον χώρο και οι όροι συνύπαρξης μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων καθίστανται δύσκολοι. Παρά τις δυσκολίες οι οποίες υπάρχουν, η παγίωση της παγκοσμιοποίησης

²⁰⁷ Woolf 1997, 41-42.

έχει ως αποτέλεσμα το ότι η απομόνωση ανθρώπων, πολιτισμών και θρησκειών έχει αρθεί. Με άλλα λόγια, οι συναντήσεις είναι αναπόφευκτες²⁰⁸.

Μία κατηγορία του εθνικισμού αποτελεί ο εθνοφυλετισμός. Πιο αναλυτικά, ο όρος «εθνοφυλετισμός» δηλώνει την παγίωση της ρατσιστικής και φυλετικής νοοτροπίας, η οποία ακολουθείται ακόμη και στην Εκκλησία. Ο εθνικισμός, συνδεδεμένος με τον εθνοφυλετισμό, μπορούν να χρησιμοποιηθούν συνδυαστικά. Όμως, ο εθνικισμός μπορεί να συνδεθεί με όρους, όπως «φιλελευθερισμός» και «ρομαντισμός». Αντιθέτως, ο εθνοφυλετισμός διαθέτει αποκλειστικά αρνητική χροιά, διότι αναιρεί τον υπερεθνικό χαρακτήρα της Εκκλησίας προκαλώντας φθορά στην ενότητά της.

Η βούληση ενός λαού για αυτόνομη καλλιέργεια της γλώσσας και της παιδείας του είναι κατανοητή και αποδεκτή. Τα προβλήματα εμφανίζονται κάθε φορά, που η συγκεκριμένη βούληση γίνεται πηγή και όχημα εθνικιστικών παθών. Η βαθιά σχέση των Βουλγάρων με την Ορθοδοξία θα μπορούσε να ανοίξει διαύλους επικοινωνίας μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας. Όμως, οι διάυλοι αυτοί δεν ανοίχθηκαν, εξαιτίας του ακραίου εθνικισμού της βουλγαρικής πλευράς. Πιο αναλυτικά, οι Βούλγαροι εθνικιστές ανέπτυξαν το αίσθημα του φυλετισμού, θέτοντας ως όχημα ακόμη και την Εκκλησία. Βάσει αυτού, γίνονται κατανοητά η στάση των Βουλγάρων σωβινιστών εις βάρος των υπόλοιπων χριστιανικών εθνότητων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και ο Μακεδονικός Αγώνας και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Στο ίδιο πλαίσιο, μπορεί να κατανοηθεί η επιθυμία της βουλγαρικής πλευράς να συνταχθεί με τα πανσλαβιστικά σχέδια των Ρώσων.

Όταν οι Βούλγαροι εθνικιστές διαπίστωσαν ότι ο βουλγαρικός λαός παρέμενε σταθερός στην Ορθοδοξία, αποφάσισαν να δράσουν με τέτοιο τρόπο, ο οποίος υπέσκαπτε το κύρος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και, συγχρόνως, προτάσσοντας τα «εθνικά» χαρακτηριστικά της βουλγαρικής Ορθοδοξίας. Για το λόγο αυτό και, χάρη σε ενέργειες του Ρώσου διπλωμάτη, Ιγνάτιεφ, και του σουλτάνου, ιδρύθηκε, με το φερμάνι της 11^{ης} Μαρτίου 1870, η Βουλγαρική Εξαρχία.

Με το φερμάνι αυτό, αναγνωριζόταν η κατάσταση η οποία υπήρχε στην περιοχή της Βουλγαρίας μετά την αφύπνιση του Βουλγαρικού εθνικισμού. Για πρώτη φορά στην ιστορία, ιδρύθηκε ανεξάρτητη Βουλγαρική Εκκλησία και αναγνωριζόταν η βουλγαρική εθνότητα.

Ένα αποτέλεσμα της δημοσίευσης του φερμανίου, με το οποίο ιδρύθηκε η Βουλγαρική Εξαρχία, ήταν η δημιουργία δύο τάσεων ανάμεσα στους χριστιανούς. Πιο αναλυτικά, υπήρχαν οι Πατριαρχικοί, οι οποίοι συντάσσονταν με το Πατριαρχείο και οι Εξαρχικοί, οι οποίοι ακολουθούσαν την νεοπαγή Εξαρχία²⁰⁹. Σύντομα, η θρησκευτική αυτή διαμάχη έλαβε και εθνικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, επικράτησε η άποψη ότι όσοι εντάσσονταν στην Εξαρχία διέθεταν βουλγαρική εθνική

²⁰⁸ Κλάγης 2006, 274.

²⁰⁹ Μητρ. Νανάκης, Α. 2019 «Από την Βουλγαρική Εκκλησία στο ουκρανικό αυτοκέφαλο» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>

συνείδηση, ενώ αντίθετα, όσοι παρέμεναν πιστοί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο θεωρούνταν ότι διαθέτουν ελληνική εθνική συνείδηση²¹⁰.

Οι αποφάσεις της Συνόδου έμειναν γνωστές με τον όρο «Βουλγαρικό Σχίσμα». Από το χρονικό αυτό σημείο, ξεκίνησε η άγρια και μακρόχρονη σύγκρουση μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας για τον έλεγχο των εκκλησιών και των σχολείων στα διαμφισβητούμενα εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης. Η πρόκληση από την εθνική Εκκλησία της Βουλγαρίας, γνωστή ως «Εξαρχία», η οποία απειλούσε να περιορίσει δραστικά την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στις ευρωπαϊκές κτήσεις του σουλτάνου, ανάγκασε το πατριαρχείο να επιτρέψει σε ορισμένους μητροπολίτες να καθοδηγούνται από Έλληνες προξένους. Οι τελευταίοι υποκρίνονταν ότι η σύγκρουση μεταξύ των δύο χωρών ήταν θρησκευτικού χαρακτήρα. Κλείνοντας, το Σχίσμα, αν και αποτελούσε πληγή στο σώμα της Ορθοδοξίας, ήταν, αναντίρητα, μία νέα πραγματικότητα²¹¹.

Μετά την πανωλεθρία του Άξονα Βερολίνου- Ρώμης κατά τον Β΄ Παγκόσμιο, η Βουλγαρία συνθηκολόγησε και μετά την «Συμφωνία Ποσοστών» της 9^{ης} Οκτωβρίου 1944, προσχώρησε στην σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης. Προς το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τον Ιανουάριο του 1945, ξεκίνησε η άρση του Σχίσματος και το τέλος της Εξαρχίας. Ωστόσο, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το διεθνές status quo είχε αλλάξει²¹². Το αίμα το οποίο είχε χυθεί και η εμφάνιση νέων δυνάμεων επέφερε τις αλλαγές των συνόρων και παράλληλα συνετέλεσε στην δημιουργία ενός «Βαλκανικού Ζητήματος», το οποίο θεωρήθηκε ως υποκεφάλαιο του «Ανατολικού Ζητήματος».

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν, εξάγεται και ένα γενικό συμπέρασμα. Το συμπέρασμα αυτό είναι ότι κάθε εθνοφυλετισμός είναι αποσπασματικός, διότι υπεραμύνεται της μερικότητας εις βάρος της καθολικότητας. Η Ορθοδοξία, αν και υπερεθνική, δεν καταργεί τις ιδιαίτερες πατρίδες του κάθε ανθρώπου.

Στις μέρες μας, παρατηρούμε ότι καλλιεργείται έντονα ο φυλετισμός μέσα στην Εκκλησία, όπως προκύπτει από τις «Εθνικές εκκλησίες», οι οποίες βρίθουν στον δυτικό κόσμο. Το πρόβλημα το οποίο δημιουργείται είναι πολύπλοκο. Μάλιστα, φαίνεται ως διάσπαση της εκκλησιαστικής ενότητας ιδίως όταν εισέρχεται η πολιτική σκοπιμότητα των κρατών. Ο φυλετισμός αποδεικνύεται και από τις πολλές εκκλησιαστικές διαδικασίες, οι οποίες πραγματοποιούνται σε έναν γεωγραφικό τόπο, ο οποίος, ως γνωστόν, διαθέτει περιορισμένα γεωγραφικά όρια.

Στην εποχή μας, τον πρώτο λόγο για την διαφύλαξη της ενότητας στην Ορθόδοξη Εκκλησία έχουν τα Πατριαρχεία Κωνσταντινούπολης, Ιεροσολύμων, Αντιοχείας και Αλεξανδρείας. Στα Πατριαρχεία αυτά μπορεί να προστεθεί και η αρχιεπισκοπή Κύπρου. Από την πλευρά μας, μπορούμε και εμείς να συμβάλλουμε στην διαφύλαξη της ενότητας αυτής. Συγκεκριμένα, είμαστε υποχρεωμένοι να εργαζόμαστε διαρκώς, ώστε να μην ταυτίζουμε Τον Χριστό και Την Ορθοδοξία με τις πολιτικές των κρατών, και, συγχρόνως, να υπερβαίνουμε την διαίρεση του κόσμου. Δυστυχώς, αυτά τα οποία

²¹⁰ Barker 1996, 32-33.

²¹¹ Λόης 2015, 358.

²¹² Θεοδωρίδης 2019, 21.

ορίζει η Εκκλησία μας, συνηθίζουμε να μην τα εφαρμόζουμε και παράλληλα να μην εκδηλώνουμε μετάνοια για την μη εφαρμογή τους.

Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

Αγγελόπουλος Αθανάσιος. (1995) *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας σήμερα: Η ετεροδιδασκαλία του φυλετισμού κατά τα «Έγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού Ζητήματος 1852-1873 εν Κωνσταντινουπόλει 1908»*, τ. Β΄, Εκδόσεις ΙΕΘΠ, Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Απόστολος. (1988) *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος. (1989) *Το Μακεδονικό ζήτημα 1856-1913*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος. (2004) *Ιστορία της Ελλάδος. Επίτομη- Συνθετική (1204-2000)*, Εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη

Βαφείδης Φιλάρετος. (μητροπολίτης) (1928) *Εκκλησιαστική ιστορία από Του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, τ. Γ΄, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, Αλεξάνδρεια, σελ. 166-177.

Βλάχος Ιερόθεος Μητρ. (2022) «Η παραसυναγωγή και το σχίσμα του φυλετισμού» διαθέσιμο στο <https://www.orthodoxtimes.gr/>

Βερέμης Θάνος. & Κολλιόπουλος Ιωάννης .Σ. (2006) *Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Burns Edward. (1983) *Ευρωπαϊκή Ιστορία: Ο Δυτικός Πολιτισμός. Οι νεότεροι χρόνοι*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

Γεδεών Μανουήλ. (1908) *Έγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού Ζητήματος, 1852-1873*, Κωνσταντινούπολη.

- Gellner Ernest. (1983) *Έθνη και εθνικισμός*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Hermet Guy. (2007) *Ιστορία των εθνών και του εθνικισμού στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα. *Κατά*
- Ματθαίον Ευαγγέλιο κεφ. ΚΑ΄, 42-43*
- Κωφός Ευάγγελος. (1978a) «Το ελληνοβουλγαρικό ζήτημα» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881», τ. ΙΓ΄, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 300-312.
- Κωφός Ευάγγελος. (1992b) «Η απελευθέρωση της Μακεδονίας» στο *Μακεδονία: 4000 χρόνια ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 466-488
- Λόης Γεώργιος.-Νεκτάριος. (2015) «Σύντομη ιστορία της βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας» στην *Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία»*, τ. ΣΤ΄, ΕΑΠ, Πάτρα, σελ. 336-360.
- Ματάλας Παρασκευάς. (2002) *Έθνος και Ορθοδοξία, οι περιπέτειες μίας σχέσης. Από το ελλαδικό στο βουλγαρικό σχίσμα*, Εκδόσεις ΠΕΚ, Ηράκλειο Κρήτης.
- Νανάκης, Ανδρέας Μητρ. (2019) «Από την Βουλγαρική Εκκλησία στο ουκρανικό αυτοκέφαλο» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>
- Πράξεις Αποστόλων κεφ .Κ΄ 22-23
- Προς Διόγνητον Επιστολή 4,3.
- Σαντοριναίου Κορίνα. (2020) «Το Πατριαρχείο Βουλγαρίας τιμά την 150ή επέτειο από την σύσταση της Βουλγαρικής Εξαρχίας» διαθέσιμο στο <https://www.romfea.gr/>
- Woodhouse Christopher.M. (1980) *The Story of Modern Greece*. Pelikan, London.
- Woolf Stuart. (1997) *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.

B. Βοηθήματα

ii. Εγκυκλοπαίδειες

Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή*

Εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος- Λαρούς*

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (ΜΕΕ)

Μεγάλη Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια (

Νεότερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλιος

Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό

iii. Λεξικά

Μπαμπινιώτης Γεώργιος. (1999) *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα.

Τσακαλώτος Ευστράτιος. (1910) *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, Αθήνα.

iv. Εφημερίδες & Περιοδικά

Ακρόπολις

Βήμα

Έθνος της Κυριακής

Εκκλησιολόγος (περιοδικό)

Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης (περιοδικό)

Εφημερίδα των Συντακτών

Θεολογία (περιοδικό)

Καθημερινή της Κυριακής

Κυριακάτικη Δημοκρατία

Μακεδονικά (περιοδικό)

Ναυτεμπορική

v. Ιστοσελίδες

<https://fosfanariou.gr/>

<https://www.orthodoxtimes.gr/>

<https://romiosyne.org/>

<https://www.romfea.gr/>

B. Βιβλιογραφία

i. Ελληνόγλωσση

Αγγελοπούλος Αθανάσιος. (2018) *Θρησκευτικές προπαγάνδες στις μητροπόλεις και επισκοπές της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης 1870-1912. Το ζήτημα των διαφιλονικούμενων τόπων λατρείας στις κατά τόπους Ελληνορθόδοξες κοινότητες* (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα.

Anderson Benedict. (1997) *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και διάδοση του εθνικισμού*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.

Ανδρέου Ανδρέας. (2002) *Κώττας 1863-1905*, Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα.

Ανυπόγραφο άρθρο «Περί μεταβάσεως εις Μακεδονίαν» στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, αρ.φ. 724, 10-8-1903, σελ. 2.

Ανυπόγραφο άρθρο «Η πτώση του Πατριάρχου Κυρίλλου και οι συνέπειές της» διαθέσιμο στο <https://romiosyne.org/>

Ardaunov Mihail. (1941) *Ο Έξαρχος Ιωσήφ και ο βουλγαρικός πνευματικός αγώνας μετά την ίδρυση της Εξαρχίας*, τ. Α΄, Σόφια.

- Ασπαρίδου Αγάπη. (2008) «Σταμπούλωβ, Στεπάν» στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 9, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 115.
- Βακαλόπουλος Απόστολος. (1969) *Ιστορία της Μακεδονίας*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη
- Barker Elizabeth. (1996) *Η Μακεδονία στις διαβαλκανικές σχέσεις και συγκρούσεις*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Βεΐκος Θεόφιλος. (1995) *Ο κόσμος σε διασπορά- Έθνη και οικουμένη*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Βλαγκόπουλος Βλάσης. (1998) *Συνθήκες σταθμοί της ιστορίας*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Βλάχος Ιερόθεος. Μητρ. (2002) *Γέννημα και θρέμμα Ρωμιοί*, Εκδόσεις Ι.Μ. Γενεθλίου της Θεοτόκου, Λιβαδειά.
- Γεωργούλης Κωνσταντίνος. (1956) *Απόψεις από την φιλοσοφία της εποχής μας*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Γόνης Δημήτριος. (1995) *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα.
- Γόνης Δημήτριος. (2012) *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα.
- Δημάκης Ιωάννης. (1984) *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός και εθνικισμός στην νεότερη Ευρώπη- Ιστορικό δοκίμιο*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Εδιπίδης Αλέξανδρος. (1977) «Βουλγαρία» στο Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν *Ηλιος*, τ. 6, Εκδόσεις Ι.Δ. Πασσά, Αθήνα, σελ. 26.
- Ευαγγέλου Ηλίας. (2013) *Το πρόβλημα του εθνοφυλετισμού στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Furet Francois. & Ozouf Mona. (1989) *Βασικό λεξικό της Γαλλικής Επανάστασης*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.
- Θεοδωρίδης Παναγιώτης. (2019) «Εξαρχία. Είναι, πάντως, καλό να θυμόμαστε τις απαρχές των δακρύων πολλών λαών» στο *Έθνος της Κυριακής*, αρ. φ. 10012, 3-3-2019, σελ. 20-21
- Καβαλλιεράκης Στέφανος. (2014) «Τι συνέβη στο Ίλιντεν το 1903» στο *Βήμα*, αρ.φ. 20018, 4-5-2014, σελ. 25
- Καλονάρος Πέτρος. (1977) «Ευρώπη» στο Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν *Ηλιος*, τ. Ελλάς- Α΄, Εκδόσεις Ι.Δ. Πασσά, Αθήνα, σελ. 68
- Καριώτογλου Αλέξανδρος. (1999) «Βασίλειος» στην Εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς*, τ. 14, Εκδόσεις Πάπυρος- Λαρούς, Αθήνα, σελ. 76.

Καρπάθιος Ι.Εμμανουήλ. (1926) «Η εκκλησιαστική κατεύθυνσις της βουλγαρικής αφυπνίσεως» στο περιοδικό *Θεολογία*, τ. Δ΄, Εκδόσεις Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι, σελ. 111-131

Κατσίγερα Μυρτώ. & Μηνακάκης Αθανάσιος. (2013) «Η εξέγερση του Ίλιντεν» στην *Καθημερινή της Κυριακής*, αρ.φ. 7.755, 28-7-2013, Αθήνα, σελ. 18-20.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης. (2000) *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα.

Κλάψης Εμμανουήλ. (2006) «Εθνικισμός, Εθνισμός και ταυτότητα» στο Ε. Κλάψης (επιμ.) *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σελ. 267-288.

Κοκίδης Νικόλαος. (1959) «Τα μετά την επανάστασιν του Γουδή μέχρι της εκρήξεως του Παγκοσμίου Πολέμου» στην *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ι΄, Εκδόσεις Π. Δρανδάκη, Αθήνα, σελ. 592-595.

Κονιδάρης Γεράσιμος. (1958) *Η άρση του Βουλγαρικού Σχίσματος*, Εκδόσεις Πυρσός, Αθήνα.

Κωστόπουλος Τάσος. (2018) «Το γνωστό- άγνωστο Ίλιντεν» στην *Εφημερίδα των Συντακτών*, αρ. φ. 1443, 2-6-2018, Αθήνα, σελ. 22

Κωτσογιαννίδης Αναστάσιος. (2020) «Η εξέγερση του Ίλιντεν» στην *Ναυτεμπορική*, αρ. φ. 1999, 5-8-2020, Αθήνα, σελ. 17-18.

Κωφός Ευάγγελος. (1978b) «Η Ανατολική Κρίση (1875-1878)» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881», τ. ΙΓ΄, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 317-343.

Κωφός Ευάγγελος. (1978c) «Ρύθμιση της Ανατολικής Κρίσης» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881», τ. ΙΓ΄, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ.344-352.

Κωφός Ευάγγελος. (1992a) «Το Σχίσμα και η βουλγαρική διοίκηση στην Μακεδονία» στο *Μακεδονία: 4000 χρόνια ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ.452-457

Λάζου Βασιλική. (2002) «Εδαφικός κατακερματισμός» στο *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000*, «Εμπόλεμη Ελλάδα», τ. 8, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 32-49.

Λαούρδας Βασίλειος. (1963) *Ο μακεδονικός αγώνας*. Εκδόσεις Κων. Μελένικου, Θεσσαλονίκη.

Λάσκαρις Μιχαήλ. (1978) *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Εκδόσεις Κων. Μελένικου, Θεσσαλονίκη.

Λίτινα Μαρία. (2009) *Εκκλησία και Έθνος: Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων απέναντι στο βουλγαρικό ζήτημα* (Διδ. Διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.

Λόης Γεώργιος Νεκτάριος (2014): Το <<Μακεδονικό >>ζήτημα από πολιτικής και εκκλησιαστικής πλευράς στην σερβική ιστοριογραφία, Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος <<Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία >>, Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών-Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Τόμος Ε', Πάτρα 2014, σσ 84-111.

Λόης Γεώργιος Νεκτάριος (2012): Εξαρχία Βουλγαρική, ΜΟΧΕ, τόμος 7, Αθήνα σσ 177-178

Λόης Γεώργιος Νεκτάριος. (2008) «Ο αντίκτυπος της ιδρύσεως της Βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) στο πριγκιπάτο της Σερβίας» στο περιοδικό *Εκκλησιολόγος*, αρ. τχ. 69, Πάτρα, σελ. 7-9

Λόης Γεώργιος Νεκτάριος. (2011) «Σύντομη αναφορά στον νέο καταστατικό χάρτη της Βουλγαρικής Εκκλησίας» στο περιοδικό *Εκκλησιολόγος*, αρ. τχ. 190, Πάτρα, σελ. 9-14

Μαζαράκης Ιωάννης. (1978) «Η Μακεδονία παραμονές του Αγώνα» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός 1881-1913», τ. ΙΔ', Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 219-229.

Μαμώνη Κυριακή. (1978) «Θράκη» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881», τ. ΙΓ', Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 368-372.

Μαραγκός Βασίλειος. (2006) *Παΐσιος Χιλανδαριανός & Σωφρόνιος Βράτσης: Από την ορθόδοξη ιδεολογία στην διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας* (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα.

Μιχαήλ Δόμνα (2014) *Έθνος, εθνικισμός και εθνική συνείδηση- μία ανθρωπολογική προσέγγιση*, Εκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.

Μουστάκης Βασίλειος. (1965) «Βουλγαρική Εκκλησία» στην *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 3, Αθήνα, στ. 1009-1016.

Μπολώσης Φώτιος. (2021) «Μακεδονικός Αγώνας και Παύλος Μελάς» στην *Κυριακάτικη Δημοκρατία*, αρ.φ. 407, 10-10-2021, σελ. 17-18.

Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου Μαρία. (1990) *Οι Βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14^{ος}-19^{ος} αιώνας)* Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Πανώτης Αριστείδης. (2020) «Το κράτος στην Ρωσία ελέγχει απόλυτα την Εκκλησία. Όπως στο παρελθόν, έτσι και στα χρόνια μας» διαθέσιμο στο <https://fosfanariou.gr/>

Παπαδόπουλος Στέφανος. (1977) «Η λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου και η Συνθήκη των Παρισίων» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881», τ. ΙΓ', Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 166-169.

Παπαναστασίου Αλέξανδρος. (1916) *Ο εθνικισμός- κοινωνιολογική μελέτη*, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα.

- Πασσάς Ιωάννης.Δ. (1977) «Κουμουνδούρος, Αλέξανδρος» στο Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν *Ήλιος*, τ. 16, Εκδόσεις Ι.Δ. Πασσά, Αθήνα, σελ. 380
- Πατρώνος Γεώργιος. (1984) *Γνωρίσματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Πελεγρίνης Θεοδόσιος. (2010) *Εισαγωγή στην φιλοσοφία*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα.
- Πετρόπουλος Ιωάννης. & Κουμαριανού Αικατερίνη. (1978) «Η αντιβασιλεία 1833-1835» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881», τ. ΙΓ', Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 33-50.
- Πετσιβάς Γιώργος. (1999) *Ίωνος Δραγούμη. Τα τετράδια του Ίλιντεν*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα.
- Πλουμίδης Σπυρίδων. (1999) «Βουλγαρικό Σχίσμα και άρση του» στην Εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος- Λαρούς*, τ. 15, Εκδόσεις Πάπυρος- Λαρούς, Αθήνα, σελ. 193-197.
- Πλουμίδης Σπυρίδων. (2003) «Συμβολή στην κατανόηση της εθνικής ταυτότητας της Εσωτερικής Μακεδονικής Οργάνωσης» στο περιοδικό *Μακεδονικά*, τχ. 33, Εκδόσεις Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, σελ. 81-100.
- Ραγιά Δήμητρα. (2013) «Η σφαγή στο Δήλεσι» στο *Έθνος της Κυριακής*, αρ. φ. 9572, 14-4-2013, σελ. 20-21.
- Renan Ernest. (1992) *Τι είναι έθνος*, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα.
- Σαββίδης Αλέξιος. & Δεριζιώτης Λάζαρος. (2000) *Ιστορία του Βυζαντίου*, τ. Α', Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος. (1978) «Η συνθήκη του Βουκουρεστίου» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός 1881-1913», τ. ΙΔ', Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 352-355.
- Σβορώνος Νίκος. (1977) *Το ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.
- Στεφανίδης Βασίλειος. (1959) *Εκκλησιαστική Ιστορία απ' αρχής μέχρι σήμερα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα.
- Συντακτική ομάδα (1996) «Βαλκανικοί πόλεμοι» στην Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή*, τ. 7, Εκδόσεις Τεγόπουλου- Μανιατέα, Αθήνα, σελ. 121
- Συντακτική ομάδα (1996) «Ζακερί», στην Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή*, τ. 15, Εκδόσεις Τεγόπουλου- Μανιατέα, Αθήνα, σελ. 35
- Συντακτική ομάδα (1996), «Ιγνάτιεφ, Παύλοβιτς Νικολάι» στην Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή*, τ. 15, Εκδόσεις Τεγόπουλου- Μανιατέα, Αθήνα, σελ. 203
- Συντακτική ομάδα (1996) «Καραβαγγέλης, Γερμανός» στην Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή*, τ. 17, Εκδόσεις Τεγόπουλου- Μανιατέα, Αθήνα, σελ.89-90.

Συντακτική ομάδα (1996) «Κύριλλος. Όνομα δύο πατριαρχών των Ιεροσολύμων» στην Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή*, τ. 19, Εκδόσεις Τεγόπουλου- Μανιατέα, Αθήνα, σελ. 155.

Ταρνανίδης Ιωάννης. (1996) *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, Εκδόσεις Σταμούλης, Θεσσαλονίκη.

Ταχιάος Αντωνίου-Αιμιλίου. (1974) *Η εθνική αφύπνισις των Βουλγάρων και η εμφάνισις Βουλγαρικής Εθνικής κινήσεως εν Μακεδονία*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.

Τσάμης Παύλος. (1975) *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.

Vasiliev Alexandrovich.Alexandre. (1972) *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, τ.Α΄, Εκδόσεις Πάπυρος Πρες, Αθήνα.

Χαντζαρούλα Ποθητή. (2008) «Γυναικεία εργασία, ταυτότητα και σχετική νομοθεσία στην Ευρώπη. 19^{ος} αιώνας» στο Δρίτσα, Α. (επιμ.) *Θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ευρώπης*. Εκδόσεις ΕΑΠ, Πάτρα, σελ. 22-25.

Χατζόπουλος Μάριος. (2002) «Έθνος και εθνικισμός. Συνοπτική επισκόπηση ενός σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου» στο περιοδικό *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ 19, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σελ. 110-126.

Χολέβας Ιωάννης (1977) «Εξαρχία Βουλγαρική» στο Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν *Ήλιος*, τ. 9, Εκδόσεις Ι.Δ. Πασσά, Αθήνα, σελ. 185-189.

Χουρμούζη Ελένη. (1978) «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός 1881-1913», τ. ΙΔ΄, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 161-165.

Χρυσοστόμου Αρχιεπισκόπου (1959) «Βουλγαρία. Εκκλησία» στην *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ζ΄, Εκδόσεις Π. Δρανδάκη, Αθήνα, σελ. 675-683.

Ψαρράς, Δημήτρης. (2018) «Η εξέγερση του Ίλιντεν» στην *Εφημερίδα των Συντακτών*, αρ. φ. 1444, 9-6-2018, Αθήνα, σελ. 22-23.

ii. Ξενόγλωσση

Barth Frederik. (1970) *Ethnic groups and boundaries*, Little- Brown Company, Boston.

Brown Keith. (2003) *The Past in Question. Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*, Princeton, Princeton University

Elliott John. Huxtable. (1971) *The old world and new 1492-1650*, Cambridge University Press, Cambridge.

Esman Milton. (1979) *Ethnic conflict in the Western World*, Cornell University Press, Ithaca.

- Fenton Steve. (1999) *Ethnicity, racism, class and culture*, Macmillan, London.
- Hamerow Theodore. (1966) *Restoration, Revolution, Reaction*, Princeton, Princeton University
- Hayes Carlton J.H. (1968) *The Historical Evolution of modern Nationalism*, University of New York, NY.
- Hobsbawm Eric. (1962) *The age of Revolution 1789-1848*, University of New York, NY.
- Hupchick Dennis. (1997) *The Balkans. From Constantinople to Communism*, Oxford University Press, Oxford.
- Jenkins Romilly. (1961) *The Dilesi murders*, Pelikan, London.
- Kitromilides Paschalis. (2010) "The Orthodox Church in Modern State Formation in Southeast Europe" in: Moungiou-Pippidi, A. & Van Meurs, M. (ed.) *Ottomans into Europeans: State and Institution Building in Southeast Europe*, Hurst, London, pp. 32-50.
- Kofos Evangelos. (1986) "Patriarch Ioachim III and the Irredentism policy of the Greek State" in *Journal of modern Greek studies*, 2nd April, pp. 107-118.
- Kolliopoulos John. (1999) *Plundered loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia 1941-1949*, Hurst, London
- Nairn Tom. (1977) *The Break- Up of Britain* New Left Books, London.
- Stavrianos Lefteris. (1958) *The Balkans since 1453* University of New York, NY.

